

วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดี กับังงานวิเคราะห์
แบบอย่างสถาปัตยกรรม

โดย
นางสาวภาวิณี รัตนเสรีสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2551
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดี กับังงานวิเคราะห์
แบบอย่างสถาปัตยกรรม

โดย
นางสาวภาวิณี รัตนเสรีสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2551
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

WAT PRA PHAILUANG : A NEW CONCEPT FROM ARCHAEOLOGICAL AND
ARCHITECTURAL-STYLE ANALYSES

By
Pawinee Rattanasereesuk

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
MASTER OF ARTS
Department of Art History
Graduate School
SILPAKORN UNIVERSITY
2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากรอนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดี กับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม” เสนอโดย นางสาวภาวิณี รัตนเสรีสุข เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่..... เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์บวรเวท รุ่งรุจี)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

47107205: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ: วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย

ภาวณิ รัตนเสรีสุข: วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดีกับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์: รศ.ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 162 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบศิลปะ กำหนดอายุ และหาความสัมพันธ์ของสิ่งก่อสร้างของวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย โดยใช้หลักฐานจากการขุดตรวจทางโบราณคดีภายในวัดพระพายหลวง และการขุดตรวจพื้นที่คันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่อยู่นอกวัดถัดออกไปทางทิศตะวันออก

ผลสรุปของการวิจัยมีดังต่อไปนี้

1. ปราสาทแบบขอมสามหลังเป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นพร้อมกับการทำคูน้ำล้อมรอบวัด และการก่อคันดินเป็นพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อเก็บกักน้ำภายใต้อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา โดยรูปแบบฐานไพทีปราสาทไม่ปรากฏระเบียบของฐานบัวลูกฟักดังปราสาทเขมรระยะเดียวกัน
2. ลานศิลาแลงด้านหน้าปราสาทอาจสร้างขึ้นคราวเดียวกับการสร้างปราสาทสามหลัง และเดิมคงมีเครื่องบนโครงสร้างไม้มุงด้วยกระเบื้องเคลือบและมีกระเบื้องหน้าอุครูปกลีบบัว
3. รูปแบบปราสาทวัดพระพายหลวงแสดงพัฒนาการจากปราสาทสมัยบายัน แต่แสดงให้เห็นการปรับปรุงให้เข้ากับรสนิยมของช่างไทย เช่นเดียวกับการทำคันดินกักเก็บน้ำทางด้านทิศตะวันออกภายนอกวัดที่ต่างกับรูปแบบบารายในศาสนสถานแบบขอมโดยทั่วไป

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์.....

47107205 : MAJOR : ART HISTORY

KEY WORD : WAT PRA PHAILUANG, SUKHOThai PROVINCE.

PAWINEE RATTANASEREESUK : WAT PRA PHAILUANG : A NEW CONCEPT FROM ARCHAEOLOGICAL AND ARCHITECTURAL-STYLE ANALYSES. THESIS ADVISOR: ASSOC. PROF.SAKCHAI SAISINGHA, Ph.D. 162 pp.

The objects of this research are to study the style, dating and the relation of architecture constructed of Wat Pra Phailuang, SukhoThai province by using the employment of the archaeological methods both internal and external area of Wat Pra Phailuang.

The results of this research are as follow:

1. The 3 Prasadas, the surrounding moat and earthen rampart which is built under the Khmer cultural have been built at the same period. There are no lotus-like base with strip band on basement of Prasada like the Khmer Prasadas in the same period. The wood structure covered with tile and lotus motif decorated antefix were probably decorated on the 3 Prasadas.
2. The congregation and the 3 Prasadas might have been constructed at the same time. The wood structure covered with tile and lotus motif decorated antefix were probably decorated on the 3 Prasadas.
3. The style of Prasadas of Wat Pra Phailuang represents the development from Prasada in Boyon period. But they are constructed and adapted to Thai handicraftsmen taste. As same as the dyke which is built on the west of Wat Pra Phailuang differs from general Baray that is built in Khmer sanctuary.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2008
Student's signature
Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ด้วยความร่วมมือและสนับสนุนของบุคคลหลายฝ่าย
ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ คือ

รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้เป็นแรงบันดาลใจและเป็นแนวทางในการทำงานให้ผู้วิจัยตลอดมา และศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ที่ให้คำแนะนำ ตรวจสอบแก้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อาจารย์สุรพล นาถะพินธุ อาจารย์รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง อาจารย์เชษฐ ติงส์ญชดี อาจารย์อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช อาจารย์กวรรณิการ์ สุธีรัตนารมย์ อาจารย์ยุสดี รอดเจริญ อาจารย์รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล อาจารย์สยาม ภัทรานุประวัติ ที่คอยแนะนำ ใต้ถาม และให้กำลังใจผู้วิจัย

คุณธราพงศ์ ศรีสุชาติ อดีตผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย คุณอมรา ศรีสุชาติ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง คุณภาคภูมิ อยู่พูล และคุณภาณุวัฒน์ เอื้อสมาลย์ ที่ช่วยเหลือเพื่อข้อมูล และอำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาการทำงานภาคสนาม

ขอขอบคุณ คุณดำรงศฤทธิ์ สมบูรณ์ศิริ สำหรับแรงคิด มุมมอง และเวลาให้ผู้วิจัยสามารถทำวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ คุณอรุณศักดิ์ กิ่งมณี สำหรับการถามไถ่ และแนวทางการทำงานด้านวิชาการในฐานะนักโบราณคดี

ขอขอบคุณ คุณภาณุพันธ์ สัยงกุล ที่ช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ คุณทองศักดิ์ เลิศพิพัฒน์วรกุล คุณอรอร เอมโกษา คุณเยาวนิช เจริญพีช สำหรับความช่วยเหลือทั้งร่างกาย แรงใจในงานภาคสนาม คุณนาโอย่า ชูนาภาว่า ที่เอื้อเพื่อข้อมูลและการร่วมสำรวจภาคสนาม คุณเอกสุดา สิงห์ลำพอง คุณอรวรรณ เชื้อน้อย และเพื่อนร่วมรุ่นทั้งปริญญาตรี ปริญญาโท และรุ่นพี่รุ่นน้องที่ไม่ได้เอ่ยถึงในที่นี้ สำหรับกำลังใจที่มีให้เสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณ ครอบครัว ที่ให้การศึกษา การเรียนรู้ และความอบอุ่น

สุดท้ายนี้ ขอขอบพระคุณคณะโบราณคดีที่ได้สนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยจากเงินรายได้นอกงบประมาณเพื่อส่งเสริมงานวิจัยของนักศึกษาประจำปี 2549 มา ณ ที่นี้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ณ
สารบัญแผนผัง.....	ด
สารบัญลายเส้น.....	ค
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	4
ประโยชน์ของการศึกษา	4
สมมติฐานของการศึกษา.....	4
ขอบเขตของการศึกษา.....	5
ขั้นตอนของการศึกษา.....	5
2 ปราสาทวัดพระพายหลวงจากข้อมูลทางโบราณคดี ปัญหา และแนวความคิด เกี่ยวกับอายุการสร้าง รูปแบบศิลปะ และคติการสร้าง.....	7
ข้อมูลเบื้องต้น และสภาพทั่วไปของโบราณสถาน ภูมิศาสตร์และลักษณะ บางประการของเมืองสุโขทัย.....	7
สภาพทั่วไป และสิ่งก่อสร้างภายในวัดพระพายหลวง.....	10
แนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดอายุและการศึกษารูปแบบศิลปกรรมที่ วัดพระพายหลวง.....	16
การดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา.....	25
แนวความคิดเกี่ยวกับคติการสร้าง.....	37
3 การศึกษาปราสาทและวิหารวัดพระพายหลวง.....	39
แผนผังวัดพระพายหลวง.....	39
การสร้างปราสาทสามหลังในประเทศกัมพูชา.....	50

บทที่	หน้า
แนวความคิดการสร้างปราสาทสามหลังในประเทศกัมพูชา.....	55
การสร้างปราสาทสามหลังในประเทศไทย.....	56
แนวความคิดการสร้างปราสาทสามหลังในประเทศไทย.....	67
เรือนธาตุปราสาท และส่วนยอดปราสาทวัดพระพายหลวง.....	70
รูปด้านเรือนธาตุและส่วนยอดปราสาทวัดพระพายหลวงกับพัฒนาการ ปราสาทเขมร.....	73
ลวดลายปูนปั้น.....	77
4 การดำเนินงานขุดตรวจทางโบราณคดี.....	112
การวางผัง.....	112
เทคนิคและวิธีการขุดตรวจ.....	118
ผลการขุดตรวจ.....	118
การขุดตรวจเพื่อตรวจสอบอายุสมัยของปราสาท วิหาร และ กลุ่มเจดีย์ประธาน.....	118
การเจาะตรวจชั้นดินบริเวณคันดินรูปสี่เหลี่ยมเพื่อตรวจสอบหน้าที่ การใช้งานในอดีต.....	147
สรุปผลการดำเนินงานทางโบราณคดี.....	148
5 บทวิเคราะห์และสรุป.....	150
ความสัมพันธ์ปราสาทวัดพระพายหลวงกับวิหาร คูน้ำล้อมรอบ และ พื้นที่เก็บกักน้ำทางด้านตะวันออก.....	150
ผลการศึกษาศิลปกรรมปราสาทวัดพระพายหลวง.....	151
บทสรุปลำดับอายุสมัย.....	152
บรรณานุกรม.....	155
ประวัติผู้วิจัย.....	162

สารบัญญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ปราสาทแบบขอมสามหลัง วัดพระพายหลวง.....	11
2	ปราสาทหลังกลางมีร่องรอยการก่อศิลาแลงปิดประตูด้านทิศตะวันออก.....	11
3	ปราสาทหลังเหนือมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์.....	12
4	วิหารสร้างต่อเนื่องออกมาทางด้านตะวันออกของปราสาท.....	13
5	วิหารที่ก่อด้วยอิฐตั้งอยู่บนลานขนาดใหญ่ที่ก่อด้วยศิลาแลง.....	13
6	เจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลงบนลานวิหาร.....	14
7	เจดีย์ประธาน ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส อยู่ถัดออกมาทางด้านทิศตะวันออก.....	14
8	ฐานวิหารก่อชนกับด้านหน้าฐานไพทีของปราสาทวัดพระพายหลวง.....	15
9	เจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กก่อเป็นแถวบนลานวิหารศิลาแลง.....	20
10	คูน้ำแม่โจนที่ล้อมรอบวัดพระพายหลวง.....	22
11	สภาพภายในคันดินล้อมพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่อยู่ถัดออกมา ทางด้านตะวันออกของวัดพระพายหลวง.....	22
12	กรอบขุ้มระยะแรก เจดีย์เหลี่ยม วัดพระพายหลวง.....	23
13	กลุ่มอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปหลายอิริยาบถ วัดพระพายหลวง.....	25
14	เครื่องถ้วยจีนแบบชิงไป่ (ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18)	26
15	สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี ปราสาทวัดพระพายหลวง.....	27
16	ชิ้นส่วนพระเพลาของพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ พบจากการขุดแต่งทางด้านหน้า วิหารวัดพระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติรามคำแหง.....	30
17	รูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระหัตถ์ที่หักไปคงประคองอัญชลีจัดแสดง ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงพนมเปญประเทศกัมพูชา.....	31
18	แผ่นหินสลักพระพุทธรูปในขุ้ม ได้จากวัดพระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง.....	32

ภาพที่	หน้า
19	ตัวอย่างประติมากรรมมีแผ่นหลังและมีเดือยสำหรับประกอบเข้ากับฐาน ภายในระเบียงคดปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา..... 32
20	แผ่นสลักหินรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรได้จากกุ้สันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ภายในสำนักสงฆ์บริเวณโบราณสถาน.....33
21	พระพุทธรูปปูนปั้นแบบสุโขทัยรุ่นแรก รวตต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ได้จาก วัดพระพายหลวงปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง.... 33
22	สถูปจำลองสำริด ได้จากวัดพระพายหลวง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง..... 34
23	พระพิมพ์และแม่พิมพ์ประติมากรรมกลุ่มสามองค์ ได้จากการขุดแต่ง วัดพระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง....34
24	ปูนปั้นรูปบุคคล พบจากการขุดแต่งเจดีย์เหลี่ยม วัดพระพายหลวง ปัจจุบัน จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง..... 36
25	กระปุกดินเผาเคลือบสีน้ำตาลเข้ม ศิลปะลพบุรี แหล่งเตาบุรีรัมย์ ราวพุทธศตวรรษ ที่18 ได้จากวัดพระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง.....36
26	กระปุกสองหูเคลือบสีเขียวไข่กา จากเตาหลงฉวน มณฑลเจ้อเจียง สมัยราชวงศ์หยวน ราวพุทธศตวรรษที่19 ได้จากวัดพระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง.....37
27	ราวสะพานครุฑยุคขนาด ทางเข้าเมืองนครธม ประเทศกัมพูชา..... 40
28	การเรียงศิลาแลงของปราสาทวัดพระพายหลวง เป็นการเรียงซ้อนกันขึ้นไป โดยสันของศิลาแลงไม่เหลื่อมกันมากนัก ตามเทคนิคการก่อสร้าง ในสมัยบายัน..... 46
29	ไฟทีและฐานปราสาท ปราสาทวัดพระพายหลวง.....49

ภาพที่	หน้า
30	ปราสาทไพรมนตรี หมู่บ้านล่อรอย ประเทศกัมพูชา อาจเป็นปราสาทสามหลัง บนฐานเดียวกันแห่งแรก..... 50
31	ปราสาทเบย ประเทศกัมพูชา ศิลปะเขมรสมัยเกาะแกร์..... 52
32	ปราสาทบันทายศรี ประเทศกัมพูชา ศิลปะเขมรสมัยบันทายศรี กลุ่มปราสาทที่ทำมณฑปทางด้านหน้าสืบจากปราสาททมิที่เกาะแกร์..... 52
33	ปราสาทกู๋บ้านแดง จังหวัดมหาสารคาม..... 58
34	ทับหลังจากปราสาทกู๋บ้านแดง ปัจจุบันจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ พิมาย..... 58
35	พระพิมพ์รัตนตรัยมหายานพบในจังหวัดลพบุรี ปัจจุบันจัดแสดง ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นารายณ์ราชนิเวศน์..... 60
36	ปราสาทเป็อยน้อย จังหวัดขอนแก่น..... 64
37	ปราสาทกู๋กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด..... 65
38	ฐานปราสาทที่ยื่นออกมารับมณฑปทางด้านหน้าของปราสาทเมืองแขก จังหวัดนครราชสีมา..... 65
39	ปราสาทบ้านไพล จังหวัดสุรินทร์ กับการเพิ่มความซับซ้อนให้แก่ ฐานปราสาทหลังกลาง..... 66
40	ฐานไฟที่ปราสาทกู๋ จังหวัดศรีสะเกษ คงเป็นโกลนศิลาแลงสำหรับสลักลวดบัว..... 66
41	ฐานบัวลูกฟักสลักจากหินทรายของปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี..... 67
42	รูปแบบการเพิ่มมุมและระดับหน้าบันของปราสาทวัดพระพายหลวง..... 72
43	ปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี กับการเพิ่มมุมที่ส่วนบนปราสาท..... 72
44	ปราสาทเจ้าสายเทวดา ประเทศกัมพูชา..... 73
45	ปราสาทบันทายศรี ประเทศกัมพูชา..... 74
46	ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา..... 75
47	ปราสาทบันทายธม ประเทศกัมพูชา..... 75
48	ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ เมืองศรีสะเกษ จังหวัดสุโขทัย..... 76

ภาพที่	หน้า
49	กรอบหน้าบันในศิลปะเขมร ตัวอย่างจากปราสาทบันทายศรี ประเทศกัมพูชา..... 77
50	หน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 78
51	หน้าบันปราสาทเจ้าสายเทวดา ประเทศกัมพูชา..... 79
52	นาถที่ปลายกรอบหน้าบัน ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 80
53	หน้าบันทิศใต้ ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 81
54	หน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 84
55	รูปยักษ์แบกของฐานเจดีย์หมายเลข 16 วัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย..... 84
56	พระพุทธรูปในหน้าบันเจดีย์บริวาร วัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย..... 84
57	พระพุทธรูปปูนปั้นหน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 85
58	หน้าบันแสดงพุทธประวัติตอนมารผจญ ปราสาทบันทายสำหรับ ประเทศกัมพูชา.... 86
59	หน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 87
60	ภาพถ่ายเก่าหน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือวัดพระพายหลวง..... 88
61	ภาพถ่ายเก่าหน้าบันภาพพุทธประวัติตอนปฐมเทศนา ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี..... 89
62	หน้าบันในศิลปะบายนแสดงองค์ประกอบภาพของแถวเทวดา ประเทศกัมพูชา..... 91
63	หน้าบันทิศใต้ แสดงพุทธประวัติตอนเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช วัดพระพายหลวง..... 92
64	ภาพสลักพุทธประวัติตอนเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช ปราสาทตาพรหม ประเทศกัมพูชา..... 92
65	ปูนปั้นแสดงพุทธประวัติตอนเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช เจดีย์บริวารวัดพระศรีมหาธาตุ สุโขทัย..... 93
66	หน้าบันปราสาทวัดนคร ประเทศกัมพูชา..... 93
67	ลวดบัวเชิงเรือนธาตุปราสาทวัดพระพายหลวง..... 96
68	ลวดลายปูนปั้นประดับบัวรดเกล้าเรือนธาตุชั้นล่างปราสาทหลังกลาง ด้านตะวันออก วัดพระพายหลวง..... 98

ภาพที่	หน้า
69	บวรวัดเกล้าผั่งเรือนธาตุชั้นชั้น วัดพระพายหลวง..... 98
70	หน้าบ้านซุ่มบัญญัติชนชั้นหลังคาปราสาทด้านทิศใต้ วัดพระพายหลวง..... 99
71	ถ่ายเก่าแสดงบรรพแถลงบนชั้นหลังคาชั้นแรกด้านทิศตะวันตกปราสาท หลังเหนือ วัดพระพายหลวง มีรูปบุคคลทรงช้างสามเศียร..... 100
72	นาคปักที่มุมมุขประธานปราสาทวัดพระพายหลวง..... 100
73	นาคปักที่มุมมุขขวา รูปบุคคลยืนถือกระบองที่ด้านหน้าภายใต้ซุ่มคดโค้ง วัดพระพายหลวง..... 101
74	กระหนกที่ชั้นบวรวัดเกล้าเรือนธาตุด้านทิศตะวันตกของปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 102
75	กระหนกบนชั้นลวดลายประดับปราสาทหลังกลาง วัดพระพายหลวง..... 105
76	งานประดับภายในโบระกาเหนือกรอบหน้าบันทิศใต้ที่ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 105
77	ลายหน้ากระดาน ปราสาทวัดพระพายหลวง..... 107
78	ลายหน้ากระดาน ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา..... 107
79	ลายหน้ากระดาน ปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี..... 108
80	กลีบบัวปราสาทวัดพระพายหลวง อาจมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18..... 109
81	กลีบบัวแบบเขมร ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา..... 110
82	กลีบบัวปูนปั้น ปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี..... 110
83	กลีบบัว ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี..... 111
84	ลายกลีบบัวปราสาทวัดพระพายหลวง สมัยชอมแซมราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 111
85	ตำแหน่งระดับอ้างอิงในการขุดค้น อยู่ที่ผิวบนของแนวอิฐบนลานศิลาแลง วัดพระพายหลวง..... 113
86	สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี หลุมขุดตรวจที่ 1ทางด้านหน้า ปราสาทหลังเหนือส่วนที่ติดกับวิหาร..... 114

ภาพที่	หน้า
87	สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี หลุมขุดตรวจที่ 2 อยู่ระหว่างวิหารและกำแพงรอบเจดีย์ประธาน วัดพระพายหลวง..... 115
88	สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี หลุมขุดตรวจที่ 3 ทางด้านเหนือของปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 115
89	สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี หลุมขุดตรวจที่ 4 บนลานศิลาแลง.....116
90	ขณะขุดเจาะด้วย Auger ภายในคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านทิศตะวันออก ของวัดพระพายหลวง..... 117
91	บันไดทางขึ้นด้านข้างวิหารก่อนหรือออกเพื่อขยายหลุมขุดตรวจที่ 1.....119
92	ได้บันไดทางขึ้นมีก้อนศิลาแลงรูปทรงไม่ได้เหลี่ยมวางรองอีกหนึ่งชั้น..... 120
93	แสดงตำแหน่งก้อนศิลาแลงวางรองใต้บันไดทางขึ้นวิหาร (e)..... 120
94	ภายหลังขุดค้นลงไปประมาณ 120 ซม. จากผิวดินปัจจุบัน พบเชิงชั้นล่างสุดของฐานไฟที่ปราสาท..... 122
95	ลำดับชั้นไฟที่ปราสาทในหลุมขุดตรวจที่ 1 และก้อนศิลาแลงที่สอดรับใต้ชั้น บัวหงายปราสาท (d)123
96	ลำดับชั้นไฟที่ปราสาทในหลุมขุดตรวจที่ 3 องค์ประกอบไฟที่แต่ละชั้นยื่น ออกมาไม่เท่าไฟที่ในหลุมขุดตรวจที่..... 123
97	ศิลาแลงชั้นที่สองในตำแหน่งบัวหงายมีร่องรอยการปรับแต่ง..... 124
98	ศิลาแลงในตำแหน่งท้องไม้ (ชั้นที่3) ไม่ปรากฏลวดบัวใดๆ และชั้นทรายแป้ง (Silt) ใต้ชั้นเชิงของตำแหน่งบัวคว่ำ (ชั้นที่5) 125
99	ศิลาแลงสี่ก้อน (a b c d) ขนาดใกล้เคียงกับแลงที่ก่อฐานปราสาท วางในตำแหน่งเดียวกับศิลาแลงชั้นที่ที่ 3 หรือในตำแหน่งท้องไม้..... 126
100	หลุมขุดค้นที่ 2 พบชั้นดินถมอัดเป็นฐานรากวิหาร..... 127
101	ชั้นกระเบื้องของสมัยของการทิ้งร้าง อยู่ใต้ชั้นดินปัจจุบันเล็กน้อย..... 128
102	หลุมขุดค้นที่ 2' ชั้นดินการทิ้งร้างวิหารที่มีปริมาณกระเบื้องเบาบางลง เมื่อใกล้ระเบียงคคของเจดีย์เหลี่ยม.....128

ภาพที่	หน้า
103	หลุมขุดค้นที่ 4 แสดงให้เห็นว่าฐานเจดีย์ทรงระฆังคอดไว้ตั้งอยู่บน ลานศิลาแลงหน้าปราสาท..... 129
104	ชั้นดินและเศษอิฐอัดอยู่ระหว่างเสาวิหารอิฐ กับลานศิลาแลง..... 130
105	ลักษณะแนวอิฐก่อด้วยอิฐก้อนเดียววางด้านข้างเรียงต่อกันยาวเข้าไปในผนังหลุม.. 141
106	กระเบื้องมุงหลังคาดินเผาประเภทกระเบื้องกาบกล้วย T.P.2 Level 1 : surface – 120 cm.dt.142
107	กระเบื้องมุงหลังคาดินเผาประเภทกระเบื้องกาบกล้วย เคลือบน้ำเคลือบที่ผิว T.P.2 Level 5 : 210 – 240 cm.dt. 142
108	กระเบื้องหน้าอุดดินเผา ลายกลีบบัว T.P.2 Level 5 : 210 - 240 cm.dt.142
109	กระเบื้องหน้าอุดดินเผา ลายกลีบบัว T.P.2 Level 2 : 120 - 150 cm.dt.143
110	กระเบื้องหน้าอุดดินเผา ลายกลีบบัว เป็นชั้นที่มีขนาดใหญ่กว่าชั้นอื่นๆ T.P.3 Level 1 : surface - 120 cm.dt. 143
111	ชั้นส่วนปูนปั้นประดับปราสาท ส่วนใหญ่พบใน T.P.3 Level 2 : 120 – 150 cm.dt..... 144
112	เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาสุโขทัย และเตาศรีสังขนาลัย อายุราว พุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 พบในทุกหลุมขุดตรวจ..... 145
113	ไผ่ดินเผาไม่เคลือบมีลายปั้นแปะรูปคล้ายใบโพธิ์ติดบริเวณส่วนคอ จากแหล่งเตา ศรีสังขนาลัยราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20..... 146

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่		หน้า
1	แผนที่คัดลอกลักษณะภูมิประเทศเมืองสุโขทัยเก่า.....	7
2	ภาพถ่ายทางอากาศแสดงตำแหน่งเมืองเก่าที่มีวัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลาง อยู่ทางเหนือของเมืองสมัยสุโขทัยที่มีวัดพระศรีมหาธาตุเป็นศูนย์กลาง.....	9
3	แผนที่แสดงคันดินทางด้านตะวันตกเชิงเขาประทักษิณสร้างขึ้นเพื่อจัดการน้ำ และลดแรงปะทะของน้ำสู่ตัวเมืองสุโขทัย.....	9
4	แผนผังสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในวัดพระพายหลวง.....	15
5	ภาพแสดงตำแหน่งเมืองนครธม และปราสาทพระขรรค์ทางด้านทิศเหนือ ประเทศกัมพูชา เป็นประเด็นเปรียบเทียบกับผังเมืองสุโขทัยและปราสาท พระพายหลวง.....	41
6	ผังพื้นปราสาทสามหลัง วัดพระพายหลวง ทางด้านตะวันออกซึ่งเป็น ด้านหน้าเดิมไม่มีบันไดทางขึ้น	49
7	ปราสาทหินบ้านไพล จังหวัดสุรินทร์	57
8	แผนผังปราสาทกู่กาสิงห์	61
9	แผนผังปราสาทสามยอด	63
10	รูปด้านปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง.....	71
11	แผนผังแสดงตำแหน่งหลุมขุดตรวจทางโบราณคดีภายในวัดพระพายหลวง และพื้นที่ ซีเมนต์ที่มีมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528-2529.....	113
12	ภาพถ่ายทางอากาศแสดงตำแหน่งขุดตรวจด้วย Auger	117

สารบัญเล่ม

ลายเส้นที่	หน้า
1	แสดงไฟที่บางส่วนของที่ยังจมอยู่ในดิน สันนิษฐานว่าเป็นฐานบัวลูกฟัก..... 48
2	ภาพสันนิษฐานปราสาทขอมสามหลังวัดพระพายหลวง..... 48
3	ภาพลายเส้นหน้าบ้านปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง 78
4	พระพุทธรูปปูนปั้นหน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง..... 85
5	ชั้นประดับลวดลายบัวเชิงเรือนธาตุ ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี...97
6	กระหนกแบบบาปวน-นครวัด ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา <div style="padding-left: 40px;">กลางพุทธศตวรรษที่ 17 103</div>
7	ภาพลายเส้นกระหนกแบบบายน-ลพบุรี ปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี <div style="padding-left: 40px;">ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 104</div>
8	กระหนกแบบเขมรที่คลี่คลายลงแล้วที่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี. 104
9	ภาพลายเส้นกระหนกปูนปั้น ศิลปะอยุธยา ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20..... 106
10	แสดงสภาพพื้นที่ก่อนการขุดตรวจหลุมขุดตรวจที่ 1..... 121
11	ภายหลังนำบันไดทางขึ้นด้านข้างวิหารออก..... 122
12	ชั้นดินหลุมขุดตรวจที่ 1 ติดกับฐานไฟที่ปราสาททางด้านทิศตะวันออก..... 130
13	ชั้นดินหลุมขุดตรวจที่ 2 ติดกับลานศิลาแลงทางด้านทิศตะวันออก..... 134
14	ชั้นดินหลุมขุดตรวจที่ 2' ต่อเนื่องจากหลุมขุดตรวจที่ 2 อยู่ติดด้านตะวันตก <div style="padding-left: 40px;">ของระเบียงคดเจดีย์ประธาน..... 136</div>
15	ชั้นดินหลุมขุดตรวจที่ 3 ติดกับฐานไฟที่ปราสาททางด้านทิศเหนือ..... 138
16	กระเบื้องหน้าอุคตินเฝ้า ลายกลีบบัว..... 143
17	กระเบื้องหน้าอุคตินเฝ้า ลายกลีบบัว..... 144

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมชุดตรวจที่ 1.....	131
2	สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมชุดตรวจที่ 2.....	134
3	สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมชุดตรวจที่ 2'.....	136
4	สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมชุดตรวจที่ 3.....	138
5	สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมชุดตรวจที่ 4.....	140
6	แสดงชั้นวัฒนธรรมจากการแปลความร่วมกับโบราณวัตถุที่พบ.....	146

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา (Statements and problematic of the problems)

วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญต่อการศึกษาความเคลื่อนไหวทางสังคมก่อนการตั้งราชธานีสุโขทัย สืบเนื่องมาถึงระยะที่สามารถเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ได้ว่าเป็นยุคสุโขทัย เนื่องจากภายในวัดประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างหลายสมัย

ในสมัยก่อนสุโขทัยนั้นเชื่อว่า วัดพระพายหลวงเคยเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรของชุมชนบริเวณนี้¹ เพราะเหตุว่าในพื้นที่ก่อนไปทางตะวันตกของวัดมีปราสาทแบบขอมสามหลังสร้างบนฐานเดียวกัน และมีคูน้ำล้อมรอบ อันเป็นแบบอย่างในวัฒนธรรมเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18

จากการศึกษาที่ผ่านมามีความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบศิลปกรรม และแผนผังปราสาทที่มีคูน้ำล้อมรอบของปราสาทวัดพระพายหลวงสองแนวความคิดหลัก โดยแนวความคิดแรกเชื่อว่ารูปแบบของปราสาทวัดพระพายหลวงแสดงลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยบายูนอย่างแท้จริง² ส่วนแนวคิดที่สองแตกต่างไปจากแนวคิดแรกโดยเสนอว่าปราสาทแห่งนี้ได้แสดงลักษณะศิลปกรรมของฝีมือช่างไทยแล้ว³

¹ สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะสุโขทัย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540), 13.

² หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย,” **ศิลปากร** 9, 6 (มีนาคม 2509) : 52. อ้างความเห็นของศาสตราจารย์ฌ็อง บวสเชอเลียร์ หนึ่งในคณะร่วมเดินทางครั้งที่มีการขุดแต่งวัดพระพายหลวง

³ สมिति ศิริภัทร์, “วิวัฒนาการพระปรางค์” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513), 19 - 24. ซึ่งเสนอว่าปราสาทแห่งนี้ควรมีมาก่อนระยะที่มีการสลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงเนื่องจากเชื่อว่าปราสาทวัดพระพายหลวงปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ ดูเพิ่มเติมใน **ประชุมจารึกภาคที่ 1 : จารึกกรุงสุโขทัย** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515), 9.

ถัดมาทางด้านตะวันออกของปราสาทมีวิหารสร้างต่อเนื่องออกมา บนลานด้านข้างวิหารมีเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็ก ลักษณะทรงระฆังที่คอส่วนล่างโป่งส่วนบนมีความคล้ายคลึงกับเจดีย์บางแบบในศิลปะพุกาม⁴ หนึ่ง เบ็ตตี้ กอสลิง ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเทคนิคการก่อสร้างบนพื้นวิหาร และการสร้างเจดีย์บนลานวิหารว่าคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมในประเทศกัมพูชาช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 รัับกับการกำหนดอายุจากรูปแบบศิลปะ และแผนผังข้างต้น⁵

แต่ทั้งนี้ การสร้างวิหารทางด้านหน้าของปราสาทแบบขอมมิใช่แบบอย่างที่นิยมกันในประเทศกัมพูชามัยนั้น จึงเป็นประเด็นปัญหาว่าวิหารเป็นสิ่งก่อสร้างร่วมสมัยกับปราสาทวัดพระพายหลวงหรือไม่

สำหรับสิ่งก่อสร้างที่จัดได้ว่าเป็นงานสมัยสุโขทัย คือ กลุ่มเจดีย์ที่มีระเบียงคดล้อมรอบตั้งอยู่ทางด้านหน้าวิหาร ประกอบด้วยเจดีย์ประธาน และเจดีย์รายที่เหลือเพียงส่วนฐาน ลักษณะของเจดีย์ประธานประกอบด้วยชั้นของซุ้มพระพุทธรูปเรียงรายกัน สภาพถัดจากชั้นที่สามขึ้นไปชำรุดมากจนไม่อาจสันนิษฐานได้ว่าเคยมีลักษณะอย่างไร

การศึกษารูปแบบศิลปกรรมในครั้งที่มีการดำเนินงานทางโบราณคดีช่วง พ.ศ. 2528 – 2529 พบร่องรอยการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์เหลี่ยมนี้ราว 5 ครั้ง โดยระยะแรกสร้างอยู่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19⁶ หลักฐานสำคัญจากเจดีย์เหลี่ยมนี้ คือ วัตถุปูนปั้นรูปพระพุทธรูปเทวดา พระสาวก และลวดลายประดับอาคาร รวมถึงกรอบซุ้มพระซึ่ง ฌ็อง บวสเซอร์ลีเยร์ เสนอว่ามีความคล้ายคลึงกับกรอบซุ้มในศิลปะเขมรสมัยบายอน⁷

ทางด้านหน้าสุดของวัดตามแกนทิศตะวันออก ยังมีกลุ่มอาคารที่อาจเรียกว่ามณฑปภายในประดิษฐานพระพุทธรูปลีลา พระพุทธรูปยืนอยู่รอบแกนกลางรับน้ำหนักทั้งสี่ด้าน และอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปนอนอีกหลังหนึ่งซึ่งเชื่อว่าเป็นอาคารชุดเดียวกันกับมณฑป จากการศึกษาวิวัฒนาการมณฑปพระสี่อิริยาบถสมัยสุโขทัย อ้างอิงกับระยะปฏิสังขรณ์งานปูนปั้นของ

⁴ ดู สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 49 - 50.

⁵ ดูรายละเอียดใน Betty Gosling, A Chronology of Religious Architectures at Sukhothai (Bangkok : O.S.Printing house, 1998), 13-14.

⁶ สันติ เล็กสุขุม, รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัตถุปูนปั้นชุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529 (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2540), 7.

⁷ หม่อมเจ้า สุภัทรวดี ดิศกุล, “การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย,” : 55.

เจดีย์ประธานข้างต้น และตำแหน่งที่อยู่ทางด้านหน้าสุดของวัด สามารถกำหนดอายุอาคารกลุ่มนี้ไว้ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19⁸

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าหากกำหนดอายุเชิงเทียบระหว่างวิหารกับสิ่งก่อสร้างที่ขนาบอยู่ตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก อันได้แก่ ปราสาทแบบขอมที่เชื่อว่าสร้างขึ้นก่อนสมัยสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 กับเจดีย์ประธานทรงสี่เหลี่ยมสมัยสุโขทัยที่มีอายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 ว่ามีระยะเวลาการสร้างสัมพันธ์กับสิ่งก่อสร้างใดข้างต้นแล้ว ย่อมช่วยอธิบายตรวจสอบผลการศึกษาศาสนสถานแบบขอมวัดพระพายหลวงที่ผ่านมา ในประเด็นของการกำหนดอายุที่ชี้ชัดมากลงไปกว่าเดิม เนื่องจากพบว่ายังไม่เคยมีการศึกษาในเรื่องนี้อย่างจริงจังด้วยการวิธีศึกษาเชิงเทียบนี้ รวมทั้งในประเด็นความเกี่ยวข้องกับศิลปะเขมรสมัยบายูน เนื่องจากที่กล่าวมาแล้วว่า ศาสนสถานสมัยบายูนในประเทศกัมพูชาไม่เคยพบว่ามีแบบแผนในการสร้างวิหารไว้ทางด้านหน้าปราสาท

นอกจากนี้ จากภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย และการสำรวจภาคสนามเบื้องต้น พบว่าพื้นที่ด้านนอกวัดพระพายหลวงไปทางทิศตะวันออก อาจเคยเป็นพื้นที่กักเก็บน้ำในระยะแรกสร้างปราสาทสามหลัง (ปัจจุบันไม่มีน้ำเหลืออยู่ให้เห็น) ตามแบบอย่างจากวัฒนธรรมเขมรที่ประเทศกัมพูชา ซึ่งมีพื้นที่เก็บกักน้ำเป็นองค์ประกอบหนึ่งของศาสนสถาน โดยหากใช้แนวคิดดังกล่าวในการอธิบายแล้ว อาจเรียกพื้นที่เก็บกักน้ำของวัดพระพายหลวงนี้ว่า “บาราย”

ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า จากสภาพปัจจุบันของบริเวณที่เชื่อว่าเคยใช้เก็บกักน้ำของปราสาทวัดพระพายหลวงนี้ มีคันดินที่กำหนดขอบเขตพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีขนาดค่อนข้างบาง และมีความสูงกว่าบริเวณภายในซึ่งปัจจุบันเป็นที่นาของชาวบ้านไม่มากนัก ผิดกับลักษณะบารายของเขมร

จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการศึกษาหน้าที่การใช้งานของพื้นที่นี้ว่าเคยเป็นที่กักเก็บน้ำที่อาจสัมพันธ์กับปราสาทแบบขอม และคูน้ำล้อมรอบ ซึ่งหากเป็นหลักฐานในชุดเดียวกันแล้ว ก็นับได้ว่าเป็นองค์ประกอบอย่างเดียวกับศาสนสถานเขมรสมัยบายูน โดยลักษณะการจัดการน้ำที่อาจแตกต่างจากสมัยบายูนคงเป็นเรื่องที่ต้องอธิบายกันต่อไป เช่นเดียวกับวิหารทางด้านหน้าปราสาท อันแตกต่างจากรูปด้านของโบราณสถานสมัยบายูนตามที่กล่าวมาแล้ว

⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, รายงานการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดี ร่วมกับข้อมูลด้านศิลาจารึก และประวัติศาสตร์ศิลปะ สมัยสุโขทัย เพื่อการวิจัยหาประเด็นใหม่ทางวิชาการ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 6.

วิธีการหนึ่งที่ช่วยในการศึกษาเกี่ยวกับอายุสมัยและความสัมพันธ์กันระหว่างปราสาทแบบขอม คูน้ำล้อมรอบ พื้นที่ที่อาจเป็นที่เก็บกักน้ำ และวิหารทางด้านหน้าปราสาท คือ การขุดตรวจทางโบราณคดี ประกอบการศึกษาเชื่อมโยงหลักฐานศิลปกรรม และโบราณวัตถุที่ได้จากพระพายหลวง เพื่อตอบปัญหาว่าสิ่งก่อสร้างของวัดพระพายหลวงข้างต้นสร้างในสมัยใด สร้างขึ้นพร้อมกันหรือไม่ ลักษณะแผนผังและรูปแบบศิลปกรรมมีความเหมือนหรือแตกต่างจากศิลปะเขมรสมัยบายันที่เมืองพระนคร หากแตกต่างแล้วมีคำอธิบายเช่นไร ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์แปลความและสร้างความกระจ่างชัดในการอธิบายรูปแบบความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนสุโขทัย พร้อมทั้งสร้างภาพกิจกรรมของคนในอดีตที่มีอย่างต่อเนื่องลงมาถึงสมัยสุโขทัย บนพื้นที่บริเวณวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and objective)

ศึกษารูปแบบศิลปะ กำหนดอายุ และหาความสัมพันธ์ของสิ่งก่อสร้างของวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ได้แก่ ปราสาทแบบขอม วิหาร คูน้ำล้อมรอบวัด และบริเวณคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่อาจเป็นพื้นที่เก็บกักน้ำในระยะสร้างปราสาท โดยใช้หลักฐานจากการขุดตรวจทางโบราณคดีภายในวัดพระพายหลวง และการขุดตรวจชั้นดินบริเวณพื้นที่คันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่อยู่นอกวัดไปทางทิศตะวันออก

ประโยชน์ของการศึกษา

1. ได้ตรวจสอบแนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาที่ผ่านมา และเข้าใจถึงอายุสมัยรูปแบบศิลปะ การเลือกรับ-ปรับเปลี่ยนรสนิยมทางงานช่าง ของหลักฐานสิ่งก่อสร้างวัดพระพายหลวงในระยะที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมร
2. เป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติความเป็นมาของราชธานีที่สุโขทัยที่รุ่งเรืองขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ต่อไป

สมมติฐานของการศึกษา (Hypothesis to be tested)

1. ปราสาทสามหลังควรมีอายุการสร้างเก่าที่สุด และคงเป็นงานครั้งเดียวกับคูน้ำที่ล้อมรอบวัด กับพื้นที่คันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางด้านตะวันออกของวัดพระพายหลวง ซึ่งแสดงรูปแบบที่เกี่ยวกับสัญลักษณ์ความเป็นศูนย์กลางชุมชน อันเป็นแบบอย่างจากศาสนสถานเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18

2. วิหารทางด้านหน้าปราสาทสามหลัง ควรสร้างขึ้นภายหลังการสร้างปราสาทสามหลัง เนื่องจากมีร่องรอยการก่ออุดประตูทางด้านตะวันออกของปราสาทหลังกลางส่วนที่ติดกับวิหารเพื่อเปลี่ยนให้ด้านตะวันตกเป็นทางเข้าแทน

3. การขุดตรวจบริเวณฐานปราสาทส่วนที่ติดกับวิหาร และบริเวณฐานวิหารส่วนที่ติดกับระเบียงคดของเจดีย์ประธานทรงสี่เหลี่ยม ย่อมช่วยในการลำดับอายุสมัยเปรียบเทียบกันระหว่างปราสาทแบบขอม และวิหารทางด้านหน้า

4. พื้นที่คันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางด้านตะวันออกของวัดคงเป็นที่เก็บกักน้ำในระยะเดียวกับการสร้างปราสาทวัดพระพายหลวง ซึ่งลักษณะการจัดการน้ำอาจแตกต่างไปจากรูปแบบบารายของเมืองพระนครตามปัจจัยทางด้านพื้นที่ และพื้นฐานวัฒนธรรมของคนสุโขทัย

ขอบเขตของการศึกษา (Scope or delimitation of the study)

เนื่องจากส่วนฐานของปราสาทแบบขอม และวิหารทางด้านหน้าบางส่วนยังจมอยู่ใต้ดิน ซึ่งแม้ว่าได้เคยมีการดำเนินงานทางโบราณคดีของกรมศิลปากรมาแล้วในอดีต แต่ไม่พบว่าเคยมีการจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่แต่อย่างใด ในขณะที่มีผลการศึกษาที่ผ่านมาจำนวนไม่น้อยที่ยังคลุมเครือและรอการตรวจสอบ

ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงมุ่งพิจารณารูปแบบศิลปะ และกำหนดอายุปราสาทแบบขอมวิหาร โดยอาศัยผลการขุดตรวจทางโบราณคดีครั้งใหม่ที่วัดพระพายหลวง ประกอบกับหลักฐานศิลปกรรมภายในวัดเดียวกัน โบราณสถานบริเวณใกล้เคียง และโบราณสถานในประเทศกัมพูชาที่เกี่ยวข้อง แล้วนำเสนอข้อมูลที่สังเคราะห์ได้เพื่อลำดับพัฒนาการการใช้พื้นที่บริเวณวัดพระพายหลวง และวิเคราะห์รูปแบบอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรได้บริบททางสังคมของสุโขทัย

ขั้นตอนของการศึกษา (Process of the study)

1. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และมีประโยชน์ต่องานวิจัย
2. เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการ
 - 2.1 ขุดหลุมขุดตรวจทางโบราณคดีจำนวน 2 หลุม บริเวณฐานวิหารส่วนที่ติดกับปราสาททางด้านหลัง และส่วนที่ติดกับระเบียงคดของเจดีย์ประธานทางด้านหน้า
 - 2.2 ขุดหลุมขุดเจาะเพื่อตรวจชั้นดิน 2 แห่ง บริเวณภายใน และภายนอกคันดินรูปสี่เหลี่ยมที่เชื่อว่าเคยเป็นที่เก็บกักน้ำ

3. ทำการบันทึกหลักฐาน ถ่ายภาพโบราณสถาน-โบราณวัตถุ และจัดทำแผนผัง ภาพถ่ายเส้นประกอบ

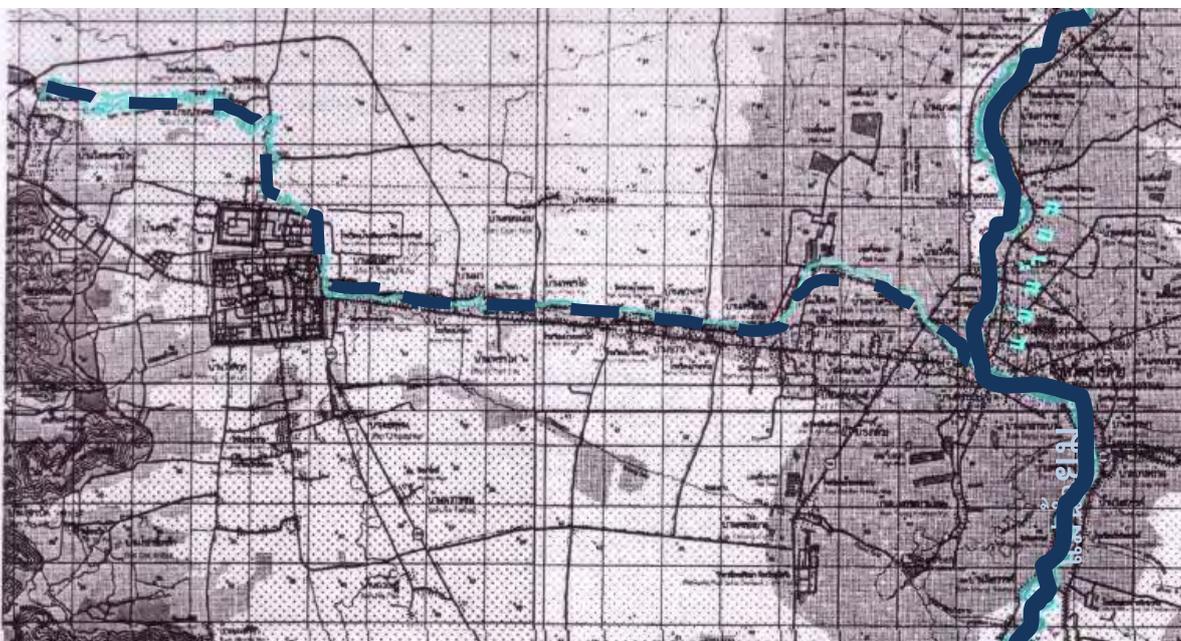
4. ดำเนินการวิจัย โดยนำผลที่ได้จากการขุดตรวจมาตรวจสอบ และศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นการกำหนดอายุ รูปแบบศิลปะ ลักษณะแผนผัง พร้อมทั้งหาความสัมพันธ์แล้วชี้ให้เห็นประเด็นความเหมือนหรือความแตกต่างกับรูปแบบปราสาทแบบเขมรที่เกี่ยวข้อง

5. วิเคราะห์ผลที่ได้จากการวิจัย เพื่อศึกษารูปแบบอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในช่วงก่อนสุโขทัย และอธิบายลำดับพัฒนาการการใช้พื้นที่บริเวณปราสาทวัดพระพายหลวง

6. สรุป และเสนอผลการศึกษา

บทที่ 2
ปราสาทวัดพระพายหลวงจากข้อมูลทางโบราณคดี ปัญหา และแนวความคิด
เกี่ยวกับอายุการสร้าง รูปแบบศิลปะ และคติการสร้าง

ข้อมูลเบื้องต้น และสภาพทั่วไปของโบราณสถาน ภูมิศาสตร์ และลักษณะบางประการ
ของเมืองสุโขทัย

แผนผังที่ 1 แผนที่คัดลอกลักษณะภูมิประเทศเมืองสุโขทัยเก่า
ที่มา : สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ, จากห้องอวกาศสู่พื้นแผ่นดินไทย
พ.ศ. 2546 (กรุงเทพฯ : พัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ, 2546), 506.

เมืองสุโขทัยเก่าตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาทางด้านตะวันออกของเทือกเขาประตักษ์ ซึ่งประกอบด้วยเทือกเขาหลายลูก จากเชิงเขาพื้นที่ที่มีความลาดเอียงไปตามทิศตะวันออกสู่แม่น้ำยม ซึ่งห่างออกไปจากตัวเมืองประมาณ 12 กิโลเมตร มีลำน้ำสำคัญคือ คลองเสาหอซึ่งเป็นลำน้ำสาย

สายตรงทางด้านใต้ และลำน้ำแม่ลำพันทางด้านเหนือ¹ ระยะประมาณ 4-5 เมตรติดกับแม่น้ำยม เป็นที่ลุ่มมักมีน้ำท่วมเป็นประจำ และบางแห่งมีน้ำแช่ขังอยู่หลายเดือน² จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เมืองเก่าสุโขทัยไม่ได้ตั้งอยู่บนที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ³ (แผนผังที่ 1)

โครงสร้างของตัวเมืองสุโขทัย ประกอบด้วยรูปทรงเรขาคณิตของเมืองเก่าทางด้านใต้ ที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ กลางเมืองเป็นที่ตั้งของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ กับพื้นที่ราบทางด้านเหนือซึ่งมีวัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลาง ขอบเขตด้านทิศใต้ชนกับเมืองสุโขทัย มีคูน้ำที่เรียกว่า “แม่โจน” ล้อมรอบพื้นที่ภายในวัด⁴ (แผนผังที่ 2) โดยพื้นที่ทั้งสองบริเวณมีโครงสร้างระบบชลประทานที่ประสานกันเป็นเครือข่าย กล่าวคือ เมื่อฝนตกน้ำจะไหลจากเทือกเขาสูงสู่พื้นราบเบื้องล่างแล้วไหลไปตามทางน้ำ (แผนผังที่ 3) น้ำฝนที่ไหลมารวมกันจะไหลลงเมืองเก่าสุโขทัยโดยเร็ว และมารวมกันที่คันคูของกำแพงเมืองด้านตะวันตก เมื่อน้ำเต็มคันคูแล้วจะไหลไปตามทางน้ำเข้ากำแพงเมืองชั้นใน ลงสู่ตระพังต่างๆภายในเมือง⁵ เมื่อน้ำเต็มตระพังแล้วจะไหลลงสู่คลองแม่ลำพัน ซึ่งวางตัวจากด้านตะวันตกของเมืองเก่าสุโขทัยไหลผ่านมาทางด้านเหนือของวัดพระพายหลวงก่อนจะไหลผ่านคูเมืองด้านตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งในปัจจุบันเป็นพื้นที่นา แล้ววกลงทางใต้ไหลลงแม่น้ำยมทางด้านตะวันออกต่อไป

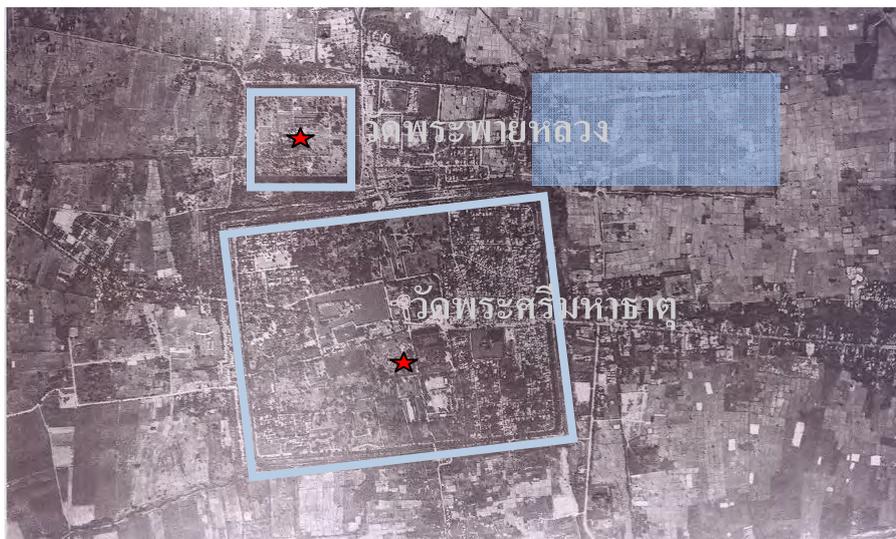
¹บริเวณเมืองเก่าสุโขทัยมีลำน้ำที่เกิดในหุบเขาหลาย แต่คลองเสาหอ และลำน้ำแม่ลำพันเป็นลำน้ำที่มีลำน้ำสายเล็กๆไหลมาบรรจบ ทำให้พอมมีน้ำขังอยู่บางตอนในช่วงฤดูแล้งติดกับลำน้ำอื่นๆที่ไม่มีน้ำขังตลอดปี สิ้นชัย กระบวนแสง, **รวมบทความ อาจารย์สิ้นชัย กระบวนแสง** (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 3.

²กรมศิลปากร, **รายงานการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสถาปัตยกรรม** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520), 6.

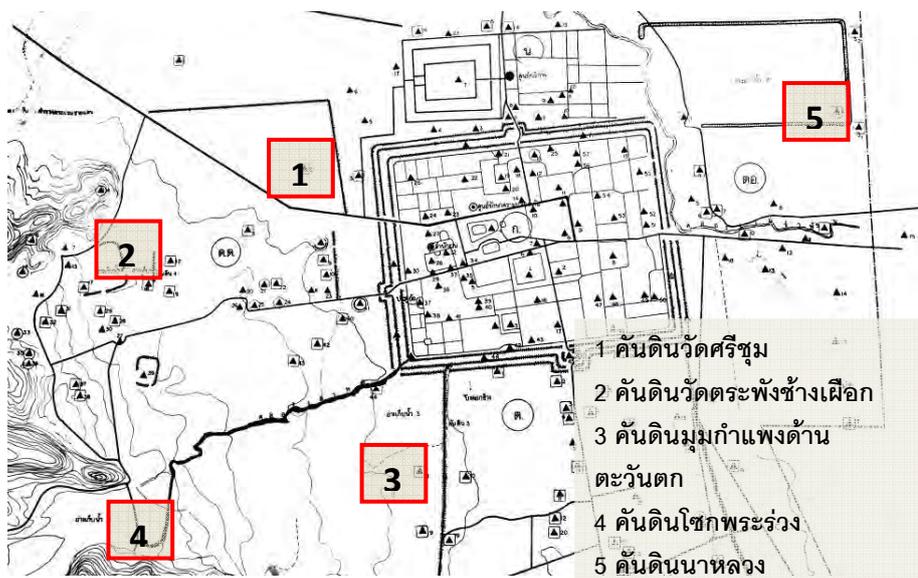
³สิ้นชัย กระบวนแสง, **รวมบทความ อาจารย์สิ้นชัย กระบวนแสง**, 2.

⁴มีข้อเสนอว่า พื้นที่ทั้งสองมีความคาบเกี่ยวกันอย่างไร้การวางแผน ซึ่งเมื่อพิจารณาลักษณะการวางผังแล้วดูเหมือนว่าเมืองทางเหนือมีเทคนิคสูงกว่า ดู กรมศิลปากร, **รายงานการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสถาปัตยกรรม**, 7.

⁵เป็นที่น่าสังเกตว่า พื้นที่รับน้ำบนภูเขาามีเพียง 20 ตารางกิโลเมตร ปริมาณน้ำจึงไม่เพียงพอแก่การทำให้คลองเสาหอ และคลองแม่ลำพันมีน้ำตลอดปี จึงต้องมีการสร้างอ่างเก็บน้ำ ชุดตระพัง สระขนาดย่อม และบ่อน้ำขึ้นทั่วไป เพื่อดักน้ำฝน และน้ำผิวดินที่ไหลจากภูเขาเก็บไว้ใช้ได้ตลอดปี ลักษณะนี้ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของเมืองโบราณสุโขทัย คือ มีน้ำล้อมรอบวัด หรือมีตระพังอยู่บริเวณวัดโดยทั่วไป กรมศิลปากร, **รายงานการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสถาปัตยกรรม**, 3.

แผนผังที่ 2 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงตำแหน่งเมืองเก่าที่มีวัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลาง อยู่ทางเหนือของเมืองสมัยสุโขทัยที่มีวัดพระศรีมหาธาตุเป็นศูนย์กลาง

แผนผังที่ 3 แผนที่แสดงคันทินทางด้านตะวันตกเชิงเขาประทักษิณสร้างขึ้นเพื่อจัดการน้ำและลดแรงปะทะของน้ำสู่ตัวเมืองสุโขทัย

ที่มา : อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และดัดแปลงจาก สิ้นชัย กระบวนแสง, “ตริบูร : การจัดการทรัพยากรน้ำของเมืองสุโขทัย,” ใน การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538), 165.

ขณะเดียวกันมีการผันน้ำจากคูเมืองสุโขทัยเข้าสู่คูน้ำแม่โจน เนื่องจากเคยมีการสำรวจพบท่อน้ำทำด้วยดินเผาเนื้อแกร่ง (Stone ware) ฝังอยู่ใต้ดินเพื่อชักน้ำจากคูเมืองสุโขทัยเข้าสู่คูน้ำแม่โจนของวัดพระพายหลวงทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้⁶ ก่อนจะไหลลงสู่ลำน้ำแม่ลำพันแล้วไหลลงแม่น้ำยมต่อไป

สภาพทั่วไป และสิ่งก่อสร้างภายในวัดพระพายหลวง

วัดพระพายหลวง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองเก่าสุโขทัยออกไปทางทิศเหนือประมาณ 1 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 26 ไร่ 3 งาน 80 ตารางวา ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานสำหรับชาติ 2 ครั้ง คือ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 และ เล่มที่ 79 ตอนที่ 58 วันที่ 26 มีนาคม 2505⁷

เกี่ยวกับชื่อวัดนั้น ปรากฏตามพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง เทียบเมืองพระร่วง ว่ามาจากชื่อที่ชาวบ้านเรียก⁸

พื้นที่วัดพระพายหลวงมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เนื่องจากมีคูน้ำที่เรียกกันว่า “แม่โจน” ที่มีขนาดรูปร่างสม่ำเสมอ คือ กว้าง 6 เมตร ยาว 700 เมตร ล้อมรอบสิ่งก่อสร้างภายในวัด ซึ่งวางตัวตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก และเป็นที่น่าสังเกตว่าแนวแกนนี้พุ่งตรงออกไปรับกับแนวแกนของพื้นที่ลุ่มมีคันดินล้อมขนาด 750 x 1350 เมตร (แผนผังที่ 2) ซึ่งยังไม่มีข้อสรุปที่แน่ชัดถึงหน้าที่การใช้งานในอดีตของพื้นที่สี่เหลี่ยมผืนผ้ามีคันดินล้อมรอบทางด้านทิศตะวันออกของวัดพระพายหลวงนี้

ภายในคูน้ำแม่โจนที่ล้อมรอบวัดพระพายหลวง เป็นที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่อาจมีอายุตั้งแต่สมัยก่อนตั้งราชธานีสุโขทัยต่อเนื่องลงมาตลอดสมัยสุโขทัย

สิ่งก่อสร้างอายุเก่าที่สุดของวัดที่เชื่อว่าสร้างขึ้นก่อนสมัยสุโขทัย ตั้งอยู่บนพื้นที่ค่อนไปทางตะวันตกของวัด คือ ปราสาทแบบขอมสามหลัง สร้างเรียงกันในแนวเหนือ-ใต้ ปราสาททั้งสาม

⁶ เครื่องถ่ายระบบน้ำที่เกี่ยวข้องกับน้ำในคูเมืองสุโขทัยนี้คงอยู่ในระยะที่สร้างเมืองสุโขทัยแล้ว ดู ศรีศักร วัลลิโภดม, รายงานการวิจัยเรื่อง “นาหลวงหรือบาราย” (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2519), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁷ ศิลปากร, กรม, ทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุฯ, 2516), 200.

⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทียบเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณสุภา, 2526), 101 – 102.

หลังซึ่งก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกัน ส่วนฐานที่พ้นจากผิวดินขึ้นมาคือหน้ากระดานบน บัวหงาย และส่วนบนของท้องไม้ (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 ปราสาทแบบขอมสามหลัง วัดพระพายหลวง

ภาพที่ 2 ปราสาทหลังกลางมีร่องรอยการก่อศิลาแลงปิดประตูด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 3 ปราสาทหลังเหนือมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์

ปราสาทหลังที่อยู่ทางเหนือยังคงอยู่ในสภาพค่อนข้างดีเพียงพอแก่การศึกษารูปทรงและเทคนิคการก่อสร้าง ซึ่งมีการพอกศิลาแลงด้วยปูนแล้วประดับด้วยลวดลายปูนปั้นที่หน้าบันกลีบขุนน-บรรพแถลง เสาประดับกรอบประตู และพื้นที่หน้ากระดานของชั้นซ้อนที่ส่วนบนปราสาท

สำหรับปราสาทประธาน และปราสาทอีกหลังทางทิศใต้ ชำรุดเหลือเพียงส่วนฐานและส่วนที่เหนือจากนั้นเล็กน้อย แต่ยังหลงเหลือลวดลายปูนปั้นอยู่บ้าง โดยปราสาทหลังกลางมีร่องรอยการก่อศิลาแลงปิดประตูด้านทิศตะวันออกเพื่อให้ด้านตะวันตกเป็นประตูทางเข้าแทน (ภาพที่ 2) รูปแบบปราสาทสองหลังนี้สามารถสันนิษฐานได้จากปราสาทหลังเหนือที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ (ภาพที่ 3)

ถัดมาทางด้านตะวันออกของปราสาทมีวิหารสร้างต่อเนื่องออกมา เป็นวิหาร 6 ห้อง พื้นวิหารก่อด้วยศิลาแลง ส่วนบนของวิหารพังทลายหมดแล้ว เหลือเพียงแนวเสาก่อด้วยศิลาแลง มีรูที่เจาะไว้ตอนบนของเสาแสดงโครงสร้างหลังคาที่เคยเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องที่ได้พังทลายไปแล้ว จากรูที่เหลืออยู่ระดับคานคองพันความสูงของคนเพียงเล็กน้อย ทั้งนี้การลาดต่ำของชายคา ก็เพื่อกันฝนสาดเข้าภายในอาคาร (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 วิหารสร้างต่อเนื่องออกมาทางด้านตะวันออกของปราสาท

เป็นที่น่าสังเกตว่าวิหารที่ก่อด้วยอิฐตั้งอยู่บนลานขนาดใหญ่ที่ก่อด้วยศิลาแลง ที่ขอบนอกสุดของลานศิลาแลงแต่ละด้านมีแนวอิฐอีกข้างละแนวแยกออกจากวิหารอิฐด้านบน (ภาพที่ 5) พื้นที่ระหว่างแนวเสารับชายคาปีกนกกับแนวอิฐนี้มีเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลง สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ตั้งเรียงกันเป็นแถวขนานกันไปทั้งสองด้าน เจดีย์แต่ละองค์มีฐานบัวที่ค่อนข้างสูง องค์ระฆังมีลักษณะคอดที่ส่วนล่างไปทึ่ส่วนบน เหนือองค์ระฆังไม่มีบัลลังก์ มีเพียงปล้องไฉนที่ดูคล้ายฉัตรซ้อนกันต่อยอดด้วยปลีสั้นทรงกรวยแหลม (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 5 วิหารที่ก่อด้วยอิฐตั้งอยู่บนลานขนาดใหญ่ที่ก่อด้วยศิลาแลง

ภาพที่ 6 เจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลงบนลานวิหาร

สิ่งก่อสร้างในพื้นที่ถัดออกมาอีกทางทิศตะวันออกเป็นงานระยะต่อจากปราสาทแบบขอม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัดพระพายหลวงที่มีอย่างต่อเนื่องลงมาในสมัยสุโขทัย คือ เจดีย์ในผังสี่เหลี่ยมจตุรัส เป็นเจดีย์ประธานที่มีพระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ในซุ้มจระนำโดยรอบ มีเจดีย์ประจำมุม เจดีย์ประจำทิศประกอบกันเป็นเจดีย์ราย สิ่งก่อสร้างทั้งหมดนี้ถูกล้อมรอบด้วยระเบียงคดที่ยังเหลือส่วนฐานให้เห็น (ภาพที่ 7)

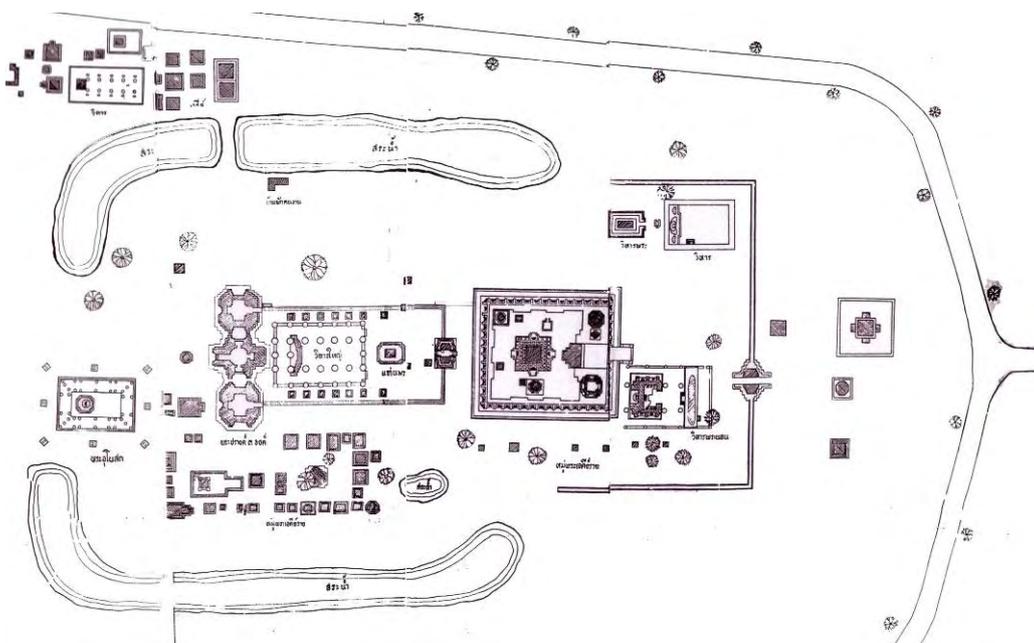

ภาพที่ 7 เจดีย์ประธาน ในผังสี่เหลี่ยมจตุรัส อยู่ถัดออกมาทางด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 8 ฐานวิหารก่อชนกับด้านหน้าฐานไฟที่ของปราสาทวัดพระพายหลวง

ทางด้านหน้าสุดของวัดตามแกนทิศตะวันออก ยังมีกลุ่มอาคารประดิษฐานพระสีอิริยาบถ ได้แก่พระพุทธรูปลีลาหนึ่งองค์ทางด้านหน้า ด้านข้างทั้งสองประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ด้านละสององค์ ด้านหลังเป็นพระพุทธรูปยืนอีกหนึ่งองค์ พระพุทธรูปยืนทั้งหมดประดิษฐานอยู่รอบแกนกลางที่รับน้ำหนัก และมีร่องรอยอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปนอนอีกหลังหนึ่งทางด้านหน้าซึ่งเชื่อว่าเป็นอาคารชุดเดียวกันกับมณฑปพระพุทธรูปยืน (ภาพที่ 8)

แผนผังที่ 4 แผนผังสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในวัดพระพายหลวง

นอกจากนี้ ภายในวัดพระพายหลวงยังมีอุโบสถ⁹ วิหารน้อย และเจดีย์แบบต่างๆอีก
ราว 30 องค์ ซึ่งควรเป็นงานเพิ่มเติมในระยะต่อๆมา (แผนผังที่ 4)

แนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดอายุและการศึกษารูปแบบศิลปกรรมที่วัดพระพายหลวง

1. ปราสาทแบบขอมสามหลัง

ความสนใจในการศึกษาประวัติความเป็นมาของปราสาทวัดพระพายหลวงระยะแรกๆ
ปรากฏใน “เที่ยวเมืองพระร่วง” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ที่ 6 ครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช คราวที่เสด็จเมืองเหนือในปี พ.ศ. 2450 โดย
พระองค์ทรงสันนิษฐานว่าวัดพระพายหลวงคงเคยเป็นเทวสถาน เนื่องจากพบฐานประติมากรรมที่
เชื่อว่าเป็นฐานศิวลึงค์ และบรรพแถลงประดับชั้นหลังคาทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ
ประกอบกับทรงเชื่อมโยงหลักฐานพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาบันทึกเหตุการณ์สมัยสมเด็จพระ
พระนเรศวรมหาราชซึ่งกล่าวถึงบ่อพระสยามภูวนาทที่อยู่ในบริเวณนี้¹⁰

สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ ประทานคำอธิบายในหนังสือพระราชนิพนธ์เรื่อง
นี้ว่า วัดพระพายหลวงคงเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนในระยะที่ขอมปกครองช่วงก่อนสุโขทัย โดย
วินิจฉัยจากศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่ามีการกล่าวถึงปราสาทวัดพระพายหลวงแล้ว และจากรู
แบบปราสาท แผนผังวัดที่มีคูน้ำล้อมรอบ ล้วนแสดงลักษณะศาสนสถานแบบเขมร¹¹

การให้ความสำคัญแก่ปราสาทวัดพระพายหลวงในฐานะที่เป็นโบราณสถานสร้างขึ้น
ก่อนสมัยสุโขทัย และเป็นศูนย์กลางการปกครองของเขมรยังปรากฏในงานเขียนของศาสตราจารย์

⁹ ดูเหมือนนางเบ็ตตี้ กอสลิง และนายเฮนรี มาแชล จะเป็นเพียงไม่กี่คนที่ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับ
อุโบสถของวัดพระพายหลวงว่า คงสร้างขึ้นไม่เกินปลายพุทธศตวรรษที่ 19 โดยยังคงรักษารูปแบบการก่อสร้าง
แบบสถาปัตยกรรมเขมร ซึ่งอาจเทียบได้กับ “Buddhist terraces” ในเมืองพระนครหลวงของกัมพูชา แต่
แตกต่างกันที่อุโบสถนี้ไม่ใช่สิ่งก่อสร้างหลักของวัด เนื่องจากเป็นงานสร้างเพิ่มเติมจากปราสาททั้งสามหลังซึ่ง
เป็นศูนย์กลางของวัดที่มีมาก่อน Betty Gosling, Ibid., 113 ; Henri Marchal, “Monuments secondaires et
terraces bouddiques d’ Angkor Thom,” in Bulletin de l’ école Française d’ extreme – orient 18, No. 8
(1918) : 1 – 36.

¹⁰ ครั้งสมเด็จพระนเรศวรโปรดให้ตั้งทัพที่ ต. ภาษีชุมชนบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย ในระหว่างทางที่
พระองค์เสด็จไปปราบกบฏสวรรคโลกในปี พ.ศ. 2110 ซึ่งพระองค์มีรับสั่งให้พราหมณ์ไปตักน้ำจากบ่อพระสยามภู
วนาท และตระพังโพยสี่เพื่อให้ทหารดื่มในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,
เที่ยวเมืองพระร่วง, 101 – 102.

¹¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, 102 – 103.

ยอร์ช เซเดส์ ภายใต้การเชื่อมโยงชื่อที่ปรากฏในจารึกสุโขทัยของพ่อขุนรามคำแหงกับโบราณสถาน
แห่งนี้¹²

ระยะต่อมาการศึกษาปราสาทวัดพระพายหลวง เริ่มแสดงให้เห็นความชัดเจนในการ
ตีความจากรูปแบบศิลปกรรม ขณะที่ยังคงความสำคัญของแนวคิดเรื่องอำนาจทางการเมืองของ
เขมร โดยศาสตราจารย์ฌ็อง บวสเซอเลียร์ เป็นท่านหนึ่งที่มีความเห็นทำนองเดียวกันนี้ แต่ได้เสนอ
เพิ่มเติมว่าปราสาทที่ก่อด้วยศิลาแลงสร้างเรียงกันสามหลัง เทคนิคการประดับลวดลายปราสาทที่
ก่อศิลาแลงด้วยปูนปั้น และร่องรอยลวดลายปูนปั้นในศิลปะบายันที่ยังเหลืออยู่ที่ปราสาทหลัง
เหนืออื่น ทำให้กำหนดอายุปราสาทในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งประเทศกัมพูชา ตรงกับ
ศิลปะสมัยบายัน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 – 18¹³

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ประมวลหลักฐานศิลปกรรม และหลักฐาน
ทางโบราณคดีที่พบจากวัดพระพายหลวง ช่วยสนับสนุนแนวความคิดที่มีการศึกษากันมาข้างต้น
โดยท่านเสนอว่าระยะสร้างปราสาทแห่งนี้ควรอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1700 – 1750¹⁴ พ้องกับงานเขียน
ในช่วงต่อมาเล็กน้อยของ อเล็กซานเดอร์ บี กริสวอลด์ (A.B. Griswold) ที่ได้ชี้ให้เห็นว่าการใช้ศิลา
แลงก่อสร้างปราสาทเป็นสิ่งช่วยในการกำหนดอายุปราสาทวัดพระพายหลวงไว้ในสมัยบายัน อัน
เป็นช่วงที่ ศาสนสถานถูกสร้างขึ้นด้วยศิลาแลงทั้งหมด¹⁵

นอกจากนี้ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ใช้แนวคิดของวิวัฒนาการปราสาทขอมเป็นสิ่ง
กำหนดว่ารูปแบบปราสาทที่มีส่วนบนเป็นหลังคาซ้อนชั้นของปราสาทวัดพระพายหลวง เป็น
ลักษณะของปราสาทสมัยบายัน อันแตกต่างไปจากปราสาทที่มีส่วนยอดเป็นรูปพุ่มของปราสาท
สมัยนครวัด¹⁶ พร้อมทั้งทรวเคราะห์หลักฐานโบราณวัตถุที่ได้จากการดำเนินงานทางโบราณคดี
ซึ่งชี้ให้เห็นอิทธิพลศิลปะเขมรที่แพร่เข้ามาในเมืองสุโขทัยสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และกล่าวต่อไป

¹²Gorge Coedes, "Les Premieres capitals du Siam ans XIII – XIV," in *Arts Asiatiques*
Paris : Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1966.

¹³Jean Boisselier, "Rapport de Mission (25 juillet – 28 novembre 1964) ศิลปากร 9, 2
(กรกฎาคม 2508) : 41.

¹⁴หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, "การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย," *ศิลปากร* 9, 6
(มีนาคม 2509) : 52.

¹⁵A.B. Griswold, *Towards a history of Sukhodaya art* (Bangkok : Fine Arts Department.
National Museum, 1967), 2.

¹⁶หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, "การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย," : 52.

ว่าคงเป็นการยากที่จะตัดเอาพระราชอำนาจของพระองค์ออกไปจากดินแดนแถบนี้ก่อนที่พ่อขุนผาเมือง และพ่อขุนบางกลางท่าวจะขับไล่ขอมได้¹⁷ ซึ่งรายละเอียดของโบราณวัตถุจะกล่าวถึงต่อไป

จากการศึกษาปราสาทวัดพระพายหลวงที่ผ่านมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า เดิมนักวิชาการมักให้ความสำคัญกับปราสาทแห่งนี้ในฐานะเป็นตัวแทนศิลปกรรมเขมรสมัยบายนที่สะท้อนอำนาจทางการเมืองสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เหนือดินแดนสุโขทัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ในขณะที่งานศึกษาระยะหลังมานี้เกิดแนวความคิดที่เริ่มให้ความสำคัญด้านรูปแบบศิลปกรรมภายใต้ตัวแปรด้านระยะเวลา และพื้นที่ทางศิลปะจากแม่แบบที่เมืองพระนครเป็นอันดับแรกก่อนการแปลความด้านอิทธิพลทางการเมือง เนื่องจากวิธีการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงตามพัฒนาการแนวความคิดด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ คือใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ประกอบการแปลความเท่าที่หลักฐานศิลปกรรมอนุญาตเท่านั้น

สมิทธิ ศิริภัทร์ ได้ชี้ให้เห็นลักษณะบางประการของปราสาทวัดพระพายหลวงที่แตกต่างไปจากแม่แบบศิลปะเขมรสมัยบายนซึ่งเชื่อว่าเป็นระยะสร้างปราสาทแห่งนี้ กล่าวคือแม้ว่าลักษณะผังพื้นภายในมีการเจาะช่องเป็นห้องทั้งสามด้านที่เป็นประตูหลอกตามสถาปัตยกรรมที่นิยมในสมัยบายน ลวดลายปูนปั้นบางส่วน และการแบ่งภาพเล่าเรื่องบนหน้าบันเป็นสองชั้นมีเค้าเหมือนกับศิลปะเขมรสมัยบายน แต่องค์ประกอบหลักของปราสาท อันได้แก่ ชั้นซ้อนปราสาทที่ค่อนข้างสูง รูปแบบของส่วนยอดครอบหน้าบันตอนล่างที่ยักแหลมลง และไม่มีใบระกาขนาดเล็กแทรกที่ส่วนโค้งที่สองของกรอบหน้าบัน ลักษณะลวดลายปูนปั้นส่วนใหญ่ที่มีเค้าฝีมือช่างไทย รวมทั้งการใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุก่อสร้างปราสาทแล้วใช้ปูนปั้นลวดลายประดับล้วนแตกต่างไปจากปราสาทเขมรสมัยบายน¹⁸

อย่างไรก็ตาม สมิทธิ ศิริภัทร์ ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการผสมผสานระหว่างงานช่างไทยกับแบบอย่างจากเมืองพระนครข้างต้นไว้สองแนวความคิด อันสะท้อนถึงการยอมรับอำนาจทางการเมืองของเขมรในดินแดนสุโขทัยว่า ปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นโดยช่างไทยภายใต้การควบคุมของชนชาติขอม หรือไม่เช่นนั้นก็น่าจะเป็นงานของช่างไทยภายหลังขอมหมดอำนาจลงแล้ว

¹⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย,” : 54. ดังตัวอย่างงานเขียนระยะต่อมาของศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ยังเชื่อว่าปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 18 แต่มิได้ให้ความสำคัญต่ออำนาจทางการเมืองของขอมที่มีเหนือเมืองสุโขทัย ดู หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะสมัยลพบุรี** (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 27.

¹⁸ ดูรายละเอียดใน สมิทธิ ศิริภัทร์, “วิวัฒนาการพระปรางค์” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513), 19 - 22.

และต้องเป็นงานก่อนสมัยพอลูนรามคำแหง คือในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 18 ด้วยเนื่องจากเห็นพ้องกับนักวิชาการรุ่นก่อนที่เสนอว่าในศิลาจารึกกล่าวถึงปราสาทวัดพระพายหลวงแล้ว¹⁹

เกี่ยวกับการเทคนิคการก่อสร้างปราสาทวัดพระพายหลวง ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ให้ความเห็นในทางกลับกันกับสมิทธี ศิริภัทรว่า การก่อปราสาทด้วยศิลาแลงแล้วใช้ปูนปั้นประดับเป็นลวดลาย เป็นลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย²⁰ ซึ่งฌ็อง บวสเซอเลียร์ (Boisselier) กล่าวว่างานก่อสร้างที่ใช้ศิลาแลงและใช้ปูนปั้นมีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อันตรงกับศิลปะเขมรสมัยนครวัด (พ.ศ.1650 – หลัง พ.ศ.1720)²¹

ส่วน สันติ เล็กสุขุม กำหนดอายุปราสาทในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 18 โดยยอมรับบทบาทของวัฒนธรรมเขมรที่มีต่องานศิลปกรรม ได้แก่ การสร้างปราสาทสามหลัง และลวดลายปูนปั้นประดับที่ยังคงหลงเหลือบางส่วนที่เชื่อว่ามีอายุคราวเดียวกับการสร้างปราสาท ซึ่งบางส่วนยังเป็นลวดลายประดับลักษณะขอม²² และจากลักษณะลวดลายปูนปั้นแสดงให้เห็นว่ามีฝีมือช่างท้องถิ่นปะปนอยู่ และมีบางส่วนที่เป็นงานบูรณะ และงานปั้นขึ้นใหม่ภายหลัง²³ จะเห็นได้ว่า สันติ เล็กสุขุมไม่ได้ให้ความสำคัญอิทธิพลทางการเมืองจากเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ดังงานค้นคว้าเดิม แต่ได้กล่าวอย่างหลีกเลี่ยงประเด็นทางการเมืองว่า วัดพระพายหลวงคงเคยเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ในระยะก่อนสุโขทัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมขอม²⁴

¹⁹สมิทธี ศิริภัทร, “วิวัฒนาการพระปรางค์,” 22 - 24. และดู **ประชุมจารึกภาคที่ 1 : จารึกกรุงสุโขทัย** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515), 9.

²⁰หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ปราสาทเมืองสิงห์,” ใน **ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพื้นบ้านจังหวัดกาญจนบุรี** (กาญจนบุรี : ศูนย์วัฒนธรรม, 2525), 91. และดูเรื่องข้อสังเกตการประดับลวดลายปูนปั้น ณ วัดพระพายหลวงใน สันติ เล็กสุขุม, “หลักฐานจากอดีตที่วัดพระพายหลวง,” **ศิลปวัฒนธรรม** 16, 10 (สิงหาคม 2538) : 186 – 188.

²¹Jean Boisselier, “Rapport de Mission (25 juillet – 28 novembre 1964) : 41.

²²สันติ เล็กสุขุม, **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา** (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2544), 77. โดยได้เสนออีกว่าลวดลายปูนปั้นประดับปราสาทวัดพระพายหลวง

²³สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะสุโขทัย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540), 37.

²⁴สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะสุโขทัย**, 13.

2. วิหาร

วิหาร อยู่ถัดออกมาทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทวัดพระพายหลวง ฐานวิหาร เป็นคนละส่วนกัน แต่ก็ก่อขึ้นกับด้านหน้าฐานไพทีของปราสาท และมีระดับส่วนบนสุดในระดับใกล้เคียงกัน (ภาพที่ 8) ดังนั้นจึงมีข้อเสนอว่า วิหารกับปราสาทอาจเป็นงานระยะเดียวกันหรือคนละระยะก็ได้²⁵ เกี่ยวกับรูปแบบการก่อแลงของพื้นวิหารด้านหน้าปราสาท กอสลิ่งเสนอว่าเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมเขมรช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 คือบางครั้งมีรูปร่างในการตัดไม้แน่นนอน แต่วางได้แนบสนิท กระทั่งพุทธศตวรรษที่ 19 ไทยได้ละเทคนิคนี้ และใช้การก่ออิฐ หรือการก่อแลงขนาดเล็กๆตามเทคนิคการก่ออิฐ²⁶

ภาพที่ 9 เจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กก่อเป็นแถวบนลานวิหารศิลาแลง

²⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, "การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย," : 54 ; สันติ เล็กสุขุม , รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัดถูปูนปั้นขุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529, 3.

²⁶ Betty Gosling, Sukhothai : its history, culture, and art (Oxford : Oxford University Press, 1991),14.

การมีเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กก่อเป็นแถวบนพื้นวิหาร เดิมศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล เสนอว่ารูปแบบเจดีย์ทรงระฆังเหล่านี้คล้ายเจดีย์ที่ประดับเจดีย์พระบรมธาตุ วัดพระบรมธาตุ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี²⁷ ทั้งนี้ สันติ เล็กสุขุม กล่าวว่าลักษณะเจดีย์ที่มีองค์ระฆังคอคอดที่ส่วนล่างโป่งที่ส่วนบน ไม่มีบัลลังก์ และปล้องไฉนที่ดูคล้ายฉัตรซ้อนกันต่อยอดด้วยปลีสั้นนี้ (ภาพที่ 9) ทำให้นึกถึงเจดีย์ที่มีอยู่บ้างในศิลปะพุกามช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเจดีย์ที่วัดพระพายหลวงนี้อาจเป็นแบบที่สร้างขึ้นระยะแรกในรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง²⁸

3. แผนผังวัด

เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่า แผนผังปราสาทที่มีคูน้ำล้อมรอบ (ภาพที่ 10) การสร้างปราสาทสามหลังของวัดพระพายหลวง และการที่อาจมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามแนวแกนอยู่ทางด้านตะวันออกอันเป็นด้านหน้าของวัดพระพายหลวงนั้น (ภาพที่ 11) เป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมสมัยบายูน²⁹ ดังตัวอย่าง พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่าพื้นที่คันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้านี้เป็นบารายที่สร้างขึ้นระยะเวลาเดียวกับปราสาทแบบขอม ซึ่งเป็นการจัดระบบน้ำครั้งเดียวกับคูน้ำแม่โจนที่ล้อมรอบวัด อันเป็นลักษณะของศาสนสถานสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁰ อย่างไรก็ตาม มีผู้เสนอแนวความคิดที่ต่างออกไปจากนี้ กล่าวคือ ศรีศักร วัลลิโภดม ซึ่งดูเหมือนจะเป็นบุคคลแรกๆ ที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของคันดินล้อมพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่อยู่ถัดออกมาทางด้านตะวันออกของวัดพระพายหลวงประมาณ 1 กิโลเมตร โดยเชื่อว่าพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้านี้เป็นพื้นที่ทำนาของพระมหากษัตริย์สุโขทัย เนื่องจากเห็นว่าเป็นการก่อกันดินเดี่ยว จึงไม่น่าเป็นบารายได้ ประกอบกับการที่คันดินไม่สมบูรณ์ตลอดแนว ทำให้ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้เพียงพอติดกับบารายแบบเขมร³¹

²⁷ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล, **ศิลปสุโขทัย** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายวัฒนธรรม ของคณะกรรมการว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมสหประชาชาติ, ม.ป.ป.), 65.

²⁸ สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะสุโขทัย**, 49 – 50.

²⁹ เทียบเคียงได้กับปราสาทบันทายกุฎี ปราสาทพระขรรค์ที่กำปงธม และปราสาทบันทายฉมาร์ เป็นต้น

³⁰ ดู พิริยะ ไกรฤกษ์, “ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 1750 – 1900),” **เมืองโบราณ** 12, 1 (มกราคม – มีนาคม 2529) : 26.

³¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, **รายงานวิจัยเรื่อง “นาหลวงหรือบาราย”**, 13 – 19.

ภาพที่ 10 คูน้ำแม่โจนที่ล้อมรอบวัดพระพายหลวง

ภาพที่ 11 สภาพภายในคันดินล้อมพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่อยู่ถัดออกมาทางด้าน
ตะวันออกของวัดพระพายหลวง

4. เจดีย์ประธาน

ภาพที่ 12 กรอบซุ้มระยະแรก เจดีย์เหลี่ยม วัดพระพายหลวง

การศึกษารูปแบบศิลปกรรมในครั้งที่มีการดำเนินงานทางโบราณคดีช่วง พ.ศ. 2528 – 2529³² พบร่องรอยการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์เหลี่ยมนี้ราว 5 ครั้ง โดยระยະแรกสร้างอยู่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ตามลักษณะเจดีย์ประธาน และรูปแบบพระพุทธรูปแบบเขียนเส้นประดิษฐานภายในซุ้ม ที่ห่างจากอิทธิพลด้านรูปแบบศิลปะเขมรแล้ว³³ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล เคยอ้างความเห็นของ ฌ็อง บวสเซอร์เดียร์ ไว้ว่า รูปร่างกรอบซุ้มในระยະแรกนี้ เป็นซุ้มแบบศิลปะเขมรสมัยบายันไม่ผิดเพี้ยน³⁴ (ภาพที่ 12) การปฏิสังขรณ์เจดีย์เหลี่ยมนี้มีขึ้นครั้งแรกราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19 และมีการปฏิสังขรณ์อีกช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 และงานปฏิสังขรณ์ครั้งหลังสุดคือในพุทธศตวรรษที่ 20 ทั้งนี้จากการวิเคราะห์วัตถุพูนปั้นพบบริเวณเจดีย์เหลี่ยมที่วัดพระพายหลวง ได้ผลการศึกษาลักษณะพูนปั้นสอดคล้องกับการกำหนดอายุข้างต้น แต่งานปฏิสังขรณ์ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา ไม่พบข้อมูลหลักฐานพูนปั้นที่

³²ดู กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508 – 2512 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512), 50.

³³สันติ เล็กสุขุม, รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัตถุพูนปั้นขุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529 (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2540), 7.

³⁴หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย,” : 55.

อ้างอิงได้³⁵อย่างไรก็ตาม งานปฏิสังขรณ์ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมาที่สำคัญคือการปรับปรุงเจดีย์ประธานให้เป็นเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมซึ่งเชื่อว่าเป็นรูปแบบที่นิยมตั้งแต่สมัยพญาภิไธยเป็นต้นมา³⁶

สำหรับงานประดับฐานเจดีย์เหลี่ยมด้านทิศตะวันออกด้วยภาพปูนปั้นนูนสูงแทนการประดับซุ้มพระพุทธรูปแบบฐานเจดีย์อีกสามด้านนั้น สันติ เล็กสุขุม สันนิษฐานจากรูปแบบแผ่นปูนปั้นที่มีลักษณะแตกต่างกันว่า ส่วนประดับสถาปัตยกรรมนี้อาจไม่ได้สร้างขึ้นในคราวเดียวกันโดยภาพที่แสดงอิทธิพลศิลปะเขมรอาจทำขึ้นก่อนการสร้างสถาปัตยกรรม แล้วจึงนำเข้าประดับร่วมกับแผ่นปูนปั้นรูปเทวดาประคองอัญชุลี³⁷

5. อาคารประดิษฐานพระสี่อิริยาบถ

จากการศึกษาวิวัฒนาการมณฑลพระสี่อิริยาบถสมัยสุโขทัย อ้างอิงกับระยะปฏิสังขรณ์งานปูนปั้นของเจดีย์ประธานข้างต้น และตำแหน่งที่อยู่ทางด้านหน้าสุดของวัด สามารถกำหนดอายุอาคารกลุ่มนี้ไว้ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19³⁸ โดยเป็นที่น่าสนใจว่าการทำมณฑลประดิษฐานพระพุทธรูปหลายอิริยาบถบนพื้นที่ด้านหน้าของวัดพระพายหลวงนี้อาจแสดงให้เห็นวิวัฒนาการในระยะแรกๆ ก่อนจะเกิดการทำมณฑลที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลายอิริยาบถในอาคารหลังเดียวกันซึ่งได้ตัดองค์ประกอบของภาพเล่าเรื่องเพื่อสื่อถึงเหตุการณ์ในวาระที่แสดงปางนั้นๆ³⁹ กล่าวคือ นอกจากจะมีมณฑลพระพุทธรูปประทับยืน พระพุทธรูปลีลาแล้ว ยังมีมณฑลพระพุทธรูปประทับนอนแยกออกไปอีกหลังหนึ่ง ทั้งนี้ด้านข้างของพระพุทธรูปลีลาบนผนังเดียวกันปรากฏร่องรอยรูปเทวดายืนพนมมืออยู่ทั้งสองข้างตั้งแต่พระบาทถึงช่วงพระวรกาย และที่ด้านบน

³⁵ สันติ เล็กสุขุม, รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัดถูปูนปั้นชุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529, 7.

³⁶ สันติ เล็กสุขุม, ปาฐกถาศิลป์ พิระศรี ครั้งที่ 13 ประจำปี พ.ศ. 2552 ศิลปะสุโขทัย : ก่อนสมัย-ในสมัย-เมื่อสิ้นสมัย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551), 12.

³⁷ สันติ เล็กสุขุม, รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัดถูปูนปั้นชุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529, 23.

³⁸ โดยการกำหนดอายุอาจเทียบเคียงได้ว่าไม่ควรีอายุหลังกว่ามณฑลพระพุทธรูปสี่อิริยาบถวัดพระเชตุพนซึ่งเป็นพัฒนาการของมณฑลที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลายอิริยาบถภายในอาคารเดียวกัน ที่เชื่อว่าสัมพันธ์กับจารึกวัดสรศักดิ์ระบปี พ.ศ. 1960 ดู หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ศิลปะสุโขทัย, 39.

³⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 43.

เหนือพระวรกายมีร่องรอยประดับคล้ายดอกไม้ร่วง จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปปางลีลานี้เป็นการแสดงภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์พุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ ซึ่งประดิษฐานภายในอาคารที่เป็นเอกเทศจากมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปอิริยาบถอื่นๆ (ภาพที่ 13)

ภาพที่ 13 กลุ่มอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปหลายอิริยาบถ วัดพระพายหลวง

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าวัดพระพายหลวงมีงานศิลปกรรมที่เชื่อว่าสร้างก่อนสมัยสุโขทัยคือ ปราสาทสามหลัง และอาจรวมถึงวิหารทางด้านหน้า และมีการก่อสร้างเพิ่มเติมตลอดสมัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นอย่างน้อย

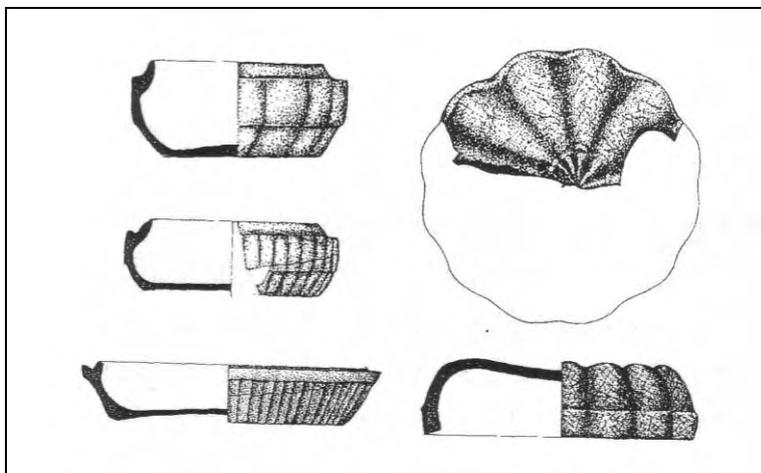
สิ่งที่น่าสนใจ คือ งานวิจัยล่าสุดเกี่ยวกับศิลปะสุโขทัย ของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ที่ได้เชื่อมโยงข้อมูลหลักฐานทางเอกสาร หลักฐานทางโบราณคดี และหลักฐานศิลปกรรมที่พบภายในเมืองสุโขทัยเข้าด้วยกัน แล้วแปลความได้ว่ามีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่บริเวณนี้ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องจนถึงระยะที่สามารถเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ได้ว่าเป็นยุคสุโขทัย⁴⁰

การดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมา

ภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยมีการดำเนินงานทางโบราณคดีหลายครั้ง ส่วนมากเป็นงานบูรณปฏิสังขรณ์ และปรับสภาพภูมิทัศน์แก่โบราณสถาน สำหรับการขุดค้นทาง

⁴⁰ดูเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม, 3 – 11, 13.

โบราณคดีของกรมศิลปากร สามารถกล่าวได้ว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2520 – 2525 เป็นครั้งที่มีข้อมูลมากที่สุดเท่าที่มีการขุดค้นทางโบราณคดีในเมืองสุโขทัย⁴¹

ภาพที่ 14 เครื่องถักยจีนแบบซิงไป่ (ราวพุทธศตวรรษที่ 17 – 18)

ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 4.

ในบรรดาหลุมขุดค้นบริเวณเมืองเก่าสุโขทัยจำนวนทั้งหมด 82 หลุม หลักฐานที่ได้จากพื้นที่เนินปราสาทบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นหลักฐานอายุเก่าที่สุดที่แสดงให้เห็นว่ามีชุมชนอยู่อาศัยภายในเมืองเก่ามาตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19) เนื่องจากพบเครื่องถักยจีนแบบซิงไป่ และเครื่องเคลือบสีเขียวไขกาสัมัยราชวงศ์ซ้อง (ราวพุทธศตวรรษที่ 17 – 18) ร่วมกับเครื่องถ้วยเขมร (ราวพุทธศตวรรษที่ 17 – 18)⁴² (ภาพที่ 14)

หลักฐานที่ได้จากหลุมขุดค้นภายในเมืองเก่าในชั้นวัฒนธรรมต่อมา ได้แก่เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน (พ.ศ. 1840 – 1911) ราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1850 – 1950) และเครื่องถ้วย

⁴¹ดูรายละเอียดใน สายันต์ ไพเราะญจิตร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีหลุมทดสอบ T.P.1 Zone B (กรุงเทพฯ : งานเทคโนโลยี-โบราณคดี กองงานอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย, 2525).

⁴²เรื่องเดียวกัน, 4. และดู สายันต์ ไพเราะญจิตร และบรรเวท รุ่งรุจี, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีหลุมขุดค้นที่ T.P. II Zone D (เนินปราสาท) (กรุงเทพฯ : งานเทคโนโลยี-โบราณคดี กองงานอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย, 2525).

สุโขทัยระยะแรก (กำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ได้ราว พ.ศ. 1863 – 2003) ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีกา
อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องลงมาถึงพุทธศตวรรษที่ 20 อันเป็นสมัยสุโขทัย⁴³

ภาพที่ 15 สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี ปราสาทวัดพระพายหลวง

สำหรับการดำเนินงานทางโบราณคดีที่วัดพระพายหลวงนั้น เท่าที่สามารถสืบหา
เอกสารเผยแพร่ได้ ล้วนแสดงให้เห็นว่าการดำเนินงานส่วนใหญ่เป็นการขุดแต่ง การ
บูรณปฏิสังขรณ์ และการปรับปรุงพื้นที่บริเวณโบราณสถาน ยังไม่เคยพบเอกสารรายงานการขุด
ค้น หรือขุดตรวจเพื่อตอบประเด็นปัญหาใดๆ (ภาพที่ 15)

การขุดแต่ง และบูรณะสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในวัดพระพายหลวงตามการอ้างอิงของ
นักโบราณคดีระยะหลัง เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ.2498 โดยมีการขุดแต่งที่ฐานปราสาท แล้วขยายออกไป
ทางวิหารและเจดีย์ประธานทรงสี่เหลี่ยมทางด้านหน้า บูรณะปราสาทหลังเหนือเพื่อไม่ให้ชำรุด
ต่อไป⁴⁴

หลังจากนั้นระหว่างปี พ.ศ. 2508 - 2502 มีการขุดแต่งบูรณะปราสาทสามหลังโดยมี
มะลิ โคกสันเทียะ หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ 3 ในขณะนั้นเป็นผู้ควบคุม พบร่องรอยการก่อแลงคู

⁴³เรื่องเดียวกัน, 5 – 8. และดู สายันต์ ไพรชาญจิตร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีหลุม
ทดสอบ T.P.1 Zone B, 88 – 89.

⁴⁴อ้างจาก ญัฐสุภัทร จันทวิช, “โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง,”
ศิลปากร 45, 6 (พฤศจิกายน – ธันวาคม 2545) : 45 ; กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะ
โบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508 – 2512, 3, 49 - 50.

ทางเข้าเดิมด้านทิศตะวันออกของปราสาทหลังกลาง ซึ่งคงเป็นระยะเดียวกับการประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นภายในเรือนธาตุที่มีเนื้อปูนเปื่อยยุ่ยไม่สามารถรักษาสภาพไว้ได้⁴⁵

อย่างไรก็ตาม การทำงานของกรมศิลปากรในครั้งนั้น ไม่เคยปรากฏว่ามีรายงานการดำเนินทางโบราณคดีเกี่ยวกับหลักฐานที่ได้จากชั้นดิน และรูปแบบโบราณสถานที่อยู่ใต้ดินแต่อย่างใด

การจัดการพื้นที่เพื่อบูรณะฟื้นฟูโบราณสถานบริเวณวัดพระพายหลวงที่สืบหาเอกสารแจ้งข่าวได้ เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2528 เป็นการขุดลอกคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำยมกับคูน้ำแม่โจนซึ่งล้อมรอบวัดพระพายหลวง⁴⁶ ต่อมาปี พ.ศ. 2528 - 2529 มีการขุดค้นเจดีย์ประธานทรงสี่เหลี่ยมเจดีย์ราย รวมทั้งระเบียงคดที่ล้อมรอบเจดีย์เหล่านี้ โบราณวัตถุทำจากปูนปั้นจำนวนมากที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหงได้จากการดำเนินงานในครั้งนั้น⁴⁷ ซึ่งเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นของการศึกษารูปแบบของเจดีย์ประธาน และวัตถุปูนปั้นในระยะต่อมา ในครั้งนี้ได้เกิดแนวความคิดเกี่ยวกับอายุสมัยของเจดีย์เหลี่ยมองค์นี้แบ่งออกเป็นสามแนวคิดหลัก คือ (1) เจดีย์เหลี่ยมสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยระยะต้น ภายใต้อิทธิพลศิลปะเขมรสมัยบายัน แล้วมีการซ่อมแซมหลายครั้ง (2) สร้างขึ้นสมัยมอญ-หริภุญชัย สมัยพระเจ้าธรรมราชาที่ 2 (3) รูปแบบของเจดีย์เหลี่ยมคงได้รับแบบอย่างมาจากเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่ ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองเชียงใหม่⁴⁸

ในปีเดียวกัน มีโครงการบูรณะสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในวัดพระพายหลวง ได้แก่ การนำอิฐที่แตกหักหล่นกระจัดกระจายออกจากพื้นที่ ปรับพื้นที่รอบๆสิ่งก่อสร้าง การซ่อมผนังวิหารที่เบะออก งานเสริมความมั่นคงแก่เจดีย์ต่างๆ ระเบียงคด วิหารพระนอน และมณฑป เป็นต้น

⁴⁵ สันติ เล็กสุขุม, รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัตถุปูนปั้นขุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529, 4.

⁴⁶ Vichanee bunnag and Nujchanard Boonyaswin, "News from the project," Sukhothai newsletter No. 2 (August 1985), no page.

⁴⁷ สันติ เล็กสุขุม, รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัตถุปูนปั้นขุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529, 5 ; และจากการสัมภาษณ์ คุณชัยวัฒน์ ทองศักดิ์ หนึ่งในคณะดำเนินงานทางโบราณคดีในครั้งนั้น (ปัจจุบันเป็นเจ้าของที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง) เมื่อวันที่ 15 เมษายน 2549.

⁴⁸ Sod Daeng-eid, "Progress in the excavation at Wat Phra Phai Luang," Sukhothai newsletter No. 1 (March 1986), no page.

สำหรับปราสาทแบบขอมสามหลัง มีการเสริมความมั่นคงโดยการหล่อแท่งคอนกรีตรับน้ำหนักไว้ในตำแหน่งทับหลัง ใช้ปูนผสมคอนกรีตซ่อมแซมที่หัก และใช้ยิปซัมภายใน⁴⁹

หลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติความเป็นมาของลวดลายปูนปั้นของปราสาทแบบขอม คือ ในปีเดียวกันนี้ได้มีการอนุรักษ์ปูนปั้นประดับปราสาทด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ และมีการซ่อมแซมลวดลายด้วยการปั้นปูนขึ้นใหม่ตามภาพถ่ายเก่า ซึ่งระบุว่าทำการซ่อมแซมภายใต้นักประวัติศาสตร์ศิลปะ และผู้เชี่ยวชาญ ทั้งนี้ในจดหมายข่าวสุขโขทัยได้แสดงภาพถ่ายหน้าบันทางทิศเหนือของปราสาทหลังเหนือประกอบคำบรรยายได้รูปที่ระบุว่าป็นงานซ่อมใหม่ด้วยความระมัดระวัง⁵⁰

โบราณวัตถุที่ได้จากการดำเนินงานที่ผ่านมา

โบราณวัตถุที่พบบริเวณปราสาทแบบขอมวัดพระพายหลวง ตามงานเผยแพร่ของณัฐภัทร จันทวิช (2545) ได้แก่ ส่วนพระเพลาและพระวรกายของพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิพบจากการขุดแต่งทางด้านหน้าวิหาร (ภาพที่ 16) ส่วนภายในปราสาทประธานพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปนาคปรก แผ่นหินสลักพระพุทธรูปปางสมาธิประทับนั่งภายในซุ้ม (ภาพที่ 18) และพระพุทธรูปปูนปั้นพุทธลักษณะแบบสุขโขทัยหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก ซึ่งมีสภาพเปื่อยยุ่ยจนรักษาไว้ไม่ได้ตามที่กล่าวถึงมาแล้วว่าพบครั้งที่มีการดำเนินงานช่วง พ.ศ. 2508 - 2512 สิ่งสำคัญคือภายในพระอุระของพระพุทธรูปองค์นี้ พบชิ้นส่วนพระเศียร พระกรของพระพุทธรูปปูนปั้นสมัยสุขโขทัยรุ่นแรกหรือรุ่นที่มีพุทธลักษณะค่อนข้างอวบอ้วน ครองจีวรที่มีชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน อายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19⁵¹ (ภาพที่ 21)

⁴⁹Thavatchai Polabutra, "Restoration," *Sukhothai newsletter* No. 1 (October 1986), no page.

⁵⁰Kloi Nilasri, "Wat Phra Phai Luang's stucco conservation," *Sukhothai newsletter* No. 1 (October 1986), no page.

⁵¹สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะสุโขทัย*, 64.

การกำหนดอายุและการศึกษารูปแบบในเบื้องต้น พบว่าส่วนพระเพลาและพระวรกายของพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิมีการทำแข่งคมเป็นสันนูนคล้ายกับพระพุทธรูปศิลปะเขมรในประเทศไทย และลักษณะท่าที่นั่งที่โน้มตัวไปข้างหน้าคล้ายกับประติมากรรมรูปบุคคลที่สันนิษฐานว่าเป็นรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งกัมพูชา⁵² (ภาพที่ 17)

ภาพที่ 16 ชิ้นส่วนพระเพลาของพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ
พบจากการขุดแต่งทางด้านหน้าวิหาร วัดพระพายหลวง
ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

⁵² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม, 16. อย่างไรก็ตามพระหัตถ์ทั้งสองประติมากรรมองค์นี้วางอยู่บนพระเพลาในปางสมาธิซึ่งแตกต่างจากรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยทั่วไปที่ประคองอัญชลีเพื่อแสดงความเคารพต่อพระพุทธรองค์มากกว่าเป็นพระพุทธรเจ้าเอง แต่อีกทางหนึ่งก็อาจเชื่อได้ว่าประติมากรรมนี้เป็นรูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งสร้างขึ้นภายหลังการสิ้นพระชนม์ของพระองค์แล้วไปรวมกับพระพุทธรเจ้าแล้ว ดังตัวอย่างประติมากรรมพบที่เมืองทรายฟอง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดู หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “รูปพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากเมืองทรายฟอง ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว,” กัมพูชาราชลักษณะมีถึงศรีชัยวรมัน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2543), 179-208.

ภาพที่ 17 รูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระหัตถ์ที่หักไปคงประคองอัญชลี
จัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา

สำหรับแผ่นหินสลักพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิภายในซุ้มเรือนแก้วมีก่อนวัดฤใน พระหัตถ์สันนิษฐานว่าเป็นหม้อยาของพระโฆษชยคุรุซึ่งนับถือกันอย่างแพร่หลายในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งก็รับกันกับรูปแบบพระพุทธรูปในสมัยนี้⁵³ การมีเศียรอยู่ใต้ฐานทำให้มีการสันนิษฐานว่าแผ่นหินสลักนี้เคยเป็นงานประดับที่ตำแหน่งบรรพแถลง หรือที่สันหลังคาระเบียงคดและบนทับหลังกำแพงศาสนสถานในสมัยพระองค์ดังตัวอย่างที่วัดมหาธาตุนครบุรี⁵⁴ อย่างไรก็ตามเท่าที่ตรวจสอบบรรพแถลง กลิบขนุน และทับหลังกำแพงไม่เคยพบว่ามีการทำเศียรที่ใต้ฐานแต่อย่างใด และเป็นที่น่าสังเกตว่าได้พบประติมากรรมกลุ่มหนึ่งสลักแผ่นหลังและมีเศียรที่ใต้ฐานสำหรับประกอบเข้ากับฐาน ปัจจุบันตั้งอยู่ภายในระเบียงคดปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เดิมคงเคยเป็นรูปเคารพประเภทหนึ่งมากกว่างานประดับ มีลักษณะเดียวกับโบราณวัตถุที่ได้จากกุ้สันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 19-20)

⁵³ ภัฏฐภัทร จันทวิช, “โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง,” : 49 ; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม, 16.

⁵⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม, 16-17.

ภาพที่ 18 แผ่นหินสลักพระพุทธรูปในซุ้ม ได้จากวัดพระพายหลวง
ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

ภาพที่ 19 ตัวอย่างประติมากรรมมีแผ่นหลังและมีเดือยสำหรับประกอบเข้ากับฐาน
ภายในระเบียงคดปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

ภาพที่ 20 แผ่นสลักหินรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ได้จากกุ้งสันตรัตน์ จังหวัด
มหาสารคาม ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ภายในสำนักสงฆ์บริเวณโบราณสถาน

ภาพที่ 21 พระพุทธรูปปูนปั้นแบบสุโขทัยรุ่นแรก รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 19 ได้จากวัด
พระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง
ที่มา : ณีฎฐภัทร จันทวิช, “โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง,”
ศิลปากร 45, 6 (พฤศจิกายน – ธันวาคม 2545) : 53.

ภาพที่ 22 สถูปจำลองสำริด ได้จากวัดพระพายหลวง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 18
ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

ภาพที่ 23 พระพิมพ์และแม่พิมพ์ประติมากรรมกลุ่มสามองค์ ได้จากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง
ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

การพบพระพุทธรูปปูนปั้นแบบสุโขทัยรุ่นแรกภายในพระอุระพระพุทธรูปที่หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก กำหนดอายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 21) เป็นสิ่งสำคัญช่วยกำหนดอายุการเปลี่ยนแปลงให้ปราสาทแบบขอมมีทางเข้าหลักทางด้านทิศตะวันตกว่าราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา

นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุอีกจำนวนไม่น้อยที่ปรากฏในเอกสารเดียวกันนี้ที่ไม่ได้ระบุถึงตำแหน่งที่พบ ได้แก่ สถูปจำลองสำริดมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยทั้งสี่ทิศ ส่วนบน

เป็นเจดีย์ทรงระฆังไม่มีบัลลังก์แต่ครอบด้วยกรวยสั้นของปล้องไฉนและปลียอด (ภาพที่ 22) กำหนดอายุในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 และรูปแบบดังกล่าวอาจเป็นต้นแบบให้แก่เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์⁵⁵ ทั้งนี้การประดิษฐานพระพุทธรูปในซุ้มจะนำและการไม่มีบัลลังก์เหนือองค์ระฆังยังอาจเกี่ยวข้องกับรสนิยมของศิลปะล้านนาที่สัมพันธ์กันกับศิลปะพุกามที่ประเทศพม่าด้วย⁵⁶ และยังมีพระพุทธรูป พระพิมพ์ แม่พิมพ์ ชิ้นส่วนตกแต่งสถาปัตยกรรม และเครื่องถ้วย ส่วนลวดลายปูนปั้นประดับเกือบทั้งหมดเป็นของที่ได้จากการขุดแต่งเจดีย์สี่เหลี่ยม⁵⁷ (ภาพที่ 23-24)

เครื่องปั้นดินเผาเป็นสิ่งที่อาจช่วยกำหนดอายุชั้นวัฒนธรรมที่มีกิจกรรมในระยะใช้งานของโบราณสถานแห่งนี้ โดยเครื่องปั้นดินเผาที่ได้จากการขุดแต่งด้านหน้าเจดีย์ประธานวัดพระพายหลวงในปี พ.ศ. 2529 คือ เครื่องถ้วยลพบุรีที่มีแหล่งผลิตอยู่ที่แหล่งเตาเผาบุรีรัมย์ทรงกระปุกและไห สภาพสมบูรณ์ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 (ภาพที่ 25) นอกจากนี้มีเครื่องสังคโลก เป็นเครื่องปั้นดินเผาสมัยสุโขทัยที่ผลิตภายในเมืองสุโขทัย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง พุทธศตวรรษที่ 18 สมัยราชวงศ์หยวน พุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 26) และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง พุทธศตวรรษที่ 21⁵⁸ ทั้งหมดจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง และเชื่อว่าเป็นวัตถุที่อยู่ในชั้นหลักฐานที่ไม่ได้ถูกรบกวน⁵⁹

โบราณวัตถุที่ได้จากวัดพระพายหลวงล้วนแสดงให้เห็นว่า มีชั้นการอยู่อาศัยก่อนสมัยสุโขทัยต่อเนื่องมาจนสมัยสุโขทัย รับกับผลการวิจัยของศักดิ์ชัย สายสิงห์ ที่กล่าวถึงร่องรอยหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของคนตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยบนพื้นที่บริเวณนี้ ตามที่ได้กล่าวมาในตอนต้น ซึ่งหลักฐานศิลปวัตถุเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างงานช่างสุโขทัยกับศิลปะล้านนา ศิลปะลพบุรี และศิลปะสมัยก่อนอยุธยาในภาคกลางในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 ลงมา

⁵⁵ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัย ระหว่างพ.ศ. 1750-1900),” : 26-27.

⁵⁶ ดู สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538), 35-37 ; H.W. Woodward, Jr., “Studies in the art of Central Siam 905-1350 A.D.,” A Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy, Yale University in candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, May 1975, 141.

⁵⁷ ดูรายละเอียดใน อนุรักษ์ทร จันทวิช, “โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง,” : 45 - 62.

⁵⁸ อนุรักษ์ทร จันทวิช, “โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง,” : 58 - 60.

⁵⁹ สัมภาษณ์ ชัยวัฒน์ ทองศักดิ์ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย, 15 เมษายน 2549.

ภาพที่ 24 ปูนปั้นรูปบุคคล พบจากการขุดแต่งเจดีย์เหลี่ยม วัดพระพายหลวง
ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง
ที่มา : อนุรักษ์ภัทร จันทวิษ, “โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง,”
ศิลปากร 45, 6 (พฤศจิกายน – ธันวาคม 2545) : 61.

ภาพที่ 25 กระปุกดินเผาเคลือบสีน้ำตาลเข้ม ศิลปะลพบุรี แหล่งเตาบุรีรัมย์
ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ได้จากวัดพระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

แนวความคิดเกี่ยวกับคติการสร้าง

ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้วว่ารัชกาลที่ 6 เชื่อว่าปราสาทวัดพระพายหลวงเดิมเป็น
เทวสถานสร้างขึ้นในศาสนาฮินดู แล้วเปลี่ยนมาเป็นวัดในพุทธศาสนาภายหลัง ซึ่งแนวความคิดนี้
สืบทอดมาในปัจจุบัน เนื่องจากอ้างอิงหลักฐานบันทึกของรัชกาลที่ 6 ในพระราชนิพนธ์เรื่อง
เที่ยวเมืองพระร่วงว่าพบฐานศิวิลิ่งค์ และมีบ่อพระสยามภูวนาถใกล้บริเวณวัดพระพายหลวงตาม

เอกสารประวัติศาสตร์อยุธยา ประกอบกับได้พบชิ้นส่วนเทวรูปจากการขุดแต่ง⁶⁰ ทั้งนี้จากการสำรวจศาสนสถานเนื่องในศาสนาพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยพบว่า รูปแบบของฐานศิวลึงค์ที่พระองค์กล่าวถึงนั้นเป็นได้ทั้งฐานประติมากรรมในศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูก็ได้

ภาพที่ 26 กระจุกสองหูเคลือบสีเขียวไขกา จากเตาหลงฉวน มณฑลเจ้อเจียง สมัยราชวงศ์หยวน ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ได้จากวัดพระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

ผลการศึกษาในปัจจุบันไม่มีหลักฐานใดบ่งชี้ว่าวัดพระพายหลวงเคยเป็นเทวสถานเนื่องในศาสนาฮินดูมาก่อน แต่วัดพระพายหลวงคงเคยเป็นพุทธสถานสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา มหายานมาก่อนแล้วจึงเปลี่ยนแปลงให้เป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาทในภายหลังดังปรากฏหลักฐานต่างๆ ได้แก่แผนผังวัดในระยะแรกที่มีปราสาทแบบขอมสามหลังล้อมรอบด้วยคูน้ำแม่โจน และโบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งปราสาท คือ ชิ้นส่วนพระเพลาของพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปนาคปรก และแผ่นศิลาจำหลักพระพุทธรูปประทับนั่งภายในซุ้ม ที่แสดงลักษณะใกล้เคียงกับศิลปกรรมเขมรสมัยบายัน อันเป็นสมัยที่พุทธศานามหายานเจริญรุ่งเรืองดังหลักฐานการสร้างปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์ และปราสาทบายันที่เมืองพระนครของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในพุทธศตวรรษที่ 18 เพื่อประดิษฐานรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นางปรัชญาปารมิตา และพระพุทธรูปนาคปรกตามลำดับ ซึ่งเป็นประติมากรรมกลุ่มที่สร้างขึ้นตามคติบูชาพระรัตนตรัยมหายาน ทำให้เชื่อว่าปราสาทวัดพระพายหลวงเป็นศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนา

⁶⁰ กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508 – 2512, 50.

มหายานในระยะร่วมสมัยกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์เขมรสมัยบายัน⁶¹ ซึ่งประเด็นเรื่องคติการสร้างปราสาทภายใต้พุทธศาสนามหายานตามแบบอย่างจากโบราณสถานสมัยบายันในเมืองพระนครที่มักได้รับการอ้างถึงเสมอเมื่อมีการกล่าวถึงปราสาทวัดพระพายหลวง คือ รูปแบบการสร้างปราสาทสามหลังมีแบบอย่างมาจากปราสาท(ปราสาท)สามยอด จังหวัดลพบุรี ซึ่งจัดเป็นสถาปัตยกรรมสมัยบายันอันเป็นระยะที่พุทธศาสนามหายานเจริญรุ่งเรือง⁶²

การกล่าวเช่นนี้ทำให้เกิดแนวความคิดที่ว่า ปราสาทวัดพระพายหลวงสร้างขึ้นภายใต้พุทธศาสนามหายานอันมีปราสาทหลังกลางเป็นที่เคยประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรก ส่วนปราสาทอีกสองหลังประดิษฐานรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตา ตามคติพระรัตนตรัยมหายานเช่นเดียวกับปราสาทสามยอด⁶³ ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้ได้จากการเทียบหลักฐานพระพิมพ์รูปพระพุทธเจ้าประทับเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตา ภายใต้อาคารรูปทรงคล้ายปราสาทที่พบในจังหวัดลพบุรี⁶⁴

สำหรับระยะสุดท้ายของการใช้งานพื้นที่ปราสาทวัดพระพายหลวง ไม่สามารถปฏิเสธได้เลยกับข้อเสนอที่ว่าปราสาทแห่งนี้ได้กลายเป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาท⁶⁵ เนื่องจากการพบร่องรอยก่อศิลาแลงปิดประตูทางเข้าด้านตะวันออกสัมพันธ์กับพระพุทธรูปปูนปั้นที่เปื่อยยุ่ยซึ่งเคยประดิษฐานภายในปราสาทหลังกลาง และหันพระพักตร์ไปทางประตูด้านทิศตะวันตก ชิ้นส่วนพระพุทธรูปที่บรรจุภายในพระอุระ พระพุทธรูป และพระพิมพ์ที่ได้จากการขุดแต่ง รวมทั้งองค์ประกอบของศาสนสถานแห่งนี้ที่ประกอบด้วยวิหารก่อด้วยอิฐ เจดีย์ประธานที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานภายในซุ้ม อาคารประดิษฐานพระพุทธรูปแสดงอิริยาบถต่างๆ รวมทั้งเจดีย์ อุโบสถ และวิหารขนาดเล็กภายในวัดเดียวกัน

⁶¹Jean Boisselier, "Rapport de Mission (25 juillet – 28 novembre 1964)," : 33 ; กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508 – 2512, 50.

⁶²ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หม่อมเจ้าสุภัทรรดิค ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี, 27 ; สมिति ศิริภัทร์, "วิวัฒนาการพระปราสาท," 9.

⁶³สมिति ศิริภัทร์, "วิวัฒนาการพระปราสาท," 7.

⁶⁴H.W. Woodward, Jr., "Studies in the art of Central Siam, 950-1350 A.D," 110.

⁶⁵สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 13 ; กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508 – 2512, 49 - 50.

บทที่ 3 การศึกษาปราสาทและวิหารวัดพระพายหลวง

แผนผังวัดพระพายหลวง

ปราสาทแบบขอมเป็นสิ่งก่อสร้างในตำแหน่งเจดีย์ประธานที่มีวิหารสร้างต่อออกมาทางด้านหน้าของวัดพระพายหลวง โดยต่อมามีการสร้างเจดีย์ประธานทรงสี่เหลี่ยมให้มีความสำคัญเป็นเจดีย์ประธานของวัดแทน จึงเป็นสิ่งที่น่าพิจารณาว่าแผนผังระยะสร้างปราสาทเป็นประธานได้แก่พื้นที่ศาสนสถานที่มีคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ ประกอบกับพื้นที่ตามแนวแกนทิศตะวันออกถัดออกไปทางด้านหน้าวัดมีคันดินล้อมรอบพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าติดต่อกับลำน้ำแม่ลำพันอันเชื่อว่าเป็นพื้นที่จัดเก็บน้ำ สัมพันธ์กับปราสาทและแผนผังตามสิ่งก่อสร้างในวัฒนธรรมเขมร

ลักษณะแผนผังบริเวณวัดพระพายหลวงอันมีคูน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบพื้นที่รูปทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่าที่มีปราสาทแบบขอมสามหลังสร้างเรียงกันตามแนวแกนทิศ เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เชื่อกันว่าพื้นที่นี้เคยเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ในระยะเวลาก่อนสุโขทัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมร¹ ตัวอย่างลักษณะขอบเขตของชุมชนหรือเมืองโบราณที่ได้รับวัฒนธรรมเขมรที่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมและมีศาสนสถานกลางเมืองในพื้นที่ประเทศไทยโดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ชุมชนบริเวณปราสาทหินพิมาย และปราสาทหินเมืองต่ำ เมืองพลับพลา จังหวัดนครราชสีมา² อันแสดงให้เห็นถึงบทบาทของวัฒนธรรมการตั้งชุมชนแบบเขมรที่มีต่อชุมชนโบราณที่มีรูปแบบขอบเขตเมืองหรือชุมชนเป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง ซึ่งได้พบมาแล้วว่าพื้นที่ตั้งถิ่นฐานมักจะมีสัมพันธ์กับศาสนสถานกลางเมือง³ ย่อมช่วยสนับสนุนว่าบริเวณวัดพระพายหลวงเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการตั้งชุมชนหรือเมืองแบบเขมร

¹ ดู สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2540), 13.

² หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, *ปราสาทหินและทับหลัง* (กรุงเทพฯ : โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, 2542), 49 ; Clarence Aasen, *Architecture of Siam* (Kuala Lumpur : Oxford University, 1964), 43.

³ ดูตัวอย่างจากชุมชนเมืองต่ำใน Clarence Aasen, *Architecture of Siam*, 43.

จากหลักฐานศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งเชื่อว่าทำขึ้นในปี พ.ศ. 1835⁴ กล่าวถึงการที่พญามังรายเจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้อัญเชิญพ่อขุนรามคำแหง และพญางำเมืองแห่งพะเยามาให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการสร้างเมืองเชียงใหม่⁵ โดยเมืองที่ร่วมกันวางแผนผังนั้น เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่นเดียวกับเมืองสุโขทัย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า จากหลักฐานการมีอยู่ของวัดพระพายหลวงก่อนสร้างเมืองสุโขทัยตามปรากฏในศิลาจารึกหลักที่หนึ่ง กับเมืองสุโขทัยที่มีรูปแบบที่เด่นชัดแล้วก่อนการจารึกศิลาจารึกหลักที่ 1 นั้น เมืองสุโขทัยคงสร้างขึ้นตามแบบแผนที่รู้จักกันมาก่อนแล้วที่วัดพระพายหลวงซึ่งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมขอม แต่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมากเท่าใด เป็นเรื่องที่ต้องศึกษาต่อไป ดังนี้

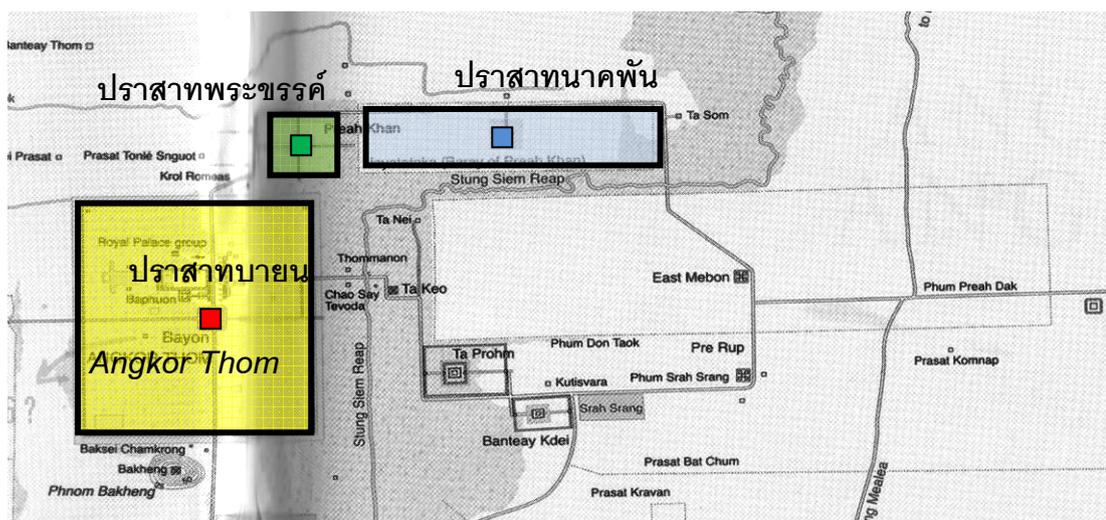
ภาพที่ 27 ราวสะพานครุฑยุคแรก ทางเข้าเมืองนครธม ประเทศกัมพูชา

⁴ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2515. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิ์ดิคุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย 8 เมษายน 2515), ค.

⁵ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลี สันสกฤต (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508), 210 ; ประชาภิจักรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค) (ผู้เรียบเรียง) พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2515), 270 – 271.

การสร้างเมืองผังรูปสี่เหลี่ยมกับแนวความคิดทางศาสนา

จากพื้นฐานแนวความคิดการสร้างเมืองอันมีศาสนสถานกลางเมืองในประเทศกัมพูชา โดยเฉพาะในระยะก่อนสร้างราชธานีสุโขทัยเล็กน้อย ได้แก่ เมืองนครธม เป็นการสร้างเมืองแผนผังรูปสี่เหลี่ยมที่มีความเกี่ยวข้องกับคติจักรวาลทั้งในพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู กล่าวคือ ศาสนสถานกลางเมืองก็คือวิมานบนเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นภูเขาศูนย์กลางของโลก³ คูน้ำล้อมรอบเมือง และบาราย คือมหาสมุทรที่ล้อมรอบจักรวาล โดยเชื่อว่าน้ำในมหาสมุทรคือน้ำศักดิ์สิทธิ์ด้วย ซึ่งการเชื่อมโยงแหล่งน้ำของเมืองเข้ากับคติน้ำศักดิ์สิทธิ์ของจักรวาลนั้นยังเห็นได้ชัดจากราวสะพานเข้าสู่ประตูเมืองนครธมที่สลักเป็นราวนาคทั้งสองข้าง มีอสุระและเทวดายุดนาคกันคนละฝั่งเพื่อให้ได้มาซึ่งน้ำอมฤต ตามแนวความคิดเรื่องการสร้างโลก นอกจากนี้ขนาดยังเป็นสัญลักษณ์ของสายรุ้งในท้องฟ้าตามประเพณีอินเดียที่เชื่อว่าเป็นสิ่งเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสวรรค์⁵ โดยโลกสวรรค์ในที่นี้ก็คือเมืองนครธมนั่นเอง (แผนผังที่ 5)

แผนผังที่ 5 ภาพแสดงตำแหน่งเมืองนครธม และปราสาทพระขรรค์ทางด้านทิศเหนือ

ประเทศกัมพูชา เป็นประเด็นเปรียบเทียบกับผังเมืองสุโขทัยและ

ปราสาทพระพายหลวง

³ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง, 49.

⁴ Sumet Jumsai, Naga cultural origins in Siam and West Pacific (Singapore : Oxford University press, 1988), 140.

⁵ หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถึง พ.ศ. 2000 (กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535), 208.

ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับขอบเขตการตั้งชุมชนที่วัดพระพายหลวงและเมืองสุโขทัยซึ่งมีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสตามที่กล่าวมาแล้วที่ได้รับการเสนอไว้คือ พื้นที่รูปเหลี่ยมที่มีขนาดต่างกันวางตัวต่อกันในแนวเหนือใต้ของวัดพระพายหลวงกับเมืองสุโขทัย สอดคล้องการสร้างเมืองศาสนสถาน (State Temple) อันมีปราสาทพระขรรค์เป็นศูนย์กลาง มีบารายที่เรียกกันว่าสระขนาดพันตามแกนทิศตะวันออก กับพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมทางใต้ถัดลงมาคือเมืองนครธรรมที่มีปราสาทบายนเป็นศูนย์กลาง⁶ (ภาพที่ 27) ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าเมืองนครธรรมประกอบด้วยสถาปัตยกรรมที่เป็นสัญลักษณ์การสร้างเมืองตามคติจักรวาลค่อนข้างเด่นชัด โดยความเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ของเมืองนครธรรมแล้ว ปราสาทพระขรรค์ก็มีสระขนาดพันเป็นบารายของปราสาทตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ซึ่งถือเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์แสดงความเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ สร้างขึ้นตามคติของสระอโนดาตบนเทือกเขาหิมาลัย ซึ่งเป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ของจักรวาล⁷

ดังนั้นตามแนวความคิดนี้ ประกอบกับรูปแบบแผนผังรูปสี่เหลี่ยมของวัดพระพายหลวง และเมืองสุโขทัยได้แสดงรูปแบบวัฒนธรรมเขมร ยิ่งทำให้ดูเหมือนว่านักความเชื่อเรื่องเมืองศักดิ์สิทธิ์ของวัดพระพายหลวง และเมืองสุโขทัยตามแนวคิดที่แพร่หลายในประเทศกัมพูชา ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 มีมากขึ้น

การที่มีผู้เสนอว่าวัดพระพายหลวงสร้างบนแนวแกนทิศเหนือ (true north) ขณะที่เมืองสุโขทัยสร้างบนแนวแกนทิศเหนือตามแม่เหล็กโลก (magnetic north) ซึ่งการวางผังเมืองตามทิศทางของดาวเหนือ (true north) เป็นลักษณะของการสร้างเมืองของเขมรโบราณ⁸ ดูเหมือนจะช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือของข้อเสนอก่อนที่เชื่อมโยงคติการทำชุมชนรูปสี่เหลี่ยมที่มีคูน้ำล้อมรอบปราสาทวัดพระพายหลวง ว่าเป็นการจำลองศูนย์กลางของโลกตามแนวคิดเรื่องจักรวาลของเขมร

สิ่งที่น่าสนใจในการพิจารณาความหมายของศาสนสถานที่มีคูน้ำล้อมรอบอย่างวัดพระพายหลวงซึ่งมีปราสาทแบบขอมเป็นศูนย์กลาง คืองานสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในบริเวณนั้นในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ เมืองสุโขทัย โดยจากการขุดตรวจทางโบราณคดี พบว่ากำแพงเมือง

⁶ Sumet Jumsai, *Naga cultural origins in Siam and West Pacific*, 143.

⁷ Dumarca, Jacques, *The site of Angkor* (Kuala Lumpur : Oxford university press, 1998), 45. และดูสัญลักษณ์แสดงคติจักรวาลที่ปราสาทพระขรรค์ซึ่งมีแนวความคิดเดียวกับเมืองนครธรรมใน Ibid., 44 ; Jean Boisselier, "The Symbolism of Neak Pean and its important for the Angkorian monarchy," SPAFA digest Vol. XL No. 3 (1990) : 7.

⁸ Surat Lertlum, "Final report Remote Sensing and GIS Study at Sukhothai world heritage site," (photocopied), 44.

สุโขทัยถูกสร้างขึ้นภายหลังเมืองโบราณที่มีวัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลาง⁹ ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบศิลปกรรมด้วย

แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานว่าเมืองสุโขทัยสร้างขึ้นเมื่อใด แต่จากหลักฐานศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงที่สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 1835 ได้กล่าวถึงเมืองสุโขทัยและสภาพทั่วไปของเมืองอย่างชัดเจนแล้ว¹⁰ และอาจเห็นได้จากเมืองเชียงใหม่ที่พ่อขุนรามคำแหง ร่วมกับพญางำเมืองแห่งพะเยา ไปร่วมกันช่วยพญามังรายออกแบบเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 1839 หรือ 1840¹¹ ก็สะท้อนว่าเมืองสุโขทัยได้สร้างขึ้นและปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคต่างๆ เป็นอย่างดีมาก่อน พ.ศ. 1835 แล้ว¹²

ทั้งนี้ยังมีผู้เสนอว่าเมืองสุโขทัยที่มีคูน้ำล้อมรอบเมืองรูปสี่เหลี่ยมด้านเท่า และมีศาสนสถานกลางเมือง ได้แก่ วัดพระศรีมหาธาตุ ซึ่งเป็นข้อสงสัยกันอยู่ทุกวันนี้ถึงงานระยะแรกของเจดีย์ประธานก่อนเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ว่าเป็นปราสาทแบบขอมหรือไม่¹³ เป็นลักษณะสิ่งก่อสร้างแบบเขมร โดยมีแนวความคิดที่เชื่อว่าฐานเขียงสูงสามชั้นของเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย เป็นสิ่งที่มีมาก่อนการสร้างเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ โดยเดิมเคยเป็นส่วนฐานของปราสาทแบบเขมร ซึ่งเทียบลักษณะฐานปรีะมิตินี้กับปราสาทบักชีจำรงที่เมืองพระนคร

⁹ Sumet Jumsai, *Naga cultural origins in Siam and west pacific*, 140.

¹⁰ ดูรายละเอียด กรมศิลปากร, “คำอ่านจารึกพ่อขุนรามคำแหง (หลักที่ 1),” ใน **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย**, 7 – 10.

¹¹ ดู **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508), 210 ; **ประชากรจักรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค) (ผู้เรียบเรียง), พงศาวดารโยนก**, 270 – 271.

¹² สิ้นชัย กระบวนแสง, “ตรีบูร : การจัดการทรัพยากรน้ำของเมืองสุโขทัย,” ใน **การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี**, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย, 2538), 157.

¹³ สันติ เล็กสุขุม, “เจดีย์บริวารประจำทิศทั้งแปด และพระศรีมหาธาตุ วัดพระศรีมหาธาตุ สุโขทัย,” **วารสารเมืองโบราณ** 27, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2544) : 44 – 50.

ประเทศกัมพูชา¹⁴ ซึ่งยิ่งสนับสนุนที่จะเชื่อว่าชุมชนที่มีคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบอย่างวัดพระพายหลวงที่มีมาก่อน ควรจะสร้างขึ้นตามคติความเชื่อแบบเขมรด้วย

การสร้างเมืองผังรูปสี่เหลี่ยมกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนโบราณ

ตัวอย่างการหาจุดมุ่งหมายของคูเมืองรูปสี่เหลี่ยม อาจศึกษาจากความสำคัญของคูน้ำสามชั้นล้อมรอบเมืองสุโขทัย ซึ่งปรากฏตามศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงด้วยนั้น ว่าการสร้างคูเมืองสามชั้นเป็นการช่วยชะลอและผันน้ำ เพราะคูเมืองแต่ละชั้นมีคันดินเพื่อชะลอความเร็วของน้ำ และมีท่อดินเผาเจาะทะลุระหว่างคูเมืองทำให้ลดความเร็วของน้ำได้ เนื่องจากพื้นที่ตั้งเมืองสุโขทัยเป็นที่ราบเชิงเขา จึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ควรพิจารณาออกเหนือจากความเกี่ยวข้องของคติความเชื่อทางศาสนา¹⁵

นอกจากนี้อาจใช้ตัวอย่างข้อมูลจากศิลาจารึกในการศึกษาความสำคัญของคูน้ำล้อมรอบวัดพระพายหลวง คือแสดงให้เห็นการใช้ประโยชน์จากน้ำของชุมชนสมัยสุโขทัย เช่นศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงกล่าวถึงที่กักเก็บน้ำกลางเมืองสุโขทัย คือ ตระพังโพง มีน้ำใส และรสดี¹⁶ ซึ่งน้ำในตระพังต่างๆโดยเฉพาะตระพังใหญ่กลางเมือง คือตระพังสระศรีก็รับการผันน้ำจากคูเมืองนั่นเอง¹⁷ ประกอบกับการเสด็จไปช่วยพญามังรายออกแบบเมืองเชียงใหม่ราวสี่หรือห้าปีหลังจากนั้น เมืองเชียงใหม่ก็มีคูเมืองเพียงชั้นเดียว ดังนั้นจึงอาจแสดงถึงวัตถุประสงค์ในการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ หรือคูเมืองรูปสี่เหลี่ยมเพื่อใช้อุปโภค บริโภค หรือเพื่อเหมาะสมกับภูมิศาสตร์ที่ตั้งเมืองเป็นสำคัญ

ดังนั้นคงเร็วเกินไปที่จะกล่าวว่าการที่มีคูน้ำล้อมรอบศาสนสถานสมัยสุโขทัยเป็นการจำลองคติศูนย์กลางจักรวาลตามแนวคิดของเขมรสมัยโบราณด้วย จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือความสำคัญของคูน้ำล้อมรอบเมือง หรือศาสนสถานในสมัยสุโขทัย ต่อการกักเก็บน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในศาสนสถานและชุมชนสมัยนั้น ภายใต้ปัจจัยสภาพพื้นที่ตั้งเมืองสุโขทัยซึ่งตั้งอยู่ที่ราบเชิงเขาที่เป็นทางผ่านของน้ำจากภูเขา ประกอบกับเป็นลักษณะการตั้งถิ่น

¹⁴ ดูรายละเอียดใน Betty Gosling, Sukhothai : its history, culture, and art (Oxford : Oxford University Press, 1991), 9 – 10. หรือดูข้อเสนอในเรื่องนี้ใน Garami Ference, “Water management in the ancient Angkor,” in Hydrological conference on the hydrological resource of the historic area of Angkor (Budapest : The Commission, 1994), 4.

¹⁵ สิ้นชัย กระบวนแสง, “ตรีบูร : การจัดการทรัพยากรน้ำของเมืองสุโขทัย,” 161.

¹⁶ กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย, 8.

¹⁷ สิ้นชัย กระบวนแสง, “ตรีบูร : การจัดการทรัพยากรน้ำของเมืองสุโขทัย,” 161.

ฐานและการใช้ประโยชน์จากน้ำในคูเมืองของชุมชนดั้งเดิมก่อนหน้าที่สำคัญ คือชุมชนทวารวดีด้วย¹⁸

สำหรับประเด็นที่มีผู้เสนอเรื่องทิศทางที่ตั้งวัดพระพายหลวงกับเมืองสุโขทัยทางใต้ว่าสัมพันธ์กับศาสนสถานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น ต้องคำนึงถึงว่ากำแพงเมืองสุโขทัยที่ควรออกแบบคราวเดียวกับตัวเมืองสุโขทัยอย่างไม่ต้องสงสัย ถูกสร้างขึ้นภายหลังเมืองโบราณที่มีวัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลาง แตกต่างกับนครมืองที่ได้รับการบูรณะ และก่อกำแพงล้อมรอบในปี พ.ศ. 1724¹⁹ แล้วจึงสร้างปราสาทพระขรรค์ทางทิศเหนือในปี พ.ศ. 1734²⁰ และเราไม่อาจยืนยันได้ว่าศูนย์กลางของเมืองสุโขทัยเคยเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่ยกสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์วิมานบนเขาพระสุเมรุตั้งปราสาทพายน

หากคิดว่าเจดีย์ประธานวัดพระศรีมหาธาตุเคยเป็นศาสนสถานแบบเขมรแล้วถูกแก้ไขภายหลังให้เป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ตามข้อเสนอของเบ็ตตี้กอสลิง (Betty Gosling) สิ่งที่เราพิจารณาคือการที่แผนผังกลุ่มเจดีย์ที่มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธานมีระบบของเจดีย์ประจำทิศก่อด้วยศิลาแลง เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยซึ่งมีลักษณะงานสร้างสรรค์ของสุโขทัยด้วยหรือหากฐานเขียงของเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์เคยเป็นที่รองรับปราสาทแบบเขมรจริง สัดส่วนของตัวปราสาทนี้ดูจะไม่ใช้ลักษณะของสถาปัตยกรรมเขมร ประกอบกับคติการจำลองจักรวาลในวัฒนธรรมเขมรต่อศาสนสถานที่มีน้ำล้อมรอบดังเช่น ปราสาทนาคนพินในสมัยบายนนั้น มีสัญลักษณ์แสดงคติจักรวาลชัดเจนแตกต่างกับศาสนสถานในสมัยสุโขทัยโดยเฉพาะที่ปราสาทวัดพระพายหลวง หรือแม้กระทั่งเมืองสุโขทัยทางด้านใต้ที่คงสร้างขึ้นในช่วงเวลาไม่ห่างกันนัก อย่างไรก็ตาม

¹⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 75. ทั้งนี้มีข้อเสนอเกี่ยวกับข้อแตกต่างการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนทวารวดีกับชุมชนภายใต้วัฒนธรรมเขมรนอกเหนือจากขอบเขตแผนผังว่า ชุมชนวัฒนธรรมเขมรมักเลือกพื้นที่ที่ค่อนข้างสูงมากกว่าชุมชนวัฒนธรรมทวารวดี Clarence Aasen, *Architecture of Siam*, 43. ซึ่งส่วนหนึ่งคงเป็นเรื่องของพัฒนาการชุมชนที่เริ่มมีความเป็นเมืองมากกว่าชุมชนทวารวดีที่ยังคงติดกับการทำมาหากินแบบล่าสัตว์หาของป่าแบบชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเทคโนโลยีการจัดสรรทรัพยากรน้ำเพื่อใช้สอยในเมืองบนที่ค่อนข้างสูงมีความเจริญขึ้น เป็นต้น

¹⁹ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิ ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000*, 201.

²⁰ Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer empire* (Bangkok : White lotus Co., Ltd, 1999), 209.

ก็ตาม รูปแบบการทำรูปเหลี่ยมนั้นก็ปฏิเสธไม่ได้อีกเช่นกันว่าเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการสร้างเมืองแบบวัฒนธรรมขอม อันแตกต่างจากชุมชนทวารวดีที่รุ่งเรืองมาก่อน

ขนาด และเทคนิคการก่อศิลาแลง

ปราสาทวัดพระพายหลวงมีฐานไพทีที่รองรับปราสาททั้งสามหลังขนาดกว้าง 12.6 เมตร ยาว 27.5 เมตร ศิลาแลงที่ใช้ในการก่อฐานไพทีที่รองรับปราสาทวัดพระพายหลวงมีขนาดเดียวกันกับศิลาแลงที่ใช้ก่อลานวิหารทางด้านหน้า คือขนาดเฉลี่ยกว้าง 63 เซนติเมตร ยาว 89 เซนติเมตรหนา 33 เซนติเมตร เทคนิคการก่อศิลาแลงของปราสาทเป็นการเรียงซ้อนกันขึ้นไปโดยสันของศิลาแลงไม่เหลื่อมกันมากนัก ตามเทคนิคการก่อสร้างในสมัยบายูน²¹ (ภาพที่ 28)

จากการศึกษาปราสาทเขมรในประเทศไทย กล่าวได้ว่า การก่อปราสาทด้วยศิลาแลงแล้วใช้ปูนปั้นเป็นลวดลายประดับ เป็นความนิยมของสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสมัยบายูน เนื่องจากพบศาสนสถานหลายแห่งในภาคกลางที่พบศิลปกรรมสมัยบายูนที่มีเทคนิคการก่อสร้างดังกล่าว เช่น ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี ปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี โบราณสถานเนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

ภาพที่ 28 การเรียงศิลาแลงของปราสาทวัดพระพายหลวง เป็นการเรียงซ้อนกันขึ้นไปโดยสันของศิลาแลงไม่เหลื่อมกันมากนัก ตามเทคนิคการก่อสร้างในสมัยบายูน

²¹ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง, 141.

สำหรับสถาปัตยกรรมระฆังขนาดเล็กบนลานวิหารก่อด้วยศิลาแลง แม้ว่าขนาดก้อนศิลาแลงต่างไปกับศิลาแลงของปราสาท และวิหาร แต่ความแตกต่างข้างต้นยังไม่เป็นเหตุผลเพียงพอที่ทำให้กล่าวได้ว่าเจดีย์และลานวิหารสร้างขึ้นคนละสมัยกัน ความแตกต่างที่มีอยู่เกิดจากขนาดและรูปทรงเจดีย์เป็นสำคัญ ซึ่งผลการขุดตรวจจะช่วยในการอธิบายเกี่ยวกับอายุสมัยนี้ต่อไป

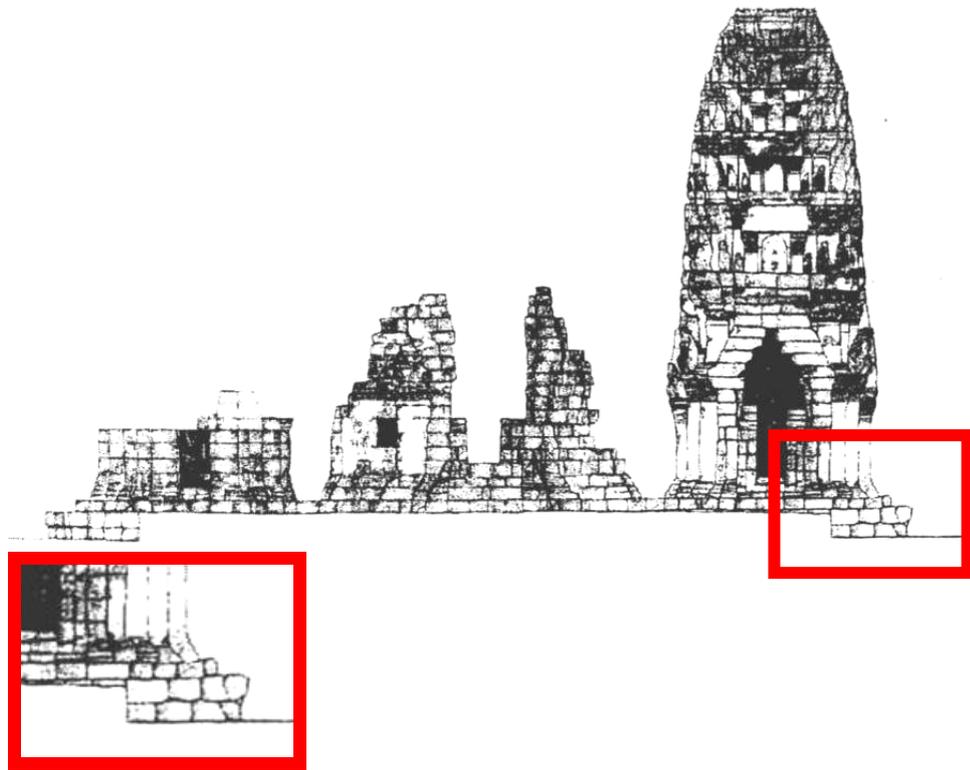
ผังพื้นและรูปด้านปราสาทสามหลัง วัดพระพายหลวง

ฐานไพทีปราสาทวัดพระพายหลวงส่วนหนึ่งอยู่ใต้ดิน สันนิษฐานว่าเป็นฐานบัวลูกฟัก เนื่องจากได้พบระเบียบบัวลูกฟักหนึ่งฐานรองรับปราสาทแบบขอมมาแล้วอย่างน้อยที่ศาลตามาแดง²² (ลายเส้นที่ 1 และ 2) เหนือฐานไพทีคือฐานเตี้ยๆหนึ่งชั้นรองรับปราสาททั้งสามหลัง ก่อนถึงบัวคว่ำ และลวดบัวประดับส่วนล่างเรือนธาตุซึ่งมีการเพิ่มมุมเท่ากัน ฐานไพทีจะทำมุมล้อไปกับผังพื้นองค์ปราสาทแต่ละหลังด้านบน (ภาพที่ 29) แต่เป็นที่น่าสนใจว่าฐานไพทีทางด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นด้านหน้าปราสาทก่อนการอุดช่องประตูปราสาทหลังกลางทางด้านนั้นนั้น ไม่มีการเพิ่มมุมรับกับรูปทรงปราสาทด้านบนแตกต่างไปจากทางด้านทิศตะวันตก (แผนผังที่ 6)

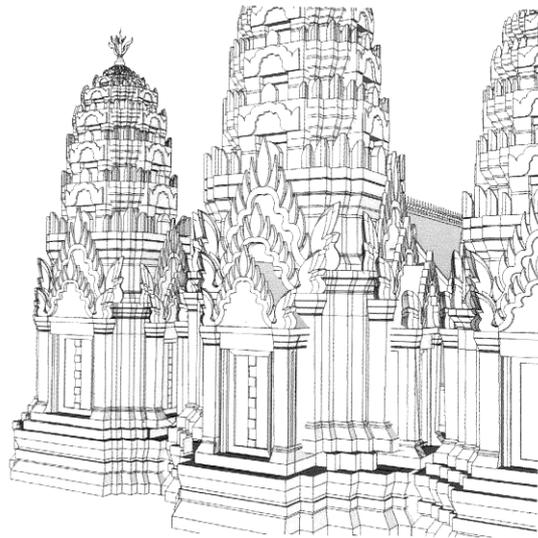
โดยที่ทางด้านข้างและด้านหลังมีบันไดทางขึ้นตรงกับตำแหน่งประตูหลอกของปราสาททั้งสามหลัง (ยกเว้นปราสาทหลังกลางที่มีการเปลี่ยนแปลงให้ประตูทางเข้าอยู่ทางด้านหลัง) มีเพียงฐานด้านหน้าคือด้านทิศตะวันออกซึ่งติดกับวิหารเท่านั้นที่ไม่มีร่องรอยของบันไดทางขึ้นให้เห็นซึ่งทำให้ฐานด้านนี้ไม่มีการเพิ่มมุมเพื่อรับบันไดทางขึ้น

จากผังพื้นปราสาทวัดพระพายหลวง จะเห็นได้ว่าปราสาทแห่งนี้เป็นปราสาทที่ไม่มีการทำมุขยื่นยาวออกมา และไม่มีมณฑปทางด้านหน้าดังกลุ่มปราสาทก่อนสมัยบายันที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งนอกจากเกี่ยวข้องกับสายพัฒนาการ ขนาดปราสาทแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับหน้าที่ใช้งานปราสาทเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับลักษณะรูปด้านปราสาทที่มีการทำชั้นซ้อนเรือนธาตุอันเกี่ยวข้องกับสายวิวัฒนาการและความนิยมปราสาททรงสูงเพียวในสมัยนี้ดังจะกล่าวถึงต่อไป

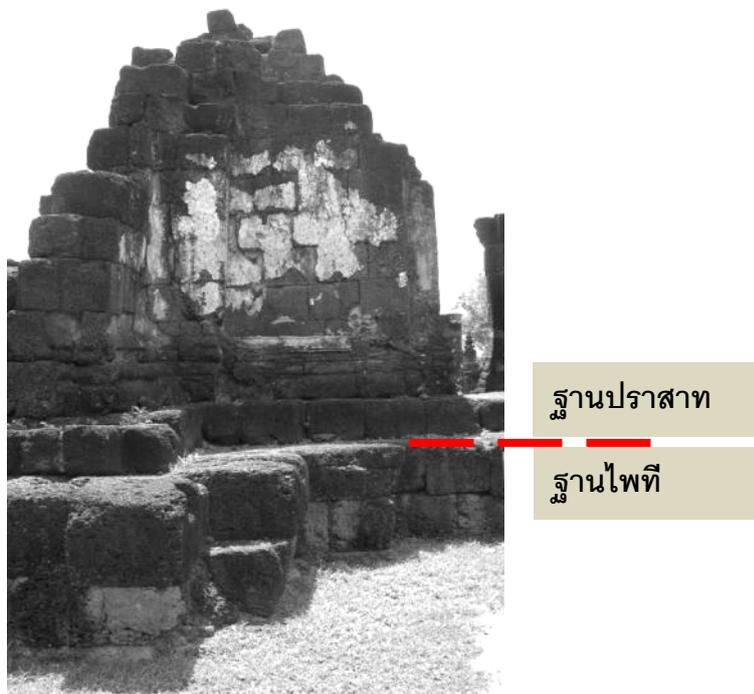
²² สันติ เล็กสุขุม, “ก่อนจะปรากฏในศิลปะไทยและก่อนจะหายไปในที่สุด : ฐานบัวลูกฟัก,” วารสารราชบัณฑิตยสภา 28, 1 (มกราคม - มีนาคม 2546) : 159.

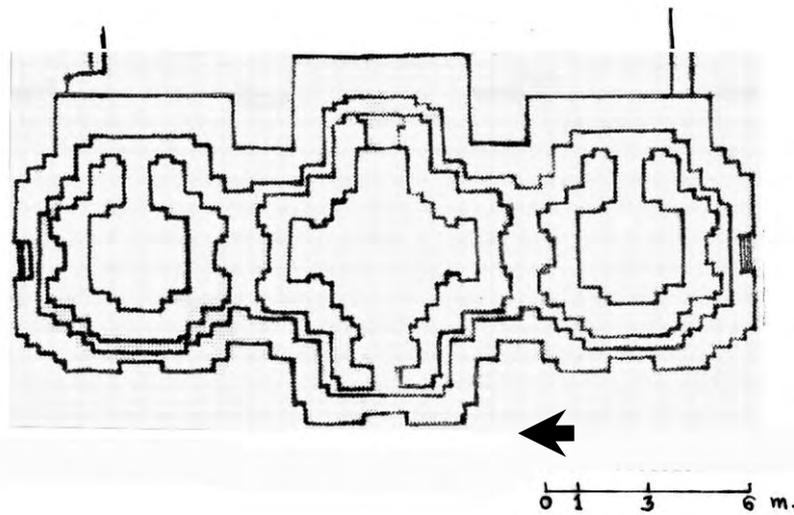
ลายเส้นที่ 1 แสดงไฟที่บางส่วนที่ยังจมอยู่ในดิน สันนิษฐานว่าเป็นฐานบัวลูกฟัก

ลายเส้นที่ 2 ภาพสันนิษฐานปราสาทขอมสามหลังวัดพระพายหลวง
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ปาฐกถาศิลป์ พีระศรี ศิลปะสมัยสุโขทัย : ก่อนสมัย-ในสมัย-
เมื่อสิ้นสมัย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551), 10.

ภาพที่ 29 ไพทีและฐานปราสาท ปราสาทวัดพระพายหลวง

แผนผังที่ 6 ผังพื้นปราสาทสามหลัง วัดพระพายหลวง ทางด้านตะวันออกซึ่งเป็นด้านหน้า
เดิมไม่มีบันไดทางขึ้น

การสร้างปราสาทสามหลังในประเทศกัมพูชา

ดูเหมือนว่าการสร้างปราสาทสามหลังบนฐานเดียวกันปรากฏในศิลปะเขมรช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 14 ถึงราวต้นพุทธศตวรรษที่ 15 ที่ปราสาทไพรมนตรี ในกลุ่มโบราณสถานหมู่บ้าน ร้อลวย เมืองหริหรัลย์ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเสียมราฐปัจจุบัน (ภาพ 30) ประวัติศาสตร์ที่คลุมเครือเกี่ยวกับกษัตริย์ที่เชื่อว่าสร้างศาสนสถานแห่งนี้สองพระองค์ ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 (พ.ศ. 1393 – 1420) กับพระเจ้าอินทรวรมัน (พ.ศ. 1420 – 1432)²³ ทำให้ไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการสร้างปราสาทหลังนี้มากนัก

ภาพที่ 30 ปราสาทไพรมนตรี หมู่บ้านล่อลวย ประเทศกัมพูชา
อาจเป็นปราสาทสามหลังบนฐานเดียวกันแห่งแรก

²³ Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer empire*, 84 ; Jacques, *Angkor : cities and temples* (Bangkok : Asia Books : River Books, 1997), 64. ซึ่ง Briggs ได้เสนอว่าปราสาทไพรมนตรี อาจเคยเป็นศาสนสถานของผู้สร้างปราสาทพระโค ทั้งนี้คงเห็นว่าพระองค์ยังอยู่บริเวณหริหรัลย์ต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 และดูข้อสันนิษฐานของยอร์ช เซเดส์เกี่ยวกับปราสาทไพรมนตรีกับการเป็นพื้นที่พระราชวังของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ใน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000*, 168 – 169.

โดยพระองค์แรกผู้ทรงนับถือศาสนาฮินดูไวษณพนิกาย สืบเชื้อสายและประทับที่หริ
หรัลย์ต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 พระราชบิดา ตรงกับศิลปะสมัยกุกเลน ขณะที่กษัตริย์ที่
ครองราชย์ต่อมา คือ พระเจ้าอินทรวรมัน ศรัทธาในไศวนิกายก็ประทับที่เมืองหริหรัลย์ต่อ โปรดให้
ขุดบารายอินทรวฏากะ และสร้างปราสาทพระโค (พ.ศ. 1422) เพื่ออุทิศถวายแด่บรรพบุรุษและ
บรรพสตรี โดยประดิษฐานประติมากรรมฉลองพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 และพระมเหสีเป็นรูป
พระอิศวรและพระอูมา²⁴ ปราสาทพระโคแสดงรูปแบบศิลปะเขมรที่เรียกกันว่าศิลปะแบบพระโค

นอกจากการใช้พื้นที่บริเวณหริหรัลย์ต่อเนื่องลงมาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 และพระ
เจ้าอินทรวรมันแล้ว สิ่งหนึ่งที่ทำให้มีความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับการกำหนดอายุปราสาทไพรมนตรี
คงเป็นหลักฐานศิลปกรรมที่เหลืออยู่ได้แก่เสาประดับกรอบประตู และทับหลัง ซึ่งโดยรวมแล้วดู
เหมือนมีระเบียบของลวดลายตามแบบศิลปะกุกเลน แต่ก็แสดงลักษณะบางประการในศิลปะพระโค
ด้วย²⁵ จึงควรกำหนดอายุปราสาทไพรมนตรีในราวครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 15 มีรูปแบบตรงกับ
ศิลปะพระโคตามลักษณะศิลปะที่มีอายุมากที่สุดที่ปรากฏ ณ ปราสาทแห่งนี้

²⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000**, 171.
และดูพระนามหลังสันพระชนม์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 และพระเจ้าอินทรวรมันที่สะท้อนว่าทั้งสองพระองค์นับ
ถือศาสนาฮินดูนิกายใดเป็นหลักใน Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer empire*, 94, 98.

²⁵ กล่าวคือ เสาประดับกรอบประตูแปดเหลี่ยมให้ความสำคัญที่กึ่งกลางเสาหรือเศษหนึ่งส่วนสอง
และที่เศษหนึ่งส่วนสี่ของเสาตามแบบศิลปะกุกเลนที่สืบต่อมายังศิลปะพระโค แต่ละเหลี่ยมของเสามีลายใบไม้
สามเหลี่ยมประดับใน โดยลายใบไม้นี้ประกอบด้วยส่วนโค้งสามส่วนอยู่ภายใน ซึ่งกรอบคดโค้งนี้เป็นลักษณะ
เด่นในศิลปะพระโคที่ปรากฏทั้งในทับหลัง เสาประดับกรอบประตู และเพ็องอุบะที่ผนังปราสาทตอนบนของ
ปราสาทสมัยนี้ แต่การไม่ทำลายพวงอุบะระหว่างลายใบไม้สามเหลี่ยมของเสาประดับกรอบประตูที่ปราสาทไพ
รมนตรีเป็นลักษณะศิลปะกุกเลนที่แตกต่างจากศิลปะพระโค เช่นเดียวกับทับหลังตอกอยู่ที่พื้นชั้นหนึ่งซึ่งดูจะเป็นชั้น
เดียวที่สมบูรณ์ที่สุด แสดงลักษณะที่สัมพันธ์กับทับหลังสมัยพระโคด้วย คือ การที่ท่อนพวงมาลัยซึ่งออกจาก
กึ่งกลางทับหลังมีลักษณะโค้งไปโค้งมาต่างกับท่อนพวงมาลัยที่เลียนแบบเครื่องไม้ในศิลปะกุกเลน ที่เดี่ยวของ
ท่อนพวงมาลัยมีลายมาแบ่งซึ่งปรากฏเป็นครั้งแรกในศิลปะพระโค การที่ปลายท่อนพวงมาลัยถูกรองรับด้วยแท่น
ที่มีบุคคลประดับอยู่ตรงกลางทำให้นึกถึงทับหลังจากปราสาทพระโค ดูตัวอย่างใน หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล,
ศิลปะขอม, 68-69, 89-91.

ภาพที่ 31 ปราสาทเบย ประเทศกัมพูชา ศิลปะเขมรสมัยเกาะแกร์

ภาพที่ 32 ปราสาทบันทายศรี ประเทศกัมพูชา ศิลปะเขมรสมัยบันทายศรี
กลุ่มปราสาทที่ทำมณฑปทางด้านหน้าสืบจากปราสาทมหเม็เกาะแกร์

ผู้ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอินทรวรมัน คือ พระเจ้ายโสวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1432 – 1443) ได้สร้างปราสาทโกลอยซึ่งเป็นปราสาทสี่หลังกลางอินทรวรมันของพระราชบิดาเพื่อประดิษฐานประติมากรรมฉลองพระองค์ของพระชนกชนนี และอัยกาอัยกีของพระองค์เช่นเดียวกับ

ปราสาทพระโค²⁶ ความพยายามในการสร้างราชธานีใหม่ของพระองค์ต่อจากราชธานีที่หริหราลัย ทำให้เกิดปราสาทสามหลังบนยอดเขาพนมบก และพนมกรอม คือ ปราสาทพนมบก และปราสาทพนมกรอม ตามลำดับ²⁷ ปราสาททั้งสองแห่งเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นถวายพระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม²⁸ สำหรับปราสาทพนมกรอมหลังกลางเคยเป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมองค์ใดระหว่างพระศิวะ หรือพระพรหมนั้นยังเป็นที่สับสนกันอยู่²⁹

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ตรงกับศิลปะเกาะแกร์ บริเวณเกาะแกร์ยังเป็นที่ตั้งของปราสาทสามหลังหลายแห่ง ได้แก่ ปราสาทเบย³⁰ (ภาพ 31) ปราสาททกรับ ปราสาทเจน³¹ และปราสาทพรมซึ่งเป็นปราสาทที่พบจารึกระบุงการประดิษฐานเทพเจ้าสององค์ และเทพหนึ่งองค์ที่ปราสาทแห่งนี้ในปี พ.ศ. 1490 โดยพระครูของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ผู้เชี่ยวชาญ(คัมภีร์?) ศิวะไสยะ³²

นอกจากนี้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ตรงกับศิลปะแปรรูป ยังปรากฏการสร้างปราสาทสามหลังโดยข้าราชการผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนาหายานซึ่งเป็นผู้ตรวจการ ผู้ควบคุมการก่อสร้างพระราชวัง และปราสาทแม่บุญตะวันออกของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ได้แก่ ปราสาทบัต

²⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิค ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000**, 173 ; Briggs, Lawrence Palmer, *The ancient Khmer empire*, 101.

²⁷ ดูรายละเอียดใน หม่อมเจ้าสุภัทรรดิค ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000**, 174 ; Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer empire*, 105.

²⁸ Ian Mabbet, *Angkor celestial temples of the Khmer empire* (New York : Abbeville, 2002), 211 ; หม่อมเจ้าสุภัทรรดิค ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000**, 174.

²⁹ ให้ความเห็นว่าปราสาทหลังกลางเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพรหม ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่เชิงเขาพนมกรอมใน Etienne Aymonier, *Khmer heritage in the old Siamese provinces of Cambodia* (Bangkok : White Lotus Press, 1999), 205. และดูอีกข้อเสนองานที่ว่าปราสาทหลังกลางสร้างเพื่ออุทิศแด่พระศิวะใน Claude Jacque, *Angkor : cities and temples*, 82. อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าพระนามหลังสิ้นพระชนม์ของพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 คือบรมศิวโลก หม่อมเจ้าสุภัทรรดิค ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000**, 175. และการให้ความสำคัญกับพระพรหมก็ไม่ใช่ว่าสิ่งที่พบทั่วไปในศาสนสถานเขมร

³⁰ Claude Jacque, *Angkor : cities and temples*, 81.

³¹ Henri Parmentier, *L' art Khmer classique* (Paris : Editions d'art et d'histoire, 1939), 82.

³² Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia* (New Delhi : Abhinav Publications, 1974), 103 ; Henri Parmentier, *L'art architectural hindou dans l' Inde et en extreme – orient* (Paris : G. Van Oest, 1994), 107.

ชุม (พ.ศ. 1496)³³ ซึ่งมีจารึกระบุว่าปราสาททั้งสามหลังสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์วัชรปาณี และนางปรัชญาปารมิตา³⁴ เป็นที่น่าสังเกตว่าปราสาทหลายหลังบนฐานเดียวกันที่พระเจ้าราชนทรวรมัน (พ.ศ.1487 - 1511) โปรดให้สร้างขึ้น คือปราสาทแม่บุญ ตะวันออกก็เป็นปราสาทที่อุทิศถวายพระศิวะ และบรรพบุรุษของพระองค์เพียงแต่ปราสาททั้งหมด ไม่ได้เรียงกันเป็นแถวอีกต่อไป

ดูเหมือนว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นช่วงที่ปรากฏความนิยมหลักฐานการสร้างปราสาทสามหลังบนฐานเดียวกันค่อนข้างเด่นชัดกว่าระยะเวลาอื่น โดยคงเริ่มที่หริหรัลย์ในศิลปะพระโคก่อน แล้วจึงปรากฏในระยะต่อมาบนพื้นที่สำคัญของอาณาจักรที่เปลี่ยนไป คือพนมมก พนมมกรอม และเกาะแกร์

จากตัวอย่างปราสาทไพรมนตรี ปราสาทพนมมกรอม ปราสาทเบย และปราสาทจรัป แสดงรูปแบบฐานไพทีรูปสี่เหลี่ยมไม่มีการเพิ่มมุมยกเว้นที่บันไดทางขึ้นทางด้านหน้าที่อาจมีเฉพาะบันไดด้านหน้าปราสาทหลังกลาง หรือที่ด้านหน้าของปราสาทแต่ละหลังก็ได้

การศึกษารูปแบบฐานไพทีรองรับปราสาทสามหลัง ยังอาจศึกษาจากพัฒนาการการสร้างปราสาทหลายหลังบนฐานเดียวกันที่พบหลักฐานระยะแรกที่ปราสาทพระโค ปราสาทโลเลย อายูราวพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นปราสาทหลายหลังตั้งเรียงกันเป็นแถวบนฐานไพทีที่ไม่มีการเพิ่มมุมเช่นเดียวกันรูปแบบฐานไพทีของปราสาทสามหลังในช่วงนี้

สำหรับกลุ่มปราสาทเก่าหลังบนฐานเดียวกันของปราสาทมที่เกาะแกร์ อายูราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ซึ่งพบจารึกเกี่ยวกับการบุญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ต่อไตรภูวนศวร³⁵ เป็นปราสาทที่เริ่มแสดงให้เห็นพัฒนาการของปราสาทที่มีมณฑปยื่นออกมาทางด้านหน้า ซึ่งทำให้ฐานไพทีมีการเปลี่ยนแปลง นั่นคือมีการเพิ่มมุมยื่นออกมารับมณฑปนี้ด้วย ซึ่งลักษณะเช่นนี้สืบต่อมาในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 16 ณ ปราสาทบันทายศรี (ภาพที่ 32) ซึ่งสร้างโดยพราหมณ์

³³ Claude Jacque, *Angkor : cities and temples*, 96.

³⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิค ดิศกุล, *ทรงเรียบเรียง, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000*, 178.

³⁵ Ian Mabbet, *Angkor celestial temples of the Khmer empire*, 154.

ยัชญวราหะ ในปี พ.ศ. 1510³⁶ อุทิศแต่ตรีภูวนมเหศวร³⁷ โดยประดิษฐานศิวลึงค์ไว้ที่ปราสาทหลังกลาง ส่วนปราสาทหลังเหนือมีจารึกระบุว่าสร้างขึ้นถวายพระวิษณุ³⁸

ปราสาทบันทายศรีเป็นปราสาทสามหลัง ปราสาทหลังกลางมีมณฑปยื่นออกมาทางด้านหน้า บันไดทางขึ้นทางด้านหน้าทั้งสามตรงกับปราสาทแต่ละหลัง โดยบันไดตรงกลางอยู่บนฐานไฟที่ด้านที่ออกมามุมเพื่อรองรับมณฑปของปราสาทหลังกลาง

ต่อมากการสร้างปราสาทสามหลังจะได้รับความนิยมน้อยลง เนื่องจากเท่าที่ศึกษาปราสาทสามหลังในประเทศกัมพูชาช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมา พบว่าปรากฏอีกครั้งในพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับศิลปะเขมรแบบบายัน คือปราสาทบันทายธม (พ.ศ. 1724 - 1763) และปราสาทบันทายฉมาร์ ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724 - ราว 1760) กลุ่มปราสาทประธานพังทลายลงแล้ว จึงทำให้ขาดข้อมูลรูปแบบฐานไฟที่รองรับปราสาทหลังจากหลักฐานไฟที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อรองรับปราสาทที่มีมณฑปในพุทธศตวรรษที่ 15 และ 16 แล้ว

แนวความคิดการสร้างปราสาทสามหลังในประเทศกัมพูชา

นอกจากพัฒนาการของปราสาทสามหลังในประเทศกัมพูชาข้างต้นแล้ว สิ่งสำคัญที่ควรพิจารณาในที่นี้ คือ สาเหตุของการสร้างปราสาทสามหลังบนฐานเดียวกันเกิดขึ้นจากสิ่งใด

จากหลักฐานจารึกที่พบที่ปราสาทบางหลังทำให้ทราบว่าวัตถุประสงค์ของการสร้างปราสาทสามหลังก็คือเพื่อเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพหลายองค์ โดยหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องนี้ คือการสร้างปราสาทพระโคเพื่อเป็นที่ประดิษฐานรูปแทนพระองค์ของบรรพบุรุษและบรรพสตรีของพระเจ้าอินทรวรมัน ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15 ซึ่งตรงกับศิลปะพระโค อันเป็นช่วงเวลา

³⁶ การก่อสร้างปราสาทบันทายศรีเริ่มขึ้นในปลายแผ่นดินพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 กระทั่งพระองค์สวรรคต การก่อสร้างจึงแล้วเสร็จในปีแรกของสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ซึ่งยัชญวราหะเป็นพระมหाराชครูที่มีบทบาทในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินเขมรที่ขึ้นครองราชย์ขณะยังทรงพระเยาว์ ดู Lawrence Parmer Briggs, *The Ancient Khmer Empire* (Philadelphia : the American Philosophical society, 1951), 135 ; หม่อมเจ้าสุภัทรรดิ ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม*, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิ ดิศกุล ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันอังคารที่ 29 มิถุนายนพุทธศักราช 2543, 29 – 30.

³⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิ ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000*, 179.

³⁸ Lawrence Parmer Briggs, *The Ancient Khmer Empire*, 135.

เดียวกับปราสาทไพรมนตรีซึ่งคงเป็นหลักฐานการสร้างปราสาทสามหลังเป็นแห่งแรกในประเทศกัมพูชาด้วย โดยปราสาทสามหลังสมัยต่อมา คือ ปราสาทพนมบก พนมกรอม ปราสาทพราม และปราสาทบัตซุม ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ลงมา หรือแม้แต่ปราสาทบันทายสรี ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ก็พบหลักฐานจารึกระบุวัตถุประสงค์ในทำนองเดียวกันนี้ด้วย

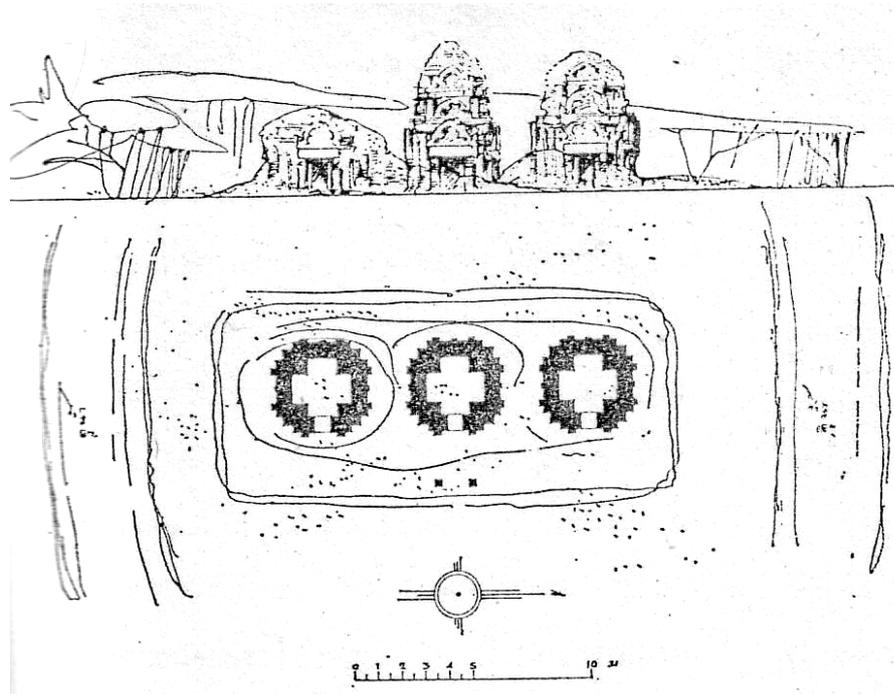
ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการสร้างปราสาทสามหลังในประเทศกัมพูชา เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์ในการประดิษฐานรูปเคารพหลายองค์ ซึ่งสะท้อนความเป็นศิลปกรรมที่รับใช้ความต้องการของผู้สร้างเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับพัฒนาการฐานไพทีที่ยื่นออกมาด้านหน้าที่รองรับมณฑปซึ่งประดิษฐานประติมากรรมรองรับเป็นอย่างดี

การสร้างปราสาทสามหลังในประเทศไทย

หลักฐานปราสาทสามหลังที่สร้างเรียงกันตามแนวแกนทิศตั้งอยู่บนฐานเดียวกันในประเทศไทย อาจปรากฏครั้งแรกที่ปราสาทเมืองแขก จังหวัดนครราชสีมา จากลวดลายประดับที่เหลืออยู่กำหนดอายุในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ตรงกับศิลปะแบบเกาะแกร์³⁹ และได้พบปราสาทสามหลังอีกหลายแห่งที่มีอายุอยู่ในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 – ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 17 ตรงกับศิลปะบาปวนอันเป็นช่วงที่ปรากฏหลักฐานศิลปกรรมเขมรในประเทศไทยมากที่สุด ปราสาทที่มีแผนผังดังกล่าวในระยะนี้ ได้แก่ ปราสาททูก่าสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด ปราสาทหินหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทบ้านไพล จังหวัดสุรินทร์ ปราสาททูก่าพราหมณ์จำศีล จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทกำแพงใหญ่ และปราสาททูก่าพระโกนา จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น (แผนผังที่ 7)

ต่อมาราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยนครวัด มีปราสาทเป็ยน้อย จังหวัดขอนแก่น ปรากฏที่ จังหวัดศรีสะเกษ และในพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยบายน มีปราสาททูก่าบ้านแดง จังหวัดมหาสารคาม และปรากฏที่สามยอด จังหวัดลพบุรี

³⁹ดูรายละเอียดใน หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี, 8 ; รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ปราสาทขอมในดินแดนไทย : ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2505), 95 ; หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง, 169 – 174.

แผนผังที่ 7 ปราสาทหินบ้านไพล จังหวัดสุรินทร์

ที่มา : กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคที่ 2 พ.ศ. 2503-2504 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2510), 23.

ในที่นี้จำเป็นต้องกล่าวถึงปราสาทสามหลังศิลปะขอมในประเทศไทยเพื่อเป็นประเด็นเปรียบเทียบกับปราสาทวัดพระพายหลวงต่อไป โดยปราสาทกู่บ้านแดง เป็นปราสาทสามหลังก่อด้วยศิลาแลง มีส่วนประดับที่เหลืออยู่คือทับหลังสลักด้วยศิลาทราย ส่วนบนของปราสาททั้งสามหักพังลงมากแล้ว ปราสาททั้งสามหลังเป็นปราสาทที่มีมณฑป ปราสาทหลังกลางมีขนาดใหญ่กว่าอีกสองหลังเล็กน้อย ปราสาทหลังกลางและหลังเหนือมีหน้าต่างที่ผนังด้านทิศใต้ของมณฑป ทั้งหมดตั้งเรียงกันในแนวแกนทิศเหนือ-ใต้บนฐานไพทีที่มีส่วนที่โผล่พื้นดินมาทำให้สันนิษฐานได้ว่าอย่างน้อยคือฐานบัวคว่ำหงายที่สลักขึ้นอย่างคร่าวๆ ไพทีด้านหน้ามีตระพักบันไดทางขึ้นตรงกับประตูของปราสาทแต่ละหลังและไพทีด้านหลังมีบันไดทางขึ้นตรงกับปราสาทหลังกลาง ทำให้เกิดกระเปาะเพิ่มมุมขึ้นทั้งสองด้าน ถัดจากฐานไพทีคือฐานขององค์ปราสาทซึ่งเป็นฐานเชิงเตี้ยๆหนึ่งชั้นก่อนถึงบัวคว่ำหงายของบัวเชิงเรือนธาตุ ส่วนล่างของมณฑปกับเรือนธาตุปราสาทอยู่ในระดับเดียวกันไม่ได้มีการลดหลั่นแต่อย่างใด แต่หน้าบันมณฑปซึ่งอยู่ระดับเดียวกับหน้าบันซุ้มประตูหลอกอีกสามด้านอยู่ต่ำกว่าชั้นเชิงบาตรเรือนธาตุลงมา ซึ่งหน้าบันทั้งหมดเป็น

หน้าบันชั้นเดียว ส่วนการเพิ่มมุมของปราสาททั้งสามหลังเป็นการเพิ่มมุมเพื่อออกมุขรับมณฑปทางด้านหน้าและรับประตูหลอกอีกสามด้านเท่านั้น (ภาพที่ 33)

ภาพที่ 33 ปราสาททภูบ้านแดง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 34 ทับหลังจากปราสาททภูบ้านแดง ปัจจุบันจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

ภายในมณฑลของปราสาทหลังกลางเป็นที่ตั้งของฐานประติมากรรมหินทราย และมีทับหลังแสดงภาพพระพุทธรูปนาคปรกประทับอยู่ตรงกลาง ขนาบข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทางเบื้องขวา และนางปรัชญาปารมิตาทางเบื้องซ้าย (ปัจจุบันองค์จริงจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย) เรียกกันว่าพระรัตนตรัยมหายาน ส่วนปราสาทหลังเหนือมีเกณฑลทับหลังสลักพระพุทธรูปประทับยืนพระหัตถ์คองแสดงวิตรรกะมูราโดยพระกรทั้งสองชนกัน (ภาพที่ 34) จากรูปแบบศิลปกรรม และการแสดงพระรัตนตรัยมหายานบนทับหลังปราสาทหลังกลาง อันเป็นคติที่แพร่หลายในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁴⁰ ทำให้กำหนดอายุปราสาทภูบ้านแดงในสมัยบายัน

สำหรับปรากฏสามยอด มีการกำหนดอายุไว้ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 18⁴¹ เป็นปราสาทแบบขอมสามหลังอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญมักได้รับการกล่าวถึงเสมอเมื่อมีการศึกษาปราสาทวัดพระพายหลวง⁴²

⁴⁰ ดูตัวอย่างหลักฐานการนับถือพระรัตนตรัยมหายานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใน Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer empire*, 222 ; เซเดส์, ยอร์ช, *ตำนานพระพิมพ์* (พระนคร : รัชดาภิเษกพิมพ์, 2508), 48.

⁴¹ สันติ เล็กสุขุม, *ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544) 75 ; หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, *ศิลปะสมัยลพบุรี*, 26. โดยวูดวาร์ด (H.W. Woodward Jr.) กำหนดอายุปรากฏสามยอดใน พ.ศ. 1734 หรือในระยะก่อนหน้านั้นซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อที่ว่าโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จมาครองเมืองลพบุรีในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 สัมพันธ์กับจารึกปราสาทพระขรรค์ (พ.ศ. 1734) และการส่งชัยพุทธมหานาถมาประดิษฐานในดินแดนภาคกลางของประเทศไทยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดู H.W. Woodward, Jr., "Studies in the art of Central Siam 905-1350 A.D.," A Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy, Yale University in candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, May 1975, 108 ; H.W. Woodward, Jr., "Central Siam in the 12 and 13 century," Lecture at the Siam Society, February 1971, (typewritten), 12. รั้งกับการกำหนดอายุลวดลายปูนปั้นประดับปราสาทขอมแห่งนี้ ดู สันติ เล็กสุขุม, *กระหนกในดินแดนไทย* (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มติชน, 2545), 29, 123.

⁴² ดูตัวอย่างใน สันติ เล็กสุขุม, *ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา*, 75 ; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีจารึก และศิลปกรรม*, 17. โดยรายละเอียดการศึกษาเปรียบเทียบปรากฏสามยอดกับปราสาทวัดพระพายหลวงจะได้กล่าวถึงต่อไป

ปราสาทสามยอดเป็นปราสาทที่ก่อด้วยศิลาแลง มีส่วนประดับทำด้วยศิลาทรายและลวดลายปูนปั้น ส่วนฐานเรือนธาตุปราสาทเป็นฐานเชิงเตี้ยๆในผังเพิ่มมุม ทั้งหมดถูกรองรับด้วยไพทีที่เป็นฐานบัวลูกฟักในผังเพิ่มมุมรับกับสิ่งก่อสร้างด้านบน

ปราสาทแต่ละหลังมีมุขยื่นออกมาทั้งสี่ด้าน มุขด้านหน้าเป็นประตูทางเข้า ด้านหลังเป็นประตูหลอก ส่วนมุขทางด้านข้างปราสาทแต่ละหลังเชื่อมต่อกันเป็นฉนวนทางเดินซึ่งก่อเป็นผนังทึบ หลังคาฉนวนสลักศิลาทรายเลียนแบบกระเบื้อง ประดับสันหลังคาด้วยบราลี มีการเทียบเคียงปราสาทสามหลังที่มีฉนวนเชื่อมต่อกันที่ปราสาทสามยอดกับโคปุระชั้นนอกสุดของปราสาทพระขรรค์ เมืองนครธรรม⁴³ และกล่าวกันว่าลักษณะเช่นนี้มีการสร้างมาก่อนที่ปราสาทกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด⁴⁴ แต่ภายหลังจากงานบูรณะปฏิสังขรณ์ของกรมศิลปากรพบว่าปราสาทหลังนี้ไม่มีฉนวนเชื่อมต่อกันดังพระปราสาทสามยอด

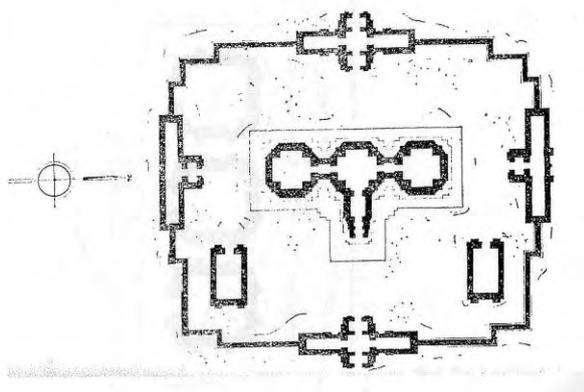
ภาพที่ 35 พระพิมพ์รัตนตรัยมหายานพบในจังหวัดลพบุรี ปัจจุบันจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นารายณ์ราชนิเวศน์

⁴³ H.W. Woodward, Jr., "Studies in the art of Central Siam 905-1350 A.D.," 109.

⁴⁴ สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา, 75 ; วรรณวิภา สุเนตต์ตา, "คติมรดนตรีมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย," (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 74.

จากวัสดุที่ก่อด้วยศิลาแลงและมีส่วนประดับทำด้วยปูนปั้นอันเป็นลักษณะเด่นของศาสนสถานสมัยบายนในประเทศไทยโดยเฉพาะพื้นที่ภาคกลาง⁴⁵ รูปแบบปราสาทที่มีเรือนธาตุซ้อนกันสองชั้นโดยที่ส่วนล่างของหน้าบันชั้นบนอยู่ในระดับเดียวกับชั้นเชิงบาตรของเรือนธาตุด้านล่าง เสาประดับกรอบประตูที่ไม่มีการรักษาลำดับของวงแหวน และไม่มีลายใบไม้ประดับ⁴⁶ รวมถึงส่วนประดับอื่นๆบางส่วน เช่นกรอบหน้าบัน แสดงลักษณะศิลปะขอมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตรงกับศิลปะสมัยบายน

เชื่อกันว่าปราสาทสามยอดคงสร้างขึ้นพระรัตนตรัยมหายาน โดยปราสาทหลังกลางคงเคยประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรก ปราสาททองคำประดิษฐานพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หลังซ้ายประดิษฐานรูปนางปรัชญาปารมิตา ดังที่ปรากฏลักษณะประติมากรวิทยาในพระพิมพ์กลุ่มหนึ่งที่พบในจังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 35) และจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา⁴⁷

แผนผังที่ 8 แผนผังปราสาททูก่าสิงห์

ที่มา : กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคที่ 2 พ.ศ. 2503-2504 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2510), 40.

⁴⁵ เช่น ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี โบราณสถานเนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี คู่มือมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง, 138.

⁴⁶ ดูลักษณะเสาประดับกรอบประตูสมัยบายนใน หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2547), 96 – 97.

⁴⁷ H.W. Woodward, Jr., "Studies in the art of Central Siam 905-1350 A.D.," 110.

การที่มักเทียบเคียงรูปแบบปราสาทสามยอดกับปราสาทสามหลังที่วัดพระพายหลวง โดยที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าปราสาทสามยอดสร้างตามคติรัตนตรัยมหายาน จึงทำให้ส่วนใหญ่เชื่อว่าปราสาทวัดพระพายหลวงสร้างขึ้นตามคติพระรัตนตรัยมหายานด้วย

รูปแบบแผนผังฐานไพทีรองรับปราสาทสามหลัง

รูปแบบแผนผังฐานไพทีรองรับปราสาททั้งสามหลังของศาสนสถานแต่ละแห่งข้างต้นมีความแตกต่างกันบ้างโดยขึ้นอยู่กับปราสาทหลังกลางเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ หากปราสาทหลังกลางมีมณฑปยื่นออกมาทางด้านหน้า ฐานไพทีทางด้านนี้ก็จะยื่นออกมาเช่นกัน และมีบันไดทางขึ้นสู่ปราสาทหลังกลางเป็นหลัก⁴⁸ ดังจะเห็นจากปราสาทเมืองแขก ปราสาทกู่กาสิงห์⁴⁹ ปราสาทหนองหงส์⁵⁰ ปราสาทกู่พระโกนา (แผนผังที่ 8) อย่างไรก็ตามขนาดของปราสาทหลังกลางที่ใหญ่กว่าปราสาทอีกสองหลังด้านข้างก็มักทำให้ฐานไพทียกเก็จออกมาเป็นกระเปาะทางด้านหน้า ดังปราสาทกำแพงใหญ่ ปราสาทกู่พราหมณ์จำศีล ปราสาทเป็อยน้อย ซึ่งปราสาทเป็อยน้อยมีระพักบันไดยื่นออกมาทางด้านหลังด้วย ซึ่งการทำกระเปาะเพื่อรับบันไดทางขึ้นทั้งทางด้านหน้า ด้านข้าง

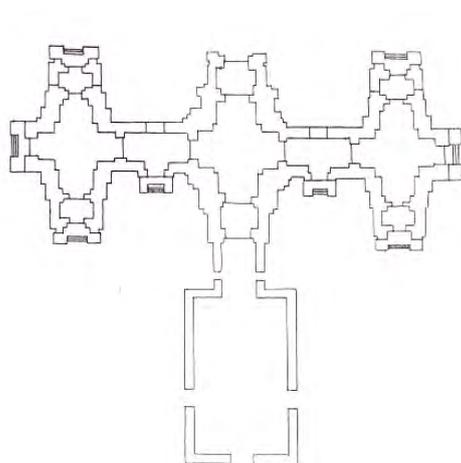
⁴⁸ การสร้างปราสาทที่มีมณฑปยื่นจากผนังเรือนธาตุออกมาทางด้านหน้าในประเทศกัมพูชา คงเกิดขึ้นช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ตรงกับศิลปะเกาะแกร์ลงมา ได้แก่ ปราสาทหลังกลางแถวหน้าของกลุ่มปราสาทเก่าหลัง (หรือที่เรียกว่าปราสาทกระห่ม) ที่ปราสาททม ที่เกาะแกร์ พบจารึกกล่าวถึงการสร้างศาสนสถานแห่งนี้ถวายแด่ไตรภูวนศวร ซึ่งหมายถึงการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (พ.ศ. 1471 – 1485) ประดิษฐานเทวราชา ณ ศาสนสถานบนฐานปียามิตที่อยู่ทางด้านหลังที่เชื่อว่าสร้างขึ้นก่อนกลุ่มปราสาทเก่าหลังนี้ Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer empire*, 117 – 120. การทำมณฑปของปราสาทเขมรพัฒนาต่อมาและดูจะแสดงความลงตัวของปราสาทบนทวยสรี ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1510 ดู Ibid., 135. โดยคงเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอินเดียใต้ที่มีมณฑปต่อยื่นจากผนังเรือนธาตุทางด้านหน้ารูปแบบเดียวกับปราสาทเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ลงมา ดู Percy Brown, *Indian architecture* (India : D.B. Taraporevala sons & Co. private Ltd.), 77-83, 85 – 86, pl. LXI.

⁴⁹ ปราสาทแห่งนี้มีร่องรอยการก่อมณฑปทางด้านหน้าปราสาทหลังกลางขึ้นภายหลัง พร้อมกับก่อไพทียื่นออกมาด้านหน้ารับมณฑปดังกล่าว และยังก่อพอกขยายฐานไพทีทุกด้านปิดทับฐานบัวด้านในอีกด้วย

⁵⁰ โดยจากวัสดุที่ก่อด้วยศิลาแลงต่างจากตัวปราสาทที่ก่อด้วยอิฐและลักษณะการก่อก้อนแลงของปราสาทหินหนองหงส์ จึงไม่ทราบแน่ชัดว่าแนวศิลาแลงดังกล่าวเป็นมณฑปหรือไม่ อย่างไรก็ตามจากฐานไพทีที่คงก่อขึ้นในคราวเดียวกัน ก็อาจจัดว่าปราสาทหลังกลางของสามหลังแห่งนี้เป็นปราสาทที่มีมณฑปยื่นออกมาทางด้านหน้า

และด้านหลังนี้ ยังเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ฐานไฟที่อยู่ในแผนผังที่มีการเพิ่มมุมด้วย เช่น ปราสาทหิน บ้านไพล และปราสาทคู

รูปแบบไฟที่นี้จะแตกต่างจากศาสนสถานที่กำลังกล่าวมาข้างต้นนี้คือ กุ์บ้านแดง ซึ่งเป็นปราสาทสามหลังเรียงกันตามแนวแกนทิศบนฐานเดียวกันระยะหลังของการสร้างปราสาทสามหลังในประเทศไทย กล่าวคือ ไฟที่ยกกระเปาะยื่นออกมาทางด้านหน้าของปราสาททั้งสามหลัง กระเปาะที่ยื่นออกมานี้ก็เพื่อรับกับมณฑปปราสาท และตระพักบันไดทางขึ้นสู่ปราสาททั้งสามหลังนั่นเอง

แผนผังที่ 9 แผนผังปราสาทสามยอด

ที่มา : อรสา แสงทอง, “พระปราสาทสามยอด ต.ท่าหิน อ.เมือง จ.ลพบุรี” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528).

ส่วนปราสาทสามยอดเป็นศาสนสถานอีกแห่งหนึ่งนอกเหนือจากปราสาทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กำลังกล่าวมาข้างต้น ที่ได้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบปราสาทสามหลังด้านบนกับไฟที่ด้านล่างอย่างเด่นชัด โดยไฟที่ของปราสาทแห่งนี้มีการเพิ่มมุมรับกับปราสาทที่มีมุขยื่นออกมาทั้งสิ้นด้านแตกต่างจากแผนผังโดยทั่วไปของปราสาทข้างต้นที่แผนผังโดยรวมคือรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (แผนผังที่ 9)

รูปด้านฐานไพทีและฐานรองรับเรือนธาตุปราสาท

ภาพที่ 36 ปราสาทเป็อยน้อย จังหวัดขอนแก่น

ปราสาทเป็อยน้อยเป็นตัวอย่างสำคัญของปราสาทที่มีขนาดใหญ่ มีฐานเรือนธาตุปราสาทถึงสองฐานซึ่งก่อด้วยวัสดุแตกต่างกัน ฐานล่างก่อด้วยศิลาทรายเช่นเดียวกับไพที ส่วนฐานบนก่อด้วยอิฐเหมือนเรือนธาตุด้านบน ส่วนฐานไพทีซึ่งสลักด้วยศิลาทรายมีความสูงและมีคุณสมบัติเพียงพอที่จะสลักบัวลูกแก้วสองชุดขนานท้องไม้ที่เรียบ (ภาพที่ 36) แตกต่างจากไพทีที่ก่อด้วยศิลาแลง ซึ่งได้แก่ปราสาทกุฎกาสิงห์ ปราสาทหนองหงส์ โดยที่ปราสาทหลังแรกมีบัวลูกพักคาตที่ท้องไม้ของไพทีและฐานเรือนธาตุ (ภาพที่ 37) ขณะที่ปราสาทหนองหงส์ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าฐานทั้งสองเป็นเพียงฐานบัวคว่ำ-หงายแม้ว่าปราสาททั้งสองแห่งจะมีองค์ประกอบที่สร้างจากวัสดุเดียวกันก็ตาม อย่างไรก็ตามวัสดุที่มีคุณสมบัติเหมาะสมในการสลักลวดลายอย่างศิลาทรายบางครั้งก็ไม่ได้รับการสลักลวดบัวประดับแต่อย่างใด ดังตัวอย่างที่ปราสาทเมืองแขก (ภาพที่ 38)

ภาพที่ 37 ปราสาทกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 38 ฐานปราสาทที่ยื่นออกมารับมณฑปทางด้านหน้าของ
ปราสาทเมืองแขก จังหวัดนครราชสีมา

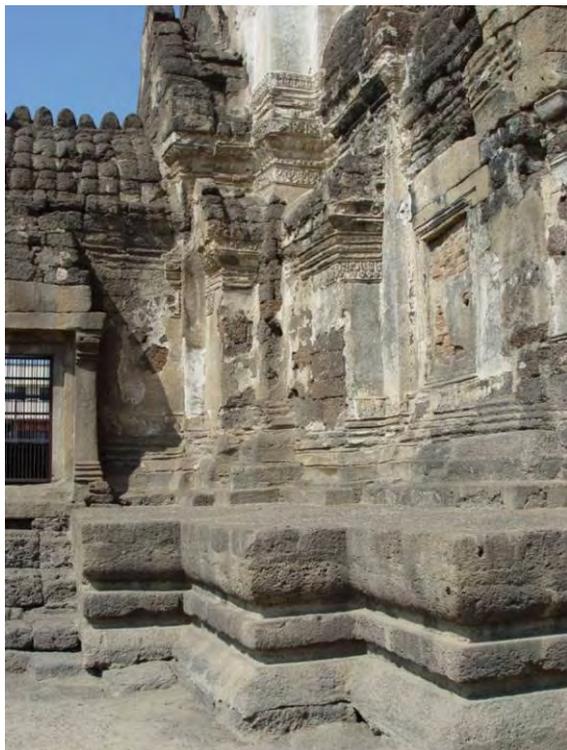

ภาพที่ 39 ปราสาทบ้านไพล จังหวัดสุรินทร์ กับการเพิ่มความซับซ้อนให้แก่
ฐานปราสาทหลังกลาง

นอกจากนี้ การให้ความสำคัญกับปราสาทหลังกลางอาจเพิ่มความซับซ้อนของฐาน
เรือนธาตุมากกว่าปราสาทขนาดเล็ก เช่นปราสาทบ้านไพล (ภาพที่ 39) ขณะที่ปราสาทที่สลักด้วยวัสดุ
เดียวกันนั้น ฐานเรือนธาตุปราสาทขนาดเล็กอยู่ในระดับเดียวกับปราสาทหลังกลาง แต่ความซับซ้อน
กลับอยู่ที่ไพทีที่สลักศิลาแลงเป็นฐานบัวลูกฟักผิติดกับปราสาทบ้านไพลที่ให้ความสำคัญกับฐาน
เรือนธาตุด้านบน (ภาพที่ 40)

ภาพที่ 40 ฐานไพทีปราสาทบ้านไพล จังหวัดศรีสะเกษ คงเป็นโกลนศิลาแลงสำหรับสลักลวดบัว

ภาพที่ 41 ฐานบัวลูกฟักสลักจากหินทรายของปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ศิลาลงเป็นวัสดุหลักในการสร้างศาสนสถานสมัย
 ปลาย คุณสมบัติของศิลาลงที่มีเนื้อพรุนทำให้มีข้อจำกัดในการสลักลวดบัวมากกว่าศิลาทราย ซึ่ง
 เราได้เห็นข้อจำกัดดังกล่าวอยู่บ้างเช่นปราสาทกู่พราหมณ์จำศีลซึ่งเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นในสมัย
 ปลาย ก่อด้วยศิลาลงทั้งหลัง ลักษณะฐานทั้งสองส่วนของปราสาทกู่บ้านแดงก็แสดงความร่ง
 รับในการก่อสร้างให้เห็น ในขณะที่เราก็ได้เห็นความประณีตบนงานศิลาลงที่พระปราสาทสามยอด
 ที่มีฐานบัวลูกฟัก ซึ่งเชื่อว่าระยะเวลานี้คือในพุทธศตวรรษที่ 18 เกิดศาสนสถานเขมรในภาคกลาง
 ที่มีฐานบัวลูกฟัก หลังจากรู้จักทำมาก่อนแล้วในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย⁵¹ (ภาพ
 ที่ 41)

จากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ขนาดปราสาท วัสดุ และระยะเวลาในการสร้าง
 ปราสาทแต่ละแห่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปด้านของฐานปราสาททั้งสองส่วนมีความแตกต่างกัน

⁵¹ สันติ เล็กสุขุม, “ก่อนจะปรากฏในศิลปะไทย และก่อนจะหายไปไหนที่สุด : ฐานบัวลูกฟัก,”
 วารสารราชบัณฑิตยสถาน 18,1 (มกราคม - มีนาคม 2546) : 154.

ไม่ได้ขึ้นอยู่กับอายุสมัยทางศิลปะเป็นสำคัญ มีก็แต่ปราสาทสมัยบายอนที่ความนิยมในการใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง สอดรับกับรูปแบบศิลปกรรมที่เป็นที่นิยมนั่นก็คือฐานบัวลูกฟัก อย่างไรก็ตาม ส่วนล่างปราสาทที่เป็นองค์ประกอบหลักของปราสาทสามหลังที่เกี่ยวเนื่องกันในแนวแกนทิศจะประกอบด้วย ไฟที่รองรับสิ่งก่อสร้างด้านบนทั้งหมด และฐานปราสาทที่เรือนธาตุเสมอ แต่มีความแตกต่างกันในด้านรูปแบบและวัสดุก่อสร้าง

แนวความคิดการสร้างปราสาทสามหลังในประเทศไทย

ได้เห็นมาแล้วว่าปราสาทในประเทศไทยก็มุกุษาสร้างปราสาทสามหลัง (หรือหลายหลัง) บนฐานเดียวกันตามความต้องการในการประดิษฐานเทพเจ้าหลายองค์เป็นสำคัญ สำหรับในประเทศไทย แม้ว่าหลักฐานจารึกถึงวัตถุประสงค์การสร้างปราสาทสามหลังจะไม่มากเหมือนในประเทศไทยกัมพูชา คือพบเฉพาะที่ปราสาทกำแพงใหญ่ จารึกระบุน พ.ศ. 1585 กล่าวถึงการสร้างศาสนสถานถวาย “กมรเตงชคตศรีพุทธเศศวร” ซึ่งคงหมายถึงพระศิวะ⁵² แต่จากหลักฐานจากปราสาทหลังอื่น คือ ปราสาทกู่กาสิงห์ มีรูปโคนนทิภายในมณฑปของปราสาทหลังกลาง คงอุทิศถวายพระศิวะ และภายในปราสาททั้งสามหลังยังมีแท่นประดิษฐานรูปเคารพ เดิมย่อมมีรูปเคารพประดิษฐานอยู่อย่างแน่นอน ศาสนสถานอีกแห่งหนึ่งคือ ปราสาทกู่บ้านแดงซึ่งได้พบกับหลังพระรัตนตรัยมหายานที่ปราสาทหลังกลาง รูปแบบศิลปะบายอน ฐานรูปเคารพในเรือนธาตุปราสาททั้งสามหลัง ประกอบกับโบราณวัตถุสำคัญที่พบที่ปราสาทสามยอด คือพระพุทธรูปนาคปรกซึ่งเป็นประธานของประติมากรรมกลุ่มพระรัตนตรัยมหายาน รวมทั้งความแพร่หลายของพุทธศาสนา มหายานในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁵³ ดูจะสนับสนุนว่าปราสาทสามหลังในสมัยบายอนคงสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระรัตนตรัยมหายาน

อย่างไรก็ตามสำหรับพระพุทธรูปศิลา พุทธลักษณะแบบศิลปะเขมรสมัยบายอนที่ได้จากการขุดแต่งด้านหน้าวิหารวัดพระพายหลวง ที่มีข้อสันนิษฐานหนึ่งว่าคือพระชัยพุทธมหานาคพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สถาปนาขึ้น 23 องค์และประดิษฐานตามวิหารของเมืองโบราณต่างๆ⁵⁴ แต่ปัจจุบันมีงานค้นคว้าที่เสนอว่าพระชัยพุทธมหานาคควรเป็นพระพุทธรูปนาคปรก เนื่องจากในสมัย

⁵² รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2548), 127.

⁵³ ดูพุทธศาสนามหายานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใน หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล, ทรงเรียบเรียง, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000, 205.

⁵⁴ Jean Boisselier, “Rapport de Mission (25 juillet – 28 novembre 1964),” ศิลปากร 9, 2 (กรกฎาคม 2508) : 41.

บายนมักปรากฏประติมากรรมกลุ่มที่ประกอบด้วยพระพุทธรูปนาคปรกเคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและนางปรัชญาปารมิตา⁵⁵ แต่พระพุทธรูปดังกล่าวไม่มีร่องรอยของนาคปรกประกอบกับได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ถึงการตีความพระพุทธรูปองค์นี้ว่าอาจเป็นรูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สร้างขึ้นภายหลังพระองค์สิ้นพระชนม์ในคดีการไปรวมกับพระพุทธรูปเจ้าหรืออย่างน้อยอาจเป็นพระพุทธรูปรูปแบบศิลปะเขมรสมัยบายนก็เป็นได้

นอกจากนี้ยังไม่มีหลักฐานใดยืนยันได้ว่ารูปเคารพที่ประดิษฐานในปราสาทหลังกลางของปราสาทสามยอดคือคือพระพุทธรูปนาคปรก และเดิมเคยมีรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นางปรัชญาปารมิตาในปราสาทในปราสาทอีกสองหลัง แม้ว่าปราสาทหลังนี้สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 12 เพราะถึงแม้เมืองลพบุรีรวมถึงเมืองโบราณสุโขทัยได้พบพระพิมพ์พระรัตนตรัยมหายาน แต่รูปเคารพทั้งสามองค์ในคดีรัตนตรัยมหายานกลับไม่ได้พบทั่วไปดังที่เมืองพระนครของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งสันนิษฐานว่าในประเทศเขมรโบราณมีคติการบูชาพระรัตนตรัยมหายานควบคู่กับการสร้างรูปอุทิศแก่บรรพบุรุษบรรพสตรีของกลุ่มชนชั้นสูงและราชสำนัก ทำให้หลักฐานรูปเคารพกลุ่ม 3 องค์ในประเทศไทยพบจำนวนไม่มากนัก⁵⁶ และสิ่งสำคัญคือปริมาณพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่พบในประเทศไทยมีมากกว่ารูปนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึงลัทธิการบูชาพระโพธิสัตว์องค์นี้เป็นอย่างเป็นเอกเทศ⁵⁷

ดังนั้น จากหลักฐานในประเทศกัมพูชา และความจริงที่ว่าศาสนสถานย่อมสร้างขึ้นตอบสนองความต้องการของผู้สร้าง ย่อมสนับสนุนว่าการสร้างปราสาทสามหลังขึ้นก็เพื่อประดิษฐานรูปเคารพหลายองค์เป็นสำคัญ แต่ยังไม่พียงพอที่จะกล่าวว่ารูปเคารพดังกล่าวคือพระรัตนตรัยมหายาน ตามหลักฐานปราสาทเขมร และความแพร่หลายของประติมากรรมพระรัตนตรัยมหายานในประเทศไทยข้างต้น

⁵⁵ ซึ่งรับกับจารึกที่ปราสาทบายนที่ตีความว่าเป็นพระรัตนตรัยมหายานที่ประกอบด้วยพระชัยพุทธมหานาถ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและศักดิ์ของพระองค์ ดู B.P Groslier, *Inscriptions du Bayon* (Paris : Ecole Francaise d' Extreme-orient, 1973), 243.

⁵⁶ วรรณวิภา สุเนตต์ตา, **ชัยวรมันที่ 7 มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรกัมพูชา ผู้เนรมิตสถาปนาปราสาทบายนและเมืองนครธม** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2548), 105.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 100-101.

เรือนธาตุปราสาท และส่วนยอดปราสาทวัดพระพายหลวง

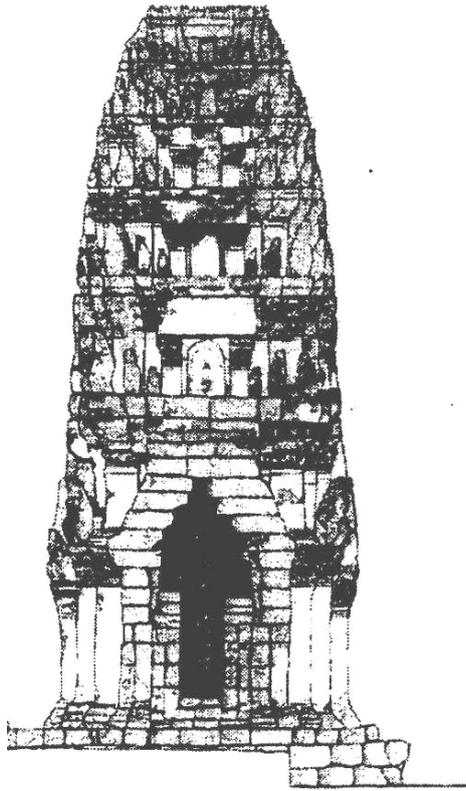
ถัดขึ้นไปจากฐานไพที คือปราสาทที่มีฐานล่างทำเป็นฐานเขียง ต่อไปเป็นชั้นบัวคว่ำ และลวดบัวซึ่งเดิมอาจเคยมีลวดลายปูนปั้นประดับรับกับงานประดับที่ตำแหน่งบัวรดเกล้า ฐานของปราสาทและฐานของซุ้มประตูอยู่ในระดับเดียวกันหมด ไม่มีการลดหลั่นกันอย่างไร้ผิดกับกลุ่มปราสาทที่รับแบบอย่างสถาปัตยกรรมเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 เช่นปราสาทหินพิมาย ศาลตามาแดง และปราสาทขนาดใหญ่สมัยอยุธยา (แผนผังที่ 10)

ปราสาททั้งสามหลังมีประตูทางเข้าเพียงด้านเดียวคือด้านตะวันออก ที่เหลืออีกสามด้านเป็นประตูหลอก ซุ้มประตูซึ่งทำติดกับตัวปราสาทไม่ยื่นออกมามาก ซึ่งเป็นรูปแบบปราสาทที่เกิดจากศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชาคนละสมัยกัน มีเพียงปราสาทหลังกลางที่ได้ดัดแปลงให้มีประตูทางเข้าอยู่ด้านตะวันตก และมีซุ้มประตูทั้งสี่ด้านยื่นออกมามากกว่าปราสาทอีกสองหลังทำให้ผังพื้นภายในเป็นรูปกากบาท และแบ่งพื้นที่เป็นช่องเข้าไปในผนังทั้งสามด้าน อันเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมที่นิยมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเป็นส่วนหนึ่งในการกำหนดอายุปราสาทวัดพระพายหลวงไว้ในศิลปะขอม⁵⁸

เหนือชั้นเชิงบาตรด้านล่างเป็นการจำลองเรือนขนาดย่อมกว่าเรือนธาตุด้านล่างเล็กน้อย เหนือเรือนธาตุนี้จึงไม่มีพื้นที่เพียงพอที่จะประดับนาคบึก และบรรพแถลง (ภาพที่ 3.24) ซึ่งเรือนขนาดย่อมกว่าเรือนธาตุนี้ต่อไปขอเรียกว่า เรือนธาตุชั้นซ้อน การที่มีเรือนธาตุสองชั้นซ้อนกันทำให้เกิดชั้นเชิงบาตรสองชั้น และมีสัดส่วนที่สูงแตกต่างจากปราสาทเขมรในประเทศกัมพูชา

ระดับต่ำกว่าชั้นเชิงบาตรของเรือนธาตุชั้นล่างลงมาคือตำแหน่งหน้าบันของซุ้มประตูชั้นล่าง ถัดขึ้นมาที่ระดับชั้นเชิงบาตรนี้ตรงกับส่วนล่างของหน้าบันชั้นซ้อนพอดีซึ่งเป็นลักษณะสำคัญแบบหนึ่งของสถาปัตยกรรมสมัยขอมที่จะได้กล่าวต่อไป

⁵⁸ สมिति ศิริภัทร, “วิวัฒนาการพระปรางค์” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513), 19.

แผนผังที่ 10 รูปด้านปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

เป็นที่น่าสังเกตว่ามุมที่สองนับจากมุมประธานเรือนธาตุด้านล่างรองรับปลายกรอบหน้าบันชั้นซ้อนในนัยของเสากรอบประตูของหน้าบันชั้นบน มีใช้ส่วนของเรือนธาตุด้านล่างที่เพิ่มมุมแต่อย่างใด ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าเรือนธาตุด้านล่างไม่ได้มีการเพิ่มมุมจากเรือนธาตุ แต่เป็นการเพิ่มมุมจากการออกซุ้มประตูของปราสาทหลังเหนือ-ใต้ และจากมุขปราสาทของปราสาทหลังกลางซึ่งทำให้รูปทรงภายนอกปราสาทเป็นทรงสี่เหลี่ยม ส่วนการเพิ่มมุมจากมุมประธานอย่างแท้จริงเริ่มจากเรือนธาตุชั้นซ้อนเหนือเรือนธาตุชั้นล่าง (ภาพที่ 42) ลักษณะเช่นนี้เหมือนกับที่พบที่ปราสาทสามยอด ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบเสมอในปราสาทสมัยบายน โดยเฉพาะกลุ่มอโรคยศาล ธรรมศาลาในประเทศไทย นอกจากเรื่องพัฒนาการศิลปะแล้ว ส่วนหนึ่งคงขึ้นอยู่กับขนาดของปราสาทที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก (ภาพที่ 43)

ภาพที่ 42 รูปแบบการเพิ่มมุมและระดับหน้าบันของปราสาทวัดพระพายหลวง

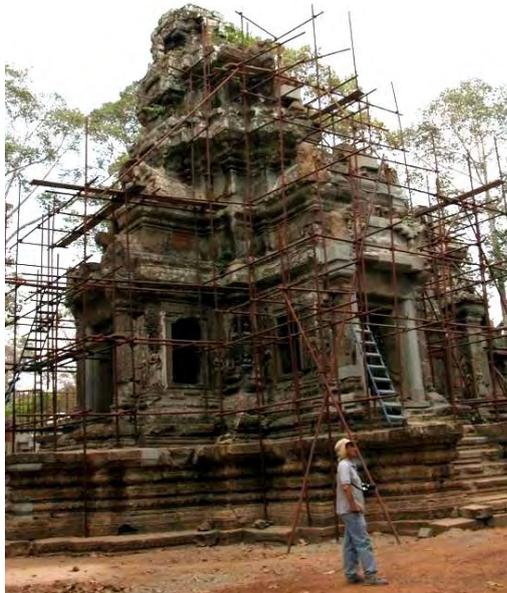

ภาพที่ 43 ปรากฏสามยอด จังหวัดลพบุรี กับการเพิ่มมุมที่ส่วนบนปราสาท

ถัดขึ้นไปจากเรือนธาตุชั้นซ้อน คือส่วนจำลองเรือนด้านล่างลดหลั่นกันขึ้นไปจนถึงยอด โดยแต่ละชั้นซ้อนมีลักษณะเป็นเสาตั้ง-คานทับ อันเป็นลักษณะต้นแบบที่ใกล้เคียงกับปราสาทแบบขอมก่อนที่จะคลี่คลายไปเป็นชั้นเชิงบาตรของพระปรางค์ไทย ที่กลางด้านมีช่องบัญชาที่ให้เป็นประตูและหน้าบันขนาดย่อม ในความหมายของปราสาทอันเป็นสัญลักษณ์ของเรือนฐานันดรสูง ด้านหน้าช่องบัญชาประดับด้วยบรรพแถลง และประดับกลีบบนที่มุมต่อเนื่องถึงส่วนยอดที่แม้จะหักหายไปบางส่วน แต่ร่องรอยกลีบบัวที่เหลืออยู่ทำให้นึกถึงบัวกลุ่มที่ปลายสุดของส่วนยอด

รูปด้านเรือนธาตุและส่วนยอดปราสาทวัดพระพายหลวงกับพัฒนาการปราสาทเขมร

ปราสาทในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17 ตรงกับศิลปะแบบนครวัด เช่น ปราสาทนครวัด และปราสาทเจ้าสายเทวดา (ภาพที่ 44) แสดงพัฒนาการอย่างใหม่ที่สำคัญของสถาปัตยกรรมเขมรควบคู่กับความนิยมอย่างแต่ก่อน (เช่นปราสาทบันทายส้าเหร์ ปราสาทธมมานนท์) คือการทำเรือนธาตุซ้อนกันสองชั้น โดยอาจสังเกตจากชั้นจำลองเหนือชั้นบัวรดเกล้าของเรือนธาตุด้านล่างไม่มีการประดับกลีบบนและบรรพแถลงเป็นสิ่งที่แตกต่างจากส่วนยอดปราสาท

ภาพที่ 44 ปราสาทเจ้าสายเทวดา ประเทศกัมพูชา

ภาพที่ 45 ปราสาทบันทายศรี ประเทศกัมพูชา

พัฒนาการอีกประการที่สำคัญในช่วงนี้ที่คงสืบทอดจากสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นก่อนหน้าประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นอย่างน้อยได้แก่ที่ปราสาทบันทายศรี (ภาพที่ 45) ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นช่วงของพัฒนาการปราสาทเขมรบนพื้นราบที่สำคัญคือการมีมณฑปต่อยื่นออกมา⁵⁹ คือ การเพิ่มจำนวนชั้นฐานเรือนธาตุปราสาทให้มากกว่าฐานที่ซุ้ม/มุขประตู หรือมณฑปทางด้านหน้า สิ่งก็ตามมาที่สำคัญคือ การทำหน้าบันซ้อนชั้นอาจเพื่อเพิ่มความสั่นไหวของเส้นรอบนอกปราสาท เนื่องจากหน้าบันที่ซุ้มประตูอยู่ต่ำกว่าเรือนธาตุปราสาท ซึ่งลักษณะการลดหลั่นของมุขที่ยื่นยาวออกมากับเรือนธาตุในศิลปะนครวัด เห็นได้จากปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (ภาพที่ 46) อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างที่สำคัญต่อสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ที่เรียกกันว่า พระปราสาทไทย เช่น ปราสาทประธานวัดพระราม วัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ วัดส้ม ปราสาทบิรวารวัดวรเชษฐ (นอกเมือง) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปราสาทประธานวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก

⁵⁹ ซึ่ง ณ ที่นี้มณฑปอยู่ในระดับต่ำกว่าเรือนธาตุ มณฑปมีหน้าบันซ้อนสองชั้น ส่วนล่างของหน้าบันชั้นบนอยู่ในระดับเดียวกับชั้นเชิงบาตรเรือนธาตุซึ่งมีชั้นเดียว

ภาพที่ 46 ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ 47 ปราสาทบันทายธม ประเทศกัมพูชา

ภาพที่ 48 ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ เมืองศรีสขณาสัย จังหวัดสุโขทัย

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับศิลปะแบบบายัน มีความนิยมสร้างปราสาทที่มีเรือนธาตุชั้นซ้อนสืบต่อมาทั้งกลุ่มที่เป็นปราสาทขนาดใหญ่ เช่น ปราสาทบายัน ปราสาทพระขรรค์ ที่เมืองพระนคร ปราสาทบันทายกเดย ปราสาทตาพรหม และปราสาทขนาดเล็ก เช่น ปราสาทบันทายธม ปราสาทจรุง แต่ที่ฐานเรือนธาตุกับฐานของซุ้มประตูไม่ได้มีการลดหลั่นกันอย่างแต่ก่อน และการสร้างปราสาทที่มีมณฑปยื่นออกมาจากเรือนธาตุด้านหน้าก็ไม่เป็นที่นิยมอีกต่อไป เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยบายันนิยมสร้างปราสาทขนาดเล็กซึ่งมีซุ้มประตูที่อยู่ในระดับเดียวกับเรือนธาตุติดกับตัวปราสาท (ภาพที่ 47) ความนิยมเช่นนี้ประกอบกับการทำเรือนธาตุชั้นซ้อนย่อมสะท้อนแนวโน้มความนิยมรูปทรงปราสาทที่สูงขลุ่ยขึ้น ซึ่งปราสาทกลุ่มนี้เองที่คงเป็นแม่แบบหลักให้กับสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลเขมรในจังหวัดลพบุรีที่สำคัญคือ พระปรางค์สามยอด และในสมัยสุโขทัยช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ได้แก่ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ ปราสาทวัดศรีสวาย และปราสาทวัดพระพายหลวง (ภาพที่ 48)

อย่างไรก็ตามในสมัยบายันแม้จะไม่มีมณฑปด้านหน้าแล้ว ก็ยังมักทำหน้าบันซ้อนสองชั้นตามที่ปรากฏอย่างเด่นชัดครั้งแรกที่ปราสาทกลุ่มที่มีมณฑปทางด้านหน้าในพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 เป็นอย่างน้อย และกลายเป็นลักษณะสำคัญของศาสนสถานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ทั้งใน

ประเทศกัมพูชา และในประเทศไทย ได้แก่ขอบล่างของหน้าบันชั้นบนจะอยู่ในระดับเดียวกับชั้นเชิง
 บาตรของเรือนธาตุด้านล่างเสมอ ดังจะเห็นตัวอย่างจากปราสาทตาพรหม ปราสาทบันทายธม แต่
 ข้อสังเกตนี้บางครั้งใช้ไม่ได้กับอโรคยศาลหรือปราสาทบางแห่งที่คาดว่าถูกสร้างขึ้นอย่างรวดเร็ว
 เช่น อโรคยศาลบ้านสมอ จังหวัดสุรินทร์

ลวดลายปูนปั้น

หน้าบัน

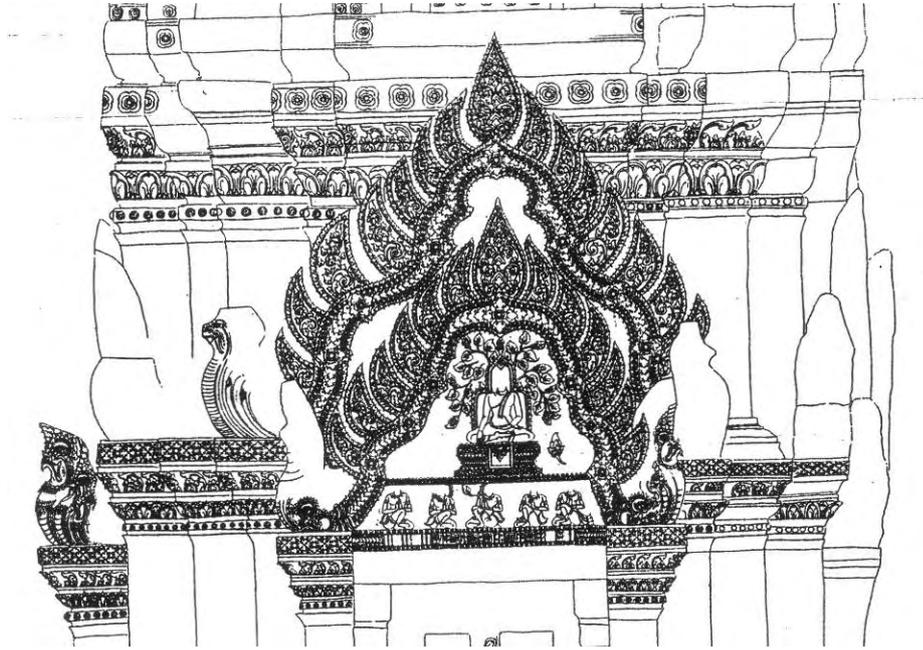
กรอบหน้าบัน

กรอบหน้าบันปราสาทวัดพระพายหลวงจากปราสาทหลังเหนือมีสภาพดีสามารถ
 ศึกษาได้ทุกด้านยกเว้นด้านตะวันออกที่เป็นประตูทางเข้า โดยหน้าบันทิศใต้มีรูปแบบแตกต่างจาก
 หน้าบันทางด้านเหนือ และด้านตะวันตกซึ่งแสดงรูปแบบที่ใกล้เคียงกับหน้าบันปราสาทแบบขอม
 ในที่นี้จึงอธิบายรูปแบบกรอบหน้าบันปราสาทแห่งนี้ไปพร้อมกับการเปรียบเทียบศิลปะเขมรที่เป็น
 แม่แบบสำคัญ

กรอบหน้าบันทิศเหนือและทิศตะวันตก

ภาพที่ 49 กรอบหน้าบันในศิลปะเขมร ตัวอย่างจากปราสาทบันทายศรี ประเทศกัมพูชา

ลายเส้นที่ 3 ภาพลายเส้นหน้าบันปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

ภาพที่ 50 หน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

กรอบหน้าบันด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก แสดงรูปแบบที่รับมาจากหน้าบันศิลปะเขมร คือเป็นกรอบโค้งเข้าสลับโค้งออกต่อเนื่องกันเป็นรูปสามเหลี่ยม ประกอบด้วยวงโค้งห้าส่วน เหมือนกับหน้าบันในศิลปะเขมร (ภาพที่ 49) แต่ต่างกันที่ส่วนล่างของยอดหน้าบันปราสาทแห่งนี้

ไม่ได้ทำโค้งแหลมขึ้น ที่รอยต่อวงโค้งมีลายประจำยามปิดทับ การที่กรอบหน้าบันมีมุมหยักแหลมลงทุกระยะเนื่องจากมีลายใบไม้ของประจำยามยื่นออกมานั้นก็เคยเห็นมาแล้วตั้งแต่ศิลปะนครวัด ขอบนอกของกรอบหน้าบันประดับด้วยใบระการรูปสามเหลี่ยมเรียงต่อกัน ซึ่งใบระกาแต่ละใบมีขนาดใกล้เคียงกันผิติดกับกรอบหน้าบันในศิลปะเขมรที่มีใบระกาเล็กที่ส่วนโค้งที่สองของกรอบหน้าบัน⁶⁰ (ลายเส้นที่ 3 และภาพที่ 50) ลวดลายภายในใบระกาคือกลุ่มกระหนกที่มีรูปแบบสัมพันธ์กับกระหนกแบบเขมรที่เน้นส่วนขมวดที่หัว อันเป็นรูปแบบกระหนกที่นิยมกันในศิลปะเขมร แต่ก็ดูจะคลี่คลายบ้างแล้วดังจะกล่าวถึงต่อไป

ที่ส่วนล่างของหน้าบันมีเส้นนูนบรรจบกับลวดลายที่ปลายกรอบหน้าบัน โดยแบ่งเป็นช่อง แต่ละช่องบรรจุลายดอกไม้สี่กลีบสลับแถวเม็ดปะคำ ทั้งนี้ส่วนที่ติดกับปลายกรอบหน้าบันไม่ได้ทำลายภายใน ตำแหน่งของเส้นนูน และการวางลายอาจทำให้นึกถึงช่อปลอมหักตั้งได้ฉากในศิลปะเขมรสมัยบาเยน⁶¹ แต่ก็แสดงวิวัฒนาการห่างออกมามากแล้ว (ภาพที่ 50 และ 51)

ภาพที่ 51 หน้าบันปราสาทเจ้าสายเทวดา ประเทศกัมพูชา

ภายในกรอบหน้าบันประกอบด้วยแถวลายห้าแถว คือแถวลายใบไม้ขนาดเล็ก แถวลายลูกปะคำขนาดกลางตรงกลางซึ่งเป็นลายใบไม้เรียงต่อกันโดยหันหัวลงจากส่วนยอดหน้าบัน

⁶⁰ สมिति ศิริภัทร์, “วิวัฒนาการพระปรางค์,” 20.

⁶¹ คุพัฒนาการช่อปลอมในศิลปะเขมรใน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, 120.

ระหว่างลายใบไม้ตรงกลางกับแถวลายเม็ดปะคำมีช่องว่างแทรก ซึ่งเป็นสิ่งที่เคยปรากฏขึ้นบางครั้งในศิลปะนครวัด และศิลปะบาเยน⁶² ส่วนลายใบไม้หันหัวลงตรงกลางกรอบหน้าบัน เป็นรูปแบบที่นิยมในศิลปะเขมรก่อนพุทธศตวรรษที่ 17 ก่อนจะเปลี่ยนเป็นหันหัวขึ้นแล้วนิยมสืบมาในสมัยบาเยน⁶³ (ภาพที่ 51)

ภาพที่ 52 นาคที่ปลายกรอบหน้าบัน ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

ปลายกรอบหน้าบันมีมกรกำลังคายนาคหลายเศียร มกรมีเครื่องประดับคอเป็นเส้นหยักลอนคลื่นซ้อนกันซึ่งยังไม่เคยพบมาก่อนในศิลปะเขมร⁶⁴ (ภาพที่ 52) ส่วนนาคแม้จะเหลือเพียงโกลนศิลาแลง แต่ร่องรอยปูนปั้นที่เหลืออยู่แสดงให้เห็นว่าเศียรนาคแต่ละเศียรแผ่ออกจากกันเพียงเล็กน้อยก็ดูจะไม่ใช้รสนิยมของนาคในศิลปะเขมรที่นิยมทำนาคแต่ละเศียรแยกออกจากกันชัดเจน แม้ว่านาคปลายกรอบหน้าบันชั้นซ้อนด้านทิศตะวันตกมีร่องรอยของพวงอุบะที่คองคายนาคจากปากนาคตามรูปแบบที่ปรากฏเสมอในศิลปะเขมร แต่จากภาพถ่ายเก่าแสดงให้เห็นว่างานส่วน

⁶² เช่นที่ปราสาทเจ้าสายเทวดา ปราสาททมมมานนท์ ปราสาทบันทายสำเหร่ ในศิลปะนครวัด และปราสาทพระขรรค์ที่กำปงสวาย ในศิลปะบาเยน ดู เรื่องเดียวกัน, รูปที่ 65 – 66.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, 114.

⁶⁴ ดูพัฒนาการมกร หรือมังกรคายนาคปลายกรอบหน้าบันในศิลปะเขมรใน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะเขมร, 118.

นี่เป็นงานที่ปั้นขึ้นใหม่ทั้งหมดซึ่งคงเป็นคราวเดียวกับงานบูรณะหน้าบันทิศตะวันตกของกรมศิลปากร การที่หน้าค้ำที่ปลายกรอบหน้าบันส่วนอื่น หน้าค้ำ และหน้าค้ำที่ปลายกรอบหน้าบันเหนือช่องวิมานไม่ค้ำยพวงอุษะตามรสนิยมศิลปะปะเขมรยังช่วยยืนยันถึงงานซ่อมแซมของกรมศิลปากรของหน้าค้ำปลายกรอบหน้าบันข้างต้นได้เป็นอย่างดี

กรอบหน้าบันทิศใต้

สำหรับกรอบหน้าบันด้านทิศใต้ทำเป็นวงโค้งสามวง แม้ส่วนต่อกันของแต่ละวงโค้งมีลายประจายามปิดทับ แต่กรอบหน้าบันไม่ได้โค้งเข้าสลับโค้งออกดังกรอบหน้าบันในศิลปะปะเขมรเหนือกรอบหน้าบันคือแถวใบระกาขนาดใกล้เคียงกัน ภายในบรรจุลายคล้ายช่อดอกไม้ที่ประกอบด้วยกระหนก

นอกจากนี้ กรอบหน้าบันและใบระกาเหนือกรอบหน้าบันมีลักษณะของลายปูนปั้นค่อนข้างแบน มีปริมาตรไม่มากเมื่อเทียบกับหน้าบันทิศเหนือและทิศตะวันตก ซึ่งอาจเป็นเพราะเทคนิคการทำลายของหน้าบันด้านนี้เป็นการใช้เครื่องมือแหลมกรีดเป็นลาย หรือกรอบลายประกอบด้วยเนื้อปูนของกรอบหน้าบันด้านใต้ ดูจะมีเนื้อละเอียดกว่าหน้าบันอีกสองด้าน (ภาพที่ 53)

ภาพที่ 53 หน้าบันทิศใต้ ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

จากการศึกษารูปแบบหน้าบันปราสาทวัดพระพายหลวงข้างต้น จะเห็นได้ว่ากรอบหน้าบันปราสาทวัดพระพายหลวงทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกมีลักษณะบางประการที่แตกต่างไปจากกรอบหน้าบันศิลปะเขมรซึ่งเป็นแรงบันดาลใจหลักของศิลปกรรมที่วัดพระพายหลวง รวมทั้งรูปแบบกรอบหน้าบันด้านทิศใต้ก็ดูจะไม่ใช่นิยมศิลปะเขมร ในที่นี้จึงพิจารณาสาเหตุของความแตกต่างดังกล่าว โดยตั้งเป็นข้อสังเกตได้ดังนี้

ระยะหลังที่ศิลปะเขมรในสุโขทัยเจือจางลงแล้วในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมาปรากฏรูปแบบสุโขทัย 2 ประเภท คือ ชุ่มคดโค้ง และชุ่มหน้านาง โดยชุ่มคดโค้งเป็นชุ่มที่คลี่คลายจากชุ่มแบบเขมรโดยลดความแหลมที่เกิดจากจุดต่อของวงโค้งต่างทิศทาง ผสมผสานกับการประดับปีกเพกาเหนือกรอบชุ่มตามอย่างชุ่มเคล็กในศิลปะพม่า⁶⁵ ส่วนชุ่มหน้านางเป็นชุ่มที่แสดงอิทธิพลจากศิลปะลังกาได้พอๆกับศิลปะไทยสมัยทวารวดี⁶⁶

ตัวอย่างชุ่มแบบสุโขทัยปรากฏที่เจดีย์รายบางองค์วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชนาลัย กำหนดอายุในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ตามการเป็นอนุสาวรีย์ของศรีสัชนาลัยของพญาลิไท (พ.ศ. 1883 – 1890)⁶⁷ และเจดีย์รายสถูปประธาน วัดพระศรีมหาธาตุ สุโขทัย ที่สันนิษฐานว่าสร้างโดยมหาสังฆราชครูของพญาลิไทในปี พ.ศ. 1927⁶⁸

เป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะร่วมกันของชุ่มทั้งสองแบบคือ การที่มียอดชุ่มหยักแหลมลงเสมอ และปลายกรอบชุ่มหากมีนาคก็เป็นนาคที่แผ่เศียรนาคออกเพียงเล็กน้อย ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ดูคล้ายคลึงกับกรอบหน้าบันปราสาทวัดพระพายหลวงด้านทิศตะวันตกและทิศเหนืออยู่บ้าง

⁶⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 91. ดูตัวอย่างที่กรอบชุ่มเหนือประตูทางเข้าวิหารนากายน ศิลปะพุกาม กำหนดอายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 17 ดู H. Gordon Luce, *Old Burma – Early Pagan Vol. III* (New York : J.J.Auguslin, 1969-1970), pl. 186 – 190. โดยตัวอย่างชุ่มคดโค้งที่คลี่คลายจากกรอบชุ่มระยะแรกที่ปราสาทวัดพระพายหลวงคือกรอบชุ่มที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชนาลัย อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 สันติ เล็กสุขุม, *วัดถูปูนปั้นขุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง*, 7.

⁶⁶ ดูตัวอย่างชุ่มหน้านางศิลปะสุโขทัยใน สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะสุโขทัย*, 91. และดูแม่แบบกรอบชุ่มหน้านางในศิลปะลังกา ใน Jean Boisselier, *Ceylan, Sri Lanka* (Geneve : Les Editions Nagel, 1980), fig. 66, 101.

⁶⁷ A.B. Griswold, *Towards a history of Sukhodaya* (Bangkok : Fine Arts Department. National Museum, 1967), 17, 33.

⁶⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึก และศิลปกรรม*, 69.

ทั้งนี้ลักษณะที่ใกล้เคียงกันข้างต้นระหว่างกรอบหน้าบันวัดพระพายหลวงกับงานช่างสุโขทัยในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ที่แตกต่างจากหน้าบันในศิลปะเขมรบางประการ ในขณะที่ระเบียบโดยทั่วไปไม่อาจปฏิเสธความสัมพันธ์กับศิลปะเขมรนั้น อาจเป็นตัวแทนสะท้อนงานสร้างสรรค์ระยะแรกๆ ที่เริ่มแสดงรสนิยมของตัวเองในช่วงก่อนปลายพุทธศตวรรษที่ 19

งานปูนปั้นประดับหน้าบัน

งานปูนปั้นประดับหน้าบันของปราสาทหลังเหนือยังคงอยู่ในสภาพดีพอศึกษาได้ เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ⁶⁹ สามารถแปลความได้ดังนี้

ตอนมารผจญ (หน้าบันทิศเหนือ) แม้ปูนปั้นเล่าเรื่องภายในหน้าบันด้านนี้หลุดร่วงไปมาก แต่ที่ด้านล่างของหน้าบันมีร่องรอยของบุคคลที่สวมผ้าถุงหยักครึ่งแบบโจกระเบนสั้น คาดเชือกที่อก ซึ่งจากงานปูนปั้นที่ปรากฏทั้งในสุโขทัยและพระนครศรีอยุธยา แสดงให้เห็นว่าประติมากรวิทยาดังกล่าวเป็นลักษณะของยักษ์ ซึ่งในที่นี้คงหมายถึงกองทัพมารในเหตุการณ์ตอนมารผจญ (ภาพที่ 54)

โดยรูปยักษ์ตามประติมากรวิทยาข้างต้นปรากฏที่ประติมากรรมรูปยักษ์แบกของฐานเจดีย์หมายเลข 16 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย โดยปูนปั้นที่ฐานเจดีย์หมายเลข 16 นี้เป็นงานพอกเพิ่มเติมภายหลัง⁷⁰ (ภาพที่ 55) ปูนปั้นประดับหน้าบันเจดีย์บริวารของเจดีย์ประธาน วัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย อายุราว พ.ศ. 1927⁷¹ (ภาพที่ 56) และที่ปราสาทด้านใต้ของปราสาทประธาน วัดราชบูรณะ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1967⁷²

⁶⁹ ดูการกำหนดอายุที่เชื่อว่าเป็นงานบูรณะในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ใน สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะสุโขทัย**, 86.

⁷⁰ อาจกำหนดอายุได้ช่วงเดียวกับระยะที่พระมหาเถรศรีศรัทธาปฏิสังขรณ์มหาธาตุในปี พ.ศ. 1842 - 1889 สมัยพญาเลอไท

⁷¹ โดยเชื่อว่าควรเป็นงานคราวที่พระมหาสังฆราชครูของพญาลิไทสร้างเจดีย์รายล้อมรอบเจดีย์ของพญาลิไทในปี พ.ศ. 1927 ตามจารึกลานทองคำ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึก และศิลปกรรม**, 69. อย่างไรก็ตามหากพิจารณาภาพถ่ายเก่าพระพุทธรูปในซุ้มเจดีย์ประจำทิศของเจดีย์ประธานวัดพระศรีมหาธาตุที่มีลักษณะพระพักตร์ยังไม่เป็นรูปไข่ชัดเจน อาจเชื่อว่างานปูนปั้นของเจดีย์รายมีมาตั้งแต่สมัยพญาเลอไทแล้ว สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะสุโขทัย**, 69.

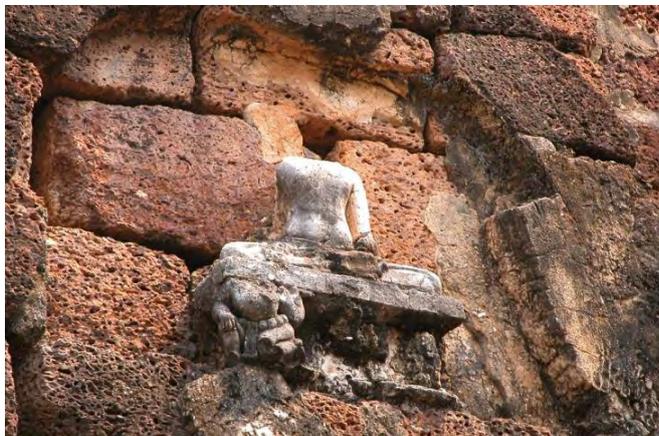
⁷² ดู สันติ เล็กสุขุม, **วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น**, 60.

ภาพที่ 54 หน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

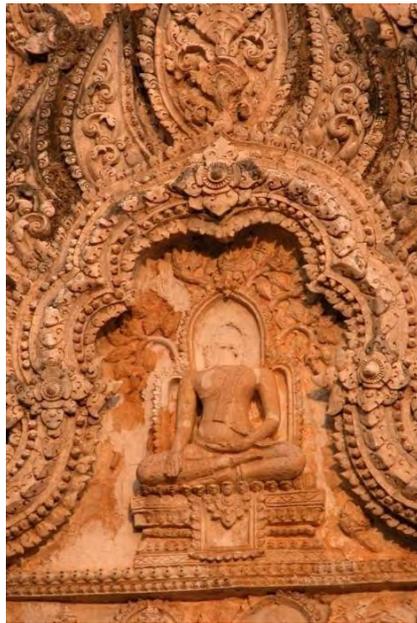

ภาพที่ 55 รูปยักษ์แบกของฐานเจดีย์หมายเลข 16 วัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย

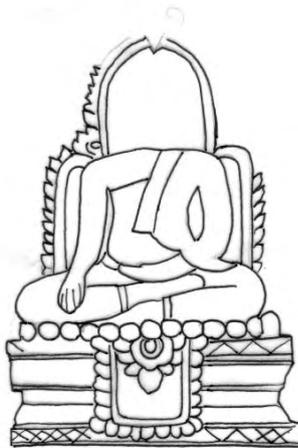

ภาพที่ 56 พระพุทธรูปในหน้าบันเจดีย์บริวาร วัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปเหนือฐานยักษ์แบกของปูนปั้นประดับหน้าบันเจดีย์
 บริเวณวัดพระศรีมหาธาตุ สุโขทัยนั้น (ภาพที่ 56) มีพระวรกายค่อนข้างเพรียวบางกว่าพระพุทธรูป
 ปูนปั้นในหน้าบันทิศตะวันตกของปราสาทวัดพระพายหลวง ซึ่งมีพระวรกายค่อนข้างอวบอ้วนกว่า
 อันเป็นลักษณะที่เชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปรุ่นแรกของสุโขทัย (ภาพที่ 57 และลายเส้นที่ 4) ดังนั้นงาน
 ปูนปั้นพุทธประวัติตอนมารผจญนี้ ควรเป็นงานก่อนต้นพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นอย่างน้อย

ภาพที่ 57 พระพุทธรูปปูนปั้นหน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

ลายเส้นที่ 4 พระพุทธรูปปูนปั้นหน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

ภาพที่ 58 หน้าบันแสดงพุทธประวัติตอนมารผจญ ปราสาทบันทายสําเหร่ ประเทศกัมพูชา
ที่มา : Vittorio Roveda, *Images of the gods* (Bangkok : River books, 2005), 6.59.

ส่วนการสวมเครื่องทรงเป็นสายไขว้กันที่อกของยักษ์ที่ปรากฏก่อนงานวัดพระพายหลวงนั้น เท่าที่ตรวจสอบพบตัวอย่างหน้าบันแสดงพุทธประวัติที่ปราสาทบันทายสําเหร่ กำหนดตามรูปแบบศิลปกรรมในสมัยนครวัดราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 (ภาพที่ 58) และพบว่ามักทำเป็นเครื่องทรงทั้งของของกษัตริย์ ขุนนาง พลทหาร พระโพธิสัตว์ เทวดา นางอัปสร และครุฑในศิลปะเขมรสมัยบายันในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18⁷³

แต่ดูเหมือนว่าลักษณะของความเป็นมารอ้วนเตี้ยและมีเขี้ยวเส้นใหญ่คาดเป็นสังวาลย์ไขว้กันที่อก คงมีแต่รูปมารหรือยักษ์แบกในศิลปะสุโขทัยลงมา โดยจากหลักฐานที่เหลือพอศึกษาได้ในสมัยสุโขทัย อาจกล่าวได้ว่าประติมากรรมวิथाที่วัดพระพายหลวงเป็นตัวแทนระหว่างแม่แบบจากศิลปะเขมร และความลงตัวของช่างสมัยสุโขทัย

นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติข้างต้นยังมีรูปบุคคลคล้ายมนุษย์ บุคคลเล็กๆกำลังประคองอัญชลี สุนัข และปลาปรากฏควบคู่กับพลพรรคมารที่เป็นองค์ประกอบหลักทางด้านล่างของภาพ โดยที่ตามเหตุการณ์พุทธประวัติตอนนี้เหล่าอสูรที่เข้ามาหมายจะทำร้ายพระพุทธรูปองค์ที่ประทับบนพุทธบัลลังก์ในครั้งนั้นได้แปลงกายในรูปแบบต่างๆ เช่น

⁷³ ดูตัวอย่างใน Malcolm Macdonald, *Angkor* (London : Richard Clay and Company Ltd., 1959), fig. 94, 110.

นก พังพอน สัตว์สี่เท้า นานาชนิด และมนุษย์⁷⁴ ภาพบุคคลดังกล่าวก็คงหมายถึงเหล่าอสูรนั่นเอง อย่างไรก็ตาม เท้าที่ตรวจสอบหลักฐานศิลปกรรมสมัยสุโขทัยยังไม่เคยพบการทำองค์ประกอบภาพเช่นนี้

ตอนแสดงเทศนา (หน้าบันทิศตะวันตก) เป็นภาพเหตุการณ์หลังตรัสรู้ ภาพเล่าเรื่องในหน้าบันแบ่งเป็นสองส่วน โดยส่วนบนมีรูปพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือพุทธบัลลังก์ เบื้องล่างของหน้าบันมีเหล่าเทวดานั่งพนมมืออยู่ (ภาพที่ 59)

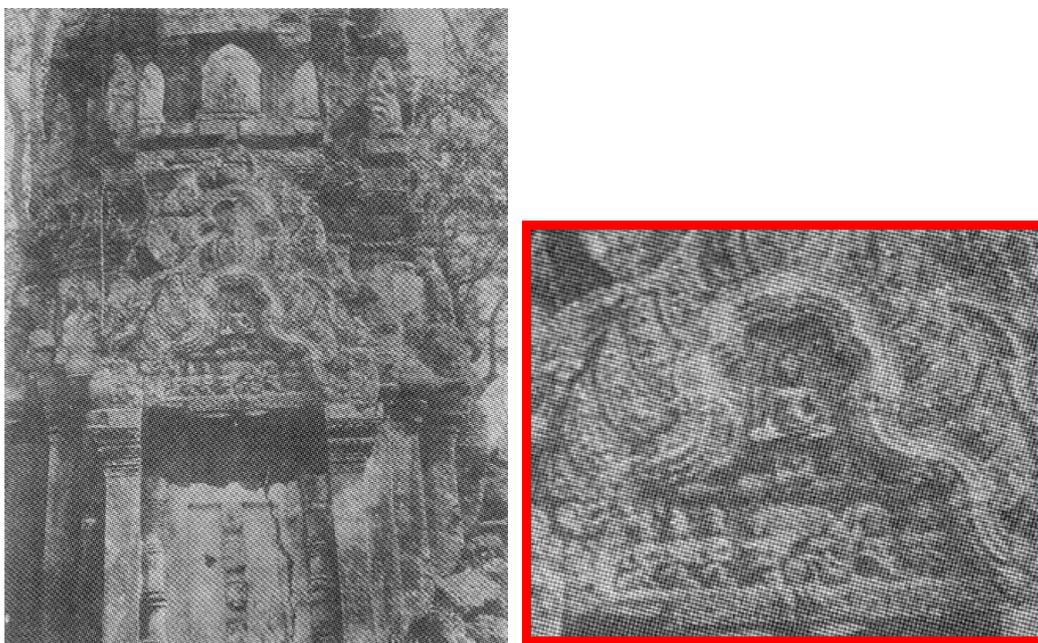
ภาพที่ 59 หน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

จากภาพถ่ายเก่าสมัยรัชกาลที่ 6 แสดงให้เห็นว่าเดิมพระพุทธรูปมีพระพักตร์รูปสี่เหลี่ยม พระนลาฏค่อนข้างป้าน เกตุมาลาทรงกรวย พระวรกายผายออก ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาที่แสดงปางมารวิชัยวางบนพระชานุ นิ้วพระหัตถ์ทั้งห้าเรียงชิดติดกัน พระพุทธรูปครองจีวรห่มเฉียงสังฆาฎียวจรดพระนาภีและชายสังฆาฎีเป็นแผ่นตัดตรง พระพุทธองค์ประทับนั่งภายในซุ้มเรือนแก้ว บนบัลลังก์ที่มีผ้าทิพย์ห้อยมาเบื้องหน้า เบื้องหลังมีต้นไม้ที่อาจหมายถึงต้นโพธิ์สัญลักษณ์สำคัญของการเทศนาสั่งสอน ทั้งนี้รูปแบบที่เห็นในปัจจุบันของพระวรกายก่อนบน

⁷⁴ ดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา** (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2530), 153 – 174.

ลงมาเป็นรูปแบบเดียวกับที่ปรากฏในภาพถ่ายเก่า (ภาพที่ 60) ซึ่งแสดงลักษณะของพระพุทธรูปสมัยลพบุรีและกำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18⁷⁵

สำหรับเหล่าเทวดาพนมมือเบื้องล่างพุทธบัลลังก์มี 6 องค์ พระพักตร์ค่อนข้างกลม สวมมงกุฎที่ประกอบด้วยแผ่นสามเหลี่ยมซ้อนกันขึ้นไป มีรัศมีอยู่เบื้องหลังของเทวดาสององค์ นอกจากนี้ยังมีดอกไม้ที่มีก้านออกมาจากพระหัตถ์ของเทวดาแต่ละองค์ ชายผ้าห่มของเทวดามีทั้งที่ชักออกมาเป็นชายผ้าแหลม กับชายผ้าสี่เหลี่ยมปลายตัด

ภาพที่ 60 ภาพถ่ายเก่าหน้าบันทิศตะวันตก ปราสาทหลังเหนือวัดพระพายหลวง
ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึก และ
ศิลปกรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 45.

⁷⁵ คู่มือการศึกษาพระพุทธรูปภายในกรอบหน้าบันวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรีใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, โครงการเมืองลพบุรีศึกษา : พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-24, เอกสารอัดสำเนา (ยังไม่ตีพิมพ์เผยแพร่), 59-64.

ภาพที่ 61 ภาพถ่ายเก๋ำหน้าบ้านภาพพุทธประวัติตอนปฐมเทศนา

ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, โครงการเมืองลพบุรีศึกษา : พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมือง
ลพบุรี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-24, (อัครสำเนา), รูปที่ 48.

จากการศึกษาภาพถ่ายเก๋ำครั้งที่พระพุทธรูปยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ เหล่าบุคคลที่กำลังประกอบอัญชลีเบื้องล่างนั้นเดิมมี 7 องค์ แต่ปัจจุบันมีเพียง 6 องค์ และบุคคลสององค์เบื้องล่างพระพุทธรูปก็มีลักษณะแตกต่างจากเทวดาองค์อื่นๆ ลักษณะเทวดา พื้นที่ว่างจากการวางองค์ประกอบที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่ารูปแบบปัจจุบันบางส่วนเป็นงานซ่อมภายหลังแล้ว ทั้งนี้เดิมพัทตร์เทวดามีลักษณะป้านออกสัมพันธ์กับพระพัทตร์ของพระพุทธรูป เครื่องประดับศีรษะประกอบด้วยเทริดและมงกุฎทรงกรวยแหลม จำนวนเทวดาที่ลดลงทำให้เกิดพื้นที่ว่างที่ถูกแทนที่ด้วยการปั้นองค์เทวดาบางองค์ให้มีขนาดใหญ่กว่าเดิม และใช้เปลวรัศมีเบื้องหลัง และดอกพุดตานที่มีก้านดอกยื่นยาวออกมาจากพระวรกายมากขึ้น

ทั้งนี้ งานบูรณะโดยการปั้นเทวดาในหน้าบันทิศตะวันตกนี้คงเกิดขึ้นโดยกรมศิลปากร
คราวที่มีการซ่อมแซมงานปูนปั้นหน้าบันทิศเหนือของปราสาทวัดพระพายหลวงตามที่แจ้งใน
จดหมายข่าวในปี พ.ศ.2529⁷⁶ ซึ่งรูปแบบพระพักตร์ พระวรกายที่ค่อนข้างอ้วน และผ้านุ่ง คงปั้นขึ้น
ใหม่เลียนแบบวัตถุนูนปั้นที่ได้จากเจดีย์สี่เหลี่ยมทางด้านหน้าวิหารนั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า จากลักษณะบุคคลเบื้องล่างทางขวาและซ้ายพระพุทธรูปองค์สององค์
นั้น อาจหมายถึงพระพรหมกับฤาษี ซึ่งเรื่องราว และองค์ประกอบทำนองเดียวกันนี้ปรากฏที่หน้า
บันทิศใต้ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อายุราวระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 18 -
ต้นพุทธศตวรรษที่ 19⁷⁷ (ภาพที่ 61)

ทั้งนี้องค์ประกอบหน้าบันที่แบ่งภาพเล่าเรื่องเป็นสองชั้นที่ปราสาทวัดพระพายหลวง
นั้นเป็นรูปแบบที่นิยมตั้งแต่ศิลปะเขมรสมัยนครวัด และปรากฏเสมอในศิลปะสมัยบายุน (ภาพที่
62) รวมทั้งการทำแถวเทวดาที่ภาพเล่าเรื่องชั้นล่าง การที่เทวดาถือก้านดอกไม้ก็ใกล้เคียงกับลาย
ใบไม้สามเหลี่ยมคี่ระหว่างเทวดาแต่ละองค์เพื่อลดช่องว่างที่เกิดขึ้นก็เป็นลักษณะที่ใกล้เคียงกับ
ศิลปะเขมรค่อนข้างมาก ผิดกับรูปแบบศิลปะ และการวางองค์ประกอบภายในหน้าบันปราสาทวัด
พระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรีดูห่างจากรสนิยมเขมรบ้างแล้ว

⁷⁶ ดู Kloi Nilasri, "Wat Phra Phai Luang's stucco conservation," Sukhothai newsletter No. 1 (October 1986), no page ; สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 87. นอกจากนี้ ยังมีกรปั้นปูนซ่อมแซมใบระกา
เหนือกรอบหน้าบันด้านทิศนี้ ซึ่งคงเป็นงานซ่อมแซมของกรมศิลปากรตามภาพถ่ายเก่าสมัยรัชกาลที่ 6 ครั้งที่
สภาพยังดีอยู่ สัมภาษณ์ สันติ เล็กสุขุม และศักดิ์ชัย สายสิงห์, 5 เมษายน 2550.

ทั้งนี้รูปแบบพระพักตร์ พระวรกายที่ค่อนข้างอ้วน และผ้านุ่ง คงปั้นขึ้นใหม่เลียนแบบวัตถุนูนปั้นที่
ได้จากเจดีย์สี่เหลี่ยมทางด้านหน้านั่นเอง

⁷⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 87. และดูรูปหน้าบันก่อนการซ่อมแซมของกรมศิลปากรใน เรื่อง
เดียวกัน. และดูการกำหนดอายุใน สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลาย
สมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522), 1. เพราะเชื่อว่าเป็นช่วงที่ลพบุรีไม่ส่งทูตไป
จีน แสดงว่าแข็งแกร่งพอจะสร้างปราสาทขนาดใหญ่ได้ และดูการกำหนดอายุปูนปั้นประดับหน้าบันจากลาย
กระหนกใน สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย, 35.

ภาพที่ 62 หน้าบันในศิลปะขอมแสดงองค์ประกอบภาพของแถวเทวดา ประเทศกัมพูชา

รสนิยมแบบเขมรยังเห็นได้จากพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีวงพระพักตร์ พระวรกาย ทำนั้งขัดสมาธิ และชายสังฆาฏิล้วนแต่แสดงอิทธิพลจากศิลปะเขมรก่อนที่จะคลี่คลายห่างจากรสนิยมศิลปะเขมรในพระพุทธรูปรุ่นแรกของสุโขทัยที่มีแม่แบบที่ต่างกัน ดังนั้นจึงอาจกำหนดอายุลดตายป้อนขึ้นจากลักษณะพระพุทธรูปของหน้าบันทิศตะวันตกได้ก่อนครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 อันเชื่อว่าเป็นระยะสร้างสรรค์พระพุทธรูปรุ่นแรกของสุโขทัยนี้⁷⁸

ทั้งนี้ภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนมารวิชัยในศิลปะเขมร มักประกอบด้วยพลพรรคมารหรืออสูรชี้ข้าง/ม้า ถืออาวุธ บางครั้งอาจมีแม่พระธรณีปรากฏร่วมอยู่ด้วย⁷⁹ เท่าที่ตรวจสอบยังไม่เคยพบภาพเล่าเรื่องที่มีองค์ประกอบเช่นเดียวกับหน้าบันทิศตะวันตกของปราสาทวัดพระพายหลวงมาก่อน

⁷⁸ ดูการกำหนดอายุพระพุทธรูปรุ่นแรกของสุโขทัยใน สันติ เล็กสุขุม, **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ)**, 104. นอกจากนี้ แม้ว่าศิลปะเขมรยังคงมีอิทธิพลต่อพระพุทธรูปสุโขทัยระยะหลังลงมา แต่ก็ได้แสดงให้เห็นความแตกต่างกับงานระยะแรกของราชธานีที่ใกล้ชิดกับแม่แบบจากศิลปะเขมรมากกว่า ดูตัวอย่างงานระยะหลังลงมาที่ยังแสดงรสนิยมแบบเขมรที่จางไปมากแล้ว ได้แก่ พระพุทธรูปปูนปั้นในกรอบซุ้มเจดีย์หมายเลข 7 วัดเจดีย์เจ็ดแถว กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 คราวที่พญาลิไทเป็นอุปราชอยู่ ณ เมืองศรีขันดาลย์ สันติ เล็กสุขุม, **เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 17. ดังนั้นย่อมช่วยยืนยันว่างานปูนปั้นหน้าบันปราสาทวัดพระพายหลวงควรมีอายุไม่เกินปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นอย่างน้อยด้วย

⁷⁹ ดูตัวอย่างใน Vittorio Roveda, **Images of the gods : Khmer mythology in Cambodia** (Bangkok : River Books, 2005), fig. 6.28-29, 6.32, 6.34, 6.40 – 42, 6.44.

ภาพที่ 63 หน้าบันทิศใต้ พุทธประวัติตอนเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรรม
วัดพระพายหลวง

ภาพที่ 64 ภาพสลักพุทธประวัติตอนเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรรม
ปราสาทตาพรหม ประเทศกัมพูชา

ที่มา : Roveda, Vittorio, Images of the gods (Bangkok : River books, 2005), 6.20.

ภาพที่ 65 ปูนปั้นแสดงพุทธประวัติตอนเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรม
เจดีย์บิรवारวัดพระศรีมหาธาตุ สุโขทัย

ภาพที่ 66 ภาพตอนเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรมหน้าบ้านปราสาทวัดนคร
ประเทศกัมพูชา

ที่มา : Roveda, Vittorio, Images of the gods (Bangkok : River books, 2005), 6.16.

ตอนเจ้าชายสิทธัตถะออกมหาภิเนษกรรม (หน้าบันทึกใต้) ส่วนบนของหน้าบันมีร่องรอยพระกรถือพระขรรค์ยกขึ้นในท่าตัดพระเกศา ซึ่งคงเป็นเจ้าชายสิทธัตถะกำลังปลงพระเกศาอยู่บนแท่นที่มีม้ากัณฐกะหมอบอยู่พร้อมกับนายฉันทะที่อยู่ในอาการโศกเศร้าในเหตุการณ์ตอนเจ้าชายสิทธัตถะออกมหาภิเนษกรรม (ภาพที่ 63)

ลักษณะการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนออกมหาภิเนษกรรมพบมาก่อนในศิลปะเขมรสมัยบายน ได้แก่ที่ปราสาทพระขรรค์ ปราสาทตาพรหม (ภาพที่ 64) ควบคู่กับการทำเป็นรูปท้าวจตุโลกบาลรองรับเท้าทั้งสี่ของม้ากัณฐกะที่มีพระพุทธรูปประทับอยู่ และมีนายฉันทะอยู่ที่ด้านท้ายของม้า เช่นที่ปราสาทเจ้าสายเทวดา สมัยนครวัด และปราสาทตาพรหม⁸⁰

ภายหลังงานสร้างสรรค์ที่วัดพระพายหลวง ยังปรากฏลักษณะประติมาณวิद्याตามภาพเล่าเรื่องดังกล่าว ที่หน้าบันเจดีย์บิรวารวัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 65) จิตรกรรมฝาผนังกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1967 และบนหน้าบันสลักหินปราสาทพระปิตุฆมาเลข 10 ประเทศกัมพูชา ในพุทธศตวรรษที่ 21⁸¹ และบนหน้าบันสลักหินวัดนคร สมัยหลังเมืองพระนคร ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา⁸² (ภาพที่ 66) แสดงถึงงานสืบทอดจากวัดพระพายหลวงที่มีแม่แบบจากศิลปะเขมรสูงงานช่างสุโขทัยที่วัดพระศรีมหาธาตุ ซึ่งเป็นตัวแทนของงานที่ผสมผสานระหว่างอิทธิพลศิลปกรรมจากหลายแหล่ง⁸³ และยังสืบต่อสู่งานช่างภายนอกราชอาณาจักรอีกด้วย

⁸⁰Claude Jacques, Michael Freeman, *Angkor : cities and the temple* (Bangkok : River Books, 1997), 209.

⁸¹ สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะสุโขทัย*, 86. ดูภาพจิตรกรรมฝาผนังกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ ใน สันติ เล็กสุขุม, กมล ฉายาวัดนะ, *จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา* (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524), ภาพถ่าย 50. และดูหน้าบันปราสาทพระปิตุฆมาเลข 10 ใน M. Giteau, *Iconographie du Cambodge Post-angkorien* (EFEO : Paris, 1975), 122, ph.15.

⁸² ดูข้อเสนอการกำหนดอายุปราสาทวัดนครใน Jacques, Claude, Freeman, Michael, *Angkor : cities and the temple*, 214.

⁸³ เป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า ภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติที่เจดีย์บิรวาร วัดพระศรีมหาธาตุ สุโขทัย ตอนเจ้าชายสิทธัตถะประสูติ ที่มีนางประชาบดียืนประคองพระนางสิริมาหายาที่ยืนเหนียวกิ่งไม้อยู่นั้น มีการทำมาก่อนในศิลปะพม่า ดู H. Gordon Luce, *Old Burma – Early Pagan Vol. III*, pl. 280d. ในขณะที่เหตุการณ์ตอนออกบวชของเจ้าชายสิทธัตถะที่มีท้าวจตุโลกบาลรองรับเท้าของม้ากัณฐกะในศิลปะพม่านั้นกลับไม่ได้รับความนิยมจากช่างสุโขทัยเช่นเดียวกับเหตุการณ์ตอนประสูติ แต่ดูเหมือนว่าองค์ประกอบภาพเล่าเรื่องตอนนี้ในสมัยสุโขทัยได้สืบทอดมาจากงานที่มีมาก่อนที่วัดพระพายหลวง

ข้อสังเกตการศึกษาหน้าบ้านปราสาทวัดพระพายหลวงจากภาพถ่ายเก่า และประวัติการซ่อมของกรมศิลปากร

จากการศึกษาภาพถ่ายเก่าเปรียบเทียบกับหลักฐานปูนปั้นที่หน้าบ้านปราสาทแต่ละด้านในปัจจุบัน พบว่ามีเพียงหน้าบ้านด้านทิศตะวันตกที่มีหลักฐานการซ่อมแซมภาพปูนปั้นเล่าเรื่องภายใน ได้แก่ การซ่อมแซมเทวดาในเหตุการณ์ตอนเทศนาขึ้นใหม่ และการซ่อมแซมลวดลายภายในโบระกาตามของเดิมโดยกรมศิลปากร ส่วนหน้าบ้านทิศใต้นั้น แม้ว่ากรอบหน้าบ้านไม่ได้โค้งเข้าสลับโค้งออกดังกรอบหน้าบ้านที่มีแรงบันดาลใจจากศิลปะเขมรที่ปรากฏในกรอบหน้าบ้านด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก แต่จากภาพถ่ายเก่าก็ช่วยให้ทราบว่ารูปแบบดังกล่าวคงไม่ได้เกิดจากงานบูรณะของกรมศิลปากรแต่อย่างใด

ทั้งนี้การที่สมิทธิ ศิริภัทร เคยเสนอว่าปูนปั้นประดับปราสาทวัดพระพายหลวงเป็นงานระยะเดียวกันในสมัยสุโขทัย⁸⁴ แต่จากหน้าบ้านที่มีความแตกต่างกันทั้งรูปแบบ ปริมาตรของปูนปั้น และเนื้อปูน จึงเป็นสิ่งที่ควรมีการทบทวนเพิ่มเติม

กล่าวคือ เนื้อปูนของภาพเล่าเรื่องในหน้าบ้านด้านทิศใต้มีทรายผสมอยู่มากกว่าเนื้อปูนของกรอบหน้าบ้านด้านเดียวกัน โดยที่ความหยาบของเนื้อปูนของภาพเล่าเรื่องในหน้าบ้านด้านนี้สัมพันธ์กับเนื้อปูนของภาพเล่าเรื่องในหน้าบ้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ก็ทำให้ควรพิจารณาใหม่ว่าภาพเล่าเรื่องภายในหน้าบ้านทิศใต้เป็นงานคราวเดียวกับหน้าบ้านทิศอื่นคือในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ตามการกำหนดอายุพระพุทธรูปรุ่นต้นของหน้าบ้านด้านทิศตะวันตก และกระหนกที่สัมพันธ์กับปราสาทสามยอด ส่วนกรอบหน้าบ้านด้านทิศใต้มีการซ่อมแซมสมัยหลังการปั้นปูนประดับภายในหน้าบ้านทั้งสามด้าน และเป็นงานก่อนบูรณะของกรมศิลปากร ซึ่งงานซ่อมแซมปูนปั้นโดยเฉพาะกรอบหน้าบ้านทิศใต้คงเกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ตามความสัมพันธ์ของรูปแบบกระหนกจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ตามที่กล่าวมาแล้ว

ระยะนี้เองที่อาจมีการพอกปูนบนองค์ประกอบลายเดิมในภาพเล่าเรื่องภายในหน้าบ้านด้านใต้บางส่วน เนื่องจากชั้นปูนของกรอบหน้าบ้านกับชั้นปูนของภาพเล่าเรื่องมีความใกล้เคียงกัน แต่บางส่วนของภาพเล่าเรื่องกลับมีการใช้เครื่องมือแหลมกรีดลายอันเป็นเทคนิคที่แตกต่างจากหน้าบ้านด้านอื่น

⁸⁴ สมิทธิ ศิริภัทร, "วิวัฒนาการของพระปราสาท," 22.

ลวดลายประดับปราสาทวัดพระพายหลวง

ชั้นประดับลวดลายปราสาท แบ่งตามตำแหน่งงานประดับได้ ดังนี้

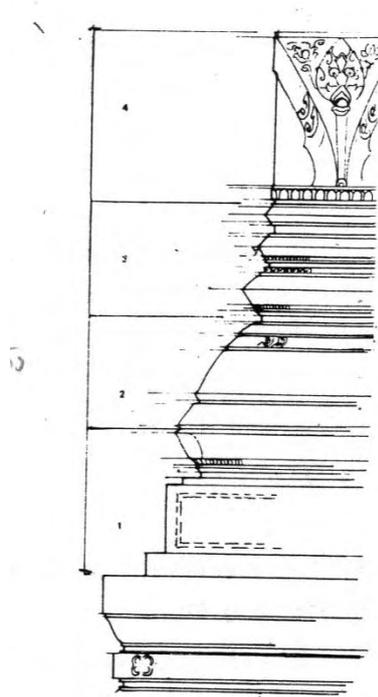
ชั้นประดับลวดลายในบัวเชิงเรือนธาตุ

ภาพที่ 67 ลวดบัวเชิงเรือนธาตุปราสาทวัดพระพายหลวง

หมายเหตุ : 1. หน้ากระดาน, 2. ชั้นบัวคว่ำ, 3. ลูกแก้วอกไก่

แม้ว่าลวดลายปูนปั้นในชั้นประดับส่วนนี้ของปราสาทวัดพระพายหลวงหลุดร่วงหมดแล้ว แต่เทคนิคการก่อสร้างที่เตรียมสำหรับงานปูนปั้นประดับทำให้ยังหลงเหลือศิลาแลงส่วนที่ก่อเรียงและสลักนูนพื้นแนวระนาบท้องไม้ ซึ่งส่วนนี้เป็นสิ่งที่ยากต่อการแก้ไข เปลี่ยนแปลง จึงกล่าวได้ว่าจากกระเบื้องลวดบัวที่เหลืออยู่ ชั้นประดับลวดลายในบัวเชิงเรือนธาตุปราสาทวัดพระพายหลวงประกอบด้วยฐานหน้ากระดาน บัวคว่ำสองชั้น แล้วจึงถึงเส้นลวดที่มีความแหลมที่กึ่งกลางที่อาจเคยประดับดอกบัวตูมตามงานประดับทั่วไปของปราสาทแบบขอม เช่น ปราสาทหินพิมาย ปรากฏสามยอด เป็นต้น (ภาพที่ 67) ส่วนลักษณะบัวเชิงเรือนธาตุที่ไม่ซับซ้อนนักดูจะแตกต่างจากปราสาทแบบขอมข้างต้น (ลายเส้นที่ 5) แต่งานที่เรียบง่ายเช่นนี้ปรากฏเสมอในอโรคยศาลา ธรรมศาลาสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่น กุ้งสันตรัตน์ ปราสาทบ้านสมอ กุ้งพระโกนา เป็นต้น ซึ่งความเร่งรีบและขนาดของปราสาทคงเป็นส่วนสำคัญของงานตกแต่งต่างๆ

ลายเส้นที่ 5 ชั้นประดับลวดลายบัวเชิงเรือนธาตุ

ปรารค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, **วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยา**

ตอนต้น (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522), 3.

ชั้นประดับลวดลายในบัวรดเกล้าเรือนธาตุ

เรือนธาตุปราสาทวัดพระพายหลวงเป็นเรือนธาตุชั้นซ้อน ชั้นประดับในบัวรดเกล้าเรือนธาตุทั้งเรือนธาตุชั้นล่างและชั้นบนมีความใกล้เคียงกันมาก โดยบัวรดเกล้าเรือนธาตุชั้นล่างประกอบด้วยลายหน้ากระดานบรรจุลายประจำยามตาทแยงซึ่งมีลักษณะง่ายๆ เป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดบากเป็นสี่กลีบ แต่ละกลีบบากลายอีกกลีบละสองแห่ง เทคนิคการทำลวดลายที่ส่วนนี้ระหว่างปราสาทหลังเหนือกับปราสาทหลังกลางแตกต่างกัน โดยส่วนบนของเรือนธาตุปราสาทหลังกลางด้านตะวันออกเป็นการปั้นลายลงไปในหน้ากระดาน (ภาพที่ 68) ซึ่งคงหลังงานที่ใช้เครื่องมือที่ทุกกริดลายในชั้นประดับปราสาทหลังเหนือ (ภาพที่ 69) ถัดลงมาจากหน้ากระดาน คือบัวหงายที่บรรจุลายกระหนกงอโค้ง ที่มุมทำเป็นลายย้อนกลับคล้ายหัวสิงห์ ได้จากบัวหงายมีการเจาะร่องแล้วจึงถึงบัวหงายขนาดเล็กกว่าตอนบน บรรจุลายกลีบบัวซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงจากกลีบบัวแบบเขมรแล้ว ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ภาพที่ 68 ลวดลายปูนปั้นประดับบัวรดเกล้าเรือนธาตุชั้นล่างปราสาทหลังกลาง
ด้านตะวันออก วัดพระพายหลวง

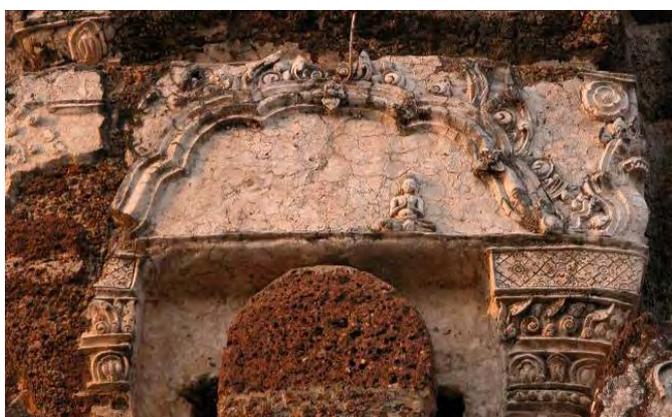
ภาพที่ 69 บั้วรดเกล้าผนังเรือนธาตุชั้นซ้อน วัดพระพายหลวง

สำหรับบัวรดเกล้าผนังเรือนธาตุชั้นซ้อนแบ่งเป็นสองชั้นเล็กๆ ชั้นบนเป็นหน้ากระดาน และบัวหงายรองรับนาคปัก บรรพแถลง ชุ่มบัญญัติ ประดับลายดอกกลมที่ทำเพ็ญกลีบดอกหยัก เป็นลอนคลื่นซ้อนกัน ส่วนบัวหงายประดับลายกลีบบัว ที่ด้านล่างมีหน้ากระดานและบัวหงายสอง

ชั้นอีกชุดหนึ่ง งานประดับยกเว้นหน้ากระดานที่ประดับดอกกลมเหมือนชั้นประดับลวดลายบัวรดเกล้าเรือนธาตุชั้นล่าง (ภาพที่ 69)

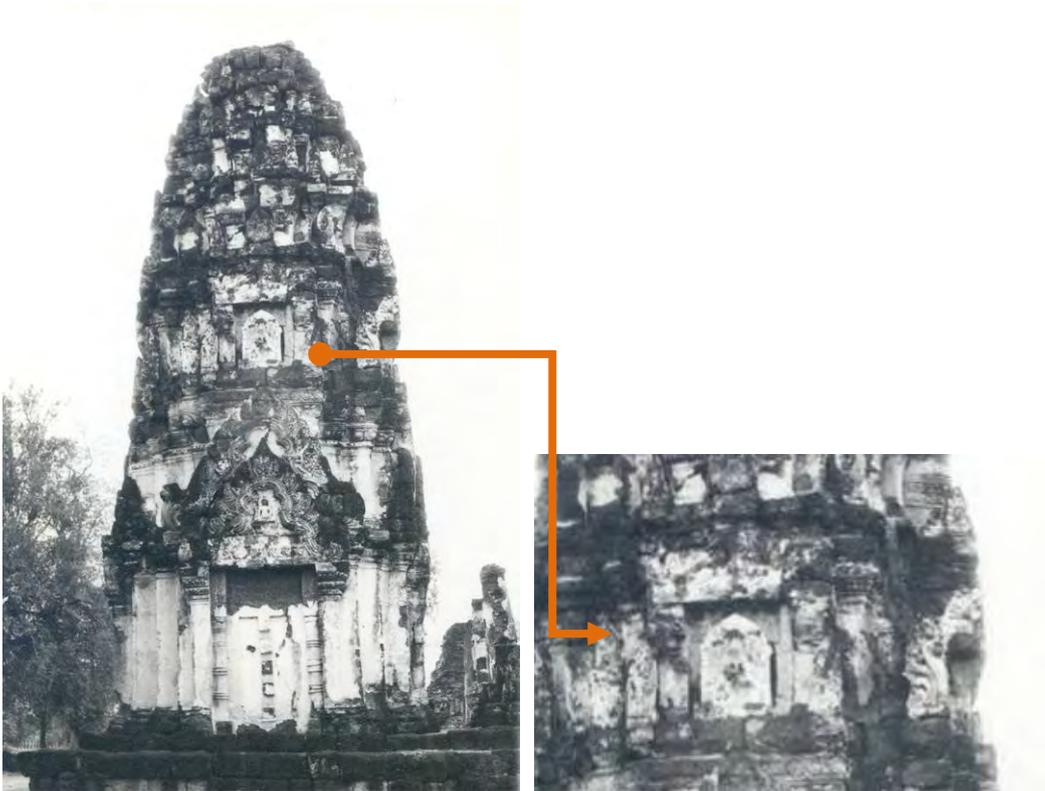
ชั้นประดับลวดลายที่ส่วนบนของปราสาท

ส่วนยอดคือการจำลองเรือนธาตุด้านล่างซ้อนกันขึ้นไปในความหมายของปราสาท งานประดับที่บัวรดเกล้าประดับที่ส่วนบนสุดของชั้นหลังคา และที่ส่วนบนสุดของชั้นเสาประตูซุ้ม บัญชรจึงมีระเบียบใกล้เคียงกัน

ภาพที่ 70 หน้าบันซุ้มบัญชรบนชั้นหลังคาปราสาทด้านทิศใต้ วัดพระพายหลวง

โดยซุ้มบัญชรเป็นการจำลองช่องประตูเรือนธาตุด้านล่าง เนื้อของบัญชรมีหน้าบันขนาดย่อม โดยกรอบหน้าบันประกอบด้วยวงโค้งหลายวงต่อกันมีนาคหลายเศียรที่ปลายกรอบทั้งสองด้าน เนื้อกรอบหน้าบันคือกลุ่มกระหนกที่ประกอบกันเป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายกรอบนอกของใบระกา ลวดลายภายในหน้าบันหลุดร่วงแทบทั้งหมด มีเพียงชั้นหลังคาปราสาทชั้นแรกด้านทิศใต้ที่ยังเหลือบุคคลนั่งพนมมือ พระเศียรมีอุษณิษะทรงกรวยสั้น สวมเทริด กรองศอ ที่บันพระองค์ซึ่งปั้นออกมีขอบผ้านุ่งพับเป็นทบหนา พระวรกาย ระเบียบเครื่องทรงใกล้เคียงกับศิลปะขอมอยู่บ้าง แต่ลักษณะพระพักตร์ดูเป็นท้องถิ่นแล้ว และเป็นที่น่าสนใจว่าศิลาแลงที่ก่อเป็นหน้าบันนี้ไม่มีการบากให้เป็นรูปคอคดโค้งตามกรอบหน้าบัน อันเป็นลักษณะที่มักพบในปราสาทเขมรสมัยบายนในประเทศไทยที่ก่อด้วยศิลาแลง ทั้งนี้อาจเกี่ยวข้องกับควมริบเร่งในการสร้าง หรือความไม่เคยชินของช่าง (ภาพที่ 70)

ภาพที่ 71 ถ่ายเก่าแสดงบรรพแถลงบนชั้นหลังคาชั้นแรกด้านทิศตะวันตกปราสาทหลังเหนือ
วัดพระพายหลวง มีรูปบุคคลทรงช้างสามเศียร

ภาพที่ 72 นาคปักที่มุ่มมูมประธานปราสาทวัดพระพายหลวง

ด้านหน้าซุ้มบัญชาหรือที่กลางด้านของชั้นซ้อนเป็นที่ตั้งของบรรพแถลง และนาคบั๊กที่มุมปราสาท สถาปนุบันชำระค่อนข้างมาก จากภาพถ่ายเก่าแสดงให้เห็นว่าบรรพแถลงบนชั้นหลังคาชั้นแรกด้านทิศตะวันตกมีรูปบุคคลทรงช้างสามเศียร (ภาพที่ 71) คงเป็นพระอินทร์ซึ่งนิยมสลักไว้บนบรรพแถลงศิลาด้านทิศตะวันออก ทิศประจำของพระองค์ เช่นที่ปราสาทหินพิมาย แต่ที่ปราสาทวัดพระพายหลวง พระอินทร์ในบรรพแถลงคงเป็นงานประดับที่ไม่ต้องการสื่อถึงความเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออกตามประเพณีเขมร

ภาพที่ 73 นาคบั๊กที่มุมมุมขนาบ รูปบุคคลยืนถือกระบองที่ด้านหน้า
ภายใต้ซุ้มคดโค้ง วัดพระพายหลวง

ส่วนนาคบั๊กของปราสาทวัดพระพายหลวงทำเป็นรูปนาคหลายเศียรที่มุมประธาน (ภาพที่ 72) ส่วนมุมขนาบที่เกิดจากการเพิ่มมุมต่อเนื่องจากเรือนธาตุด้านล่าง ทำเป็นรูปบุคคลยืนถือกระบองที่ด้านหน้าภายใต้ซุ้มคดโค้งเช่นเดียวกับระเบียบของปราสาทเขมร เช่นปราสาทหินพิมาย ปรากฏสามยอด (ภาพที่ 73) แต่แตกต่างกันตรงที่ขนาดของนาคบั๊กของปราสาทแบบขอมมีขนาดเท่ากันทั้งหมด ขณะที่นาคปราสาทวัดพระพายหลวงจะมีขนาดใหญ่ที่สุดที่มุมประธานแล้วลดขนาดลงที่มุมถัดออกมา ทั้งนี้เนื่องจากรสนิยมในปราสาทที่มีรูปทรงโค้งเพ็ญอันเป็นแนวโน้มสำคัญสู่ปราสาท หรือปรากฏแบบไทย โดยมีชั้นหลังคามีขนาดลดหลั่นกันไม่มาก นาคบั๊กที่มุมของด้านประธานซึ่งเป็นที่ตั้งของซุ้มบัญชาต้องลดขนาดลงเพื่อรับกับบัวรดเกล้าของเสาซุ้มที่อยู่ใกล้กัน

ค่อนข้างมาก ถัดจากชั้นหลังคา คือส่วนยอดที่เป็นอมลกะรูปดอกบัวตูมเหมือนกับปราสาทเขมรทั่วไป

จากการศึกษาลวดลายปูนปั้นประดับปราสาทวัดพระพายหลวง พบว่าระเบียบงานประดับและเทคนิคการสลักใหญ่แสดงการสืบทอดจากศิลปะเขมรในสมัยบายนที่มีพัฒนาการสืบเนื่องจากศิลปะเขมรสมัยก่อนหน้า โดยงานประดับได้แสดงความเรียบง่ายดังกลุ่มศาสนสถานที่เกิดขึ้นในสมัยบายนในประเทศไทยส่วนใหญ่ ทั้งนี้สามารถกำหนดอายุการทำงานประดับข้างต้นสองสมัย คือราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 และสมัยช่อมแซมโดยกรมศิลปากรในสมัยหลัง

ลายปูนปั้นที่ชั้นประดับลวดลาย

กระหนก

ภาพที่ 74 กระหนกที่ชั้นบัวรดเกล้าเรือนธาตุด้านทิศตะวันตกของปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

กระหนกที่อยู่ตามลวดบัวของชั้นประดับ และประกอบอยู่ในลวดลายอื่นๆรวมทั้งบนหน้าบันปราสาทวัดพระพายหลวง คือกระหนกอไค้ ซึ่งเป็นกระหนกแบบเขมรที่มีหัวคล้ายกระหนกต่อเป็นก้านยาวไค้หรือขดเป็นวง⁸⁵ โดยส่วนที่ไม่ได้ผ่านการบูรณะซ่อมแซมปรากฏปะปนกับกระหนกที่ซ่อมขึ้นเลียนแบบ⁸⁶

⁸⁵ สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524), 5.

⁸⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 93.

ลายเส้นที่ 6 กระจกแบบบาปวน-นครวัด ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
กลางพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, **กระจกในดินแดนไทย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ 2545), 29.

ตัวอย่างกระจกที่ชั้นบัวรดเกล้าเรือนธาตุด้านทิศตะวันตกของปราสาทหลังเหนือ เป็นกระจกที่มีปริมาตรค่อนข้างเด่นชัด เน้นส่วนหัว ส่วนยอดมักขมวดเป็นตุ่ม หรือเรียวยาวเป็นปลายแหลมโค้ง (ภาพที่ 74) คงเป็นงานสมัยก่อนสุโขทัยที่สืบทอดจากกระจกแบบเขมรที่มีส่วนโค้งเป็นแผ่นที่มีปริมาตรมากกว่า ดังจะเห็นจากความสำคัญของลายอยู่ที่หัวเป็นสำคัญ โดยได้เห็นพัฒนาการมาแล้วจากปราสาทหินพิมาย (ลายเส้นที่ 6) สู่กระจกปูนปั้นที่พระปรางค์สามยอดที่ลดปริมาตรและความซับซ้อนลงที่พระปรางค์สามยอด ลพบุรี กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18⁸⁷ (ลายเส้นที่ 7) ก่อนจะพัฒนาจากกระจกหลายตัวรวมกันเป็นกระจกตัวเดียวสองหัวในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 เช่นที่ปรางค์หมายเลข 8 วัดมหาธาตุ อุรุธยา จนกระทั่งกระจกที่คลี่คลายจากเขมรที่เป็นกระจกสองหัวนั้น มีกระจกตัวยอดเพิ่มเติมจากกระจกหนกตัวล่าง เรียกว่ากระจกตัวเหงา ซึ่งกระจกตัวเหงาเป็นกระจกลักษณะใหม่ที่แตกต่างจากกระจกเขมร และนิยมอย่างมากในสมัยต่อมาจนเป็นเอกลักษณ์ของลวดลายแบบไทย⁸⁸

กระจกสมัยก่อนสุโขทัยที่วัดพระพายหลวงมีลักษณะคล้ายคลึงกับกระจกปูนปั้นจากพระปรางค์สามยอด จึงอาจมีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา แต่ไม่ควรเกินต้นพุทธ

⁸⁷ ดูการกำหนดอายุกระจกปูนปั้นที่ปรางค์สามยอดใน สันติ เล็กสุขุม, **กระจกในดินแดนไทย**, 29.

⁸⁸ ตัวอย่างกระจกตัวเหงาระยะแรกปรากฏควบคู่กับกระจกแบบเก่าที่คลี่คลายจากกระจกแบบเขมรมีที่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สันติ เล็กสุขุม, **วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น**, 5.

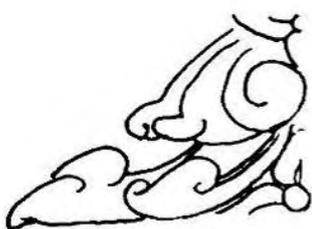
ศตวรรษที่ 19 เนื่องจากมีความแตกต่างจากกระหนกแบบเขมรที่คลี่คลายลงแล้วที่ปราสาทประธาน
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี⁸⁹ (ลายเส้นที่ 8)

ลายเส้นที่ 7 ภาพลายเส้นกระหนกแบบบายน-ลพบุรี ปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี

ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, **กระหนกในดินแดนไทย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ 2545), 29.

ลายเส้นที่ 8 กระหนกแบบเขมรที่คลี่คลายลงแล้วที่ปราสาทประธาน

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, **กระหนกในดินแดนไทย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ 2545), 35.

โดยกระหนกอีกแบบหนึ่งปรากฏบนชั้นลวดลายประดับปราสาทหลังกลาง (ภาพที่ 75) เป็นกระหนกที่อาจเทียบได้กับลวดลายที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี จึงอาจกำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19

⁸⁹ รวมทั้งไม่มีลักษณะของกระหนกแบบล้านนาที่เน้นความสำคัญที่ส่วนโค้ง ซึ่งมีบทบาทอยู่ในศิลปะเขมรตั้งแต่ครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 ดูตัวอย่างกระหนกล้านนาในศิลปะสุโขทัยใน สันติ เล็กสุขุม, **กระหนกในดินแดนไทย**, 30-31.

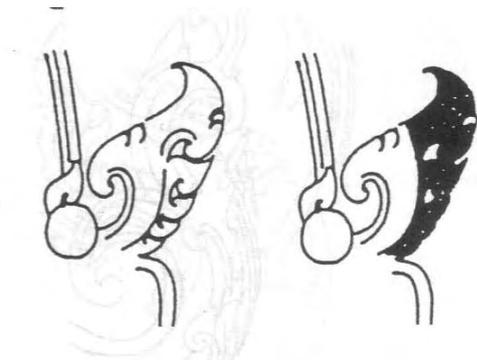
ภาพที่ 75 กระจกบนชั้นลวดลายประดับปราสาทหลังกลาง วัดพระพายหลวง

ภาพที่ 76 งานประดับภายในโบระกาเหนือกรอบหน้าบันทิศใต้
ที่ปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

ส่วนกระจกที่ควรมีอายุสมัยหลังกว่ากระจกแบบแรก และแบบที่สอง เป็นงานประดับภายในโบระกาเหนือกรอบหน้าบันทิศใต้ที่ปราสาทหลังเหนือ (ภาพที่ 76) อาจเป็นงานซ่อมแซมราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา เนื่องจากมีลักษณะเป็นกระจกตัวเหงาที่เริ่มพัฒนาเป็นต้นแบบของกระจกสามตัว คือนอกจากจะมีกระจกอีกตัวแตกออกมาจากส่วนหัวแล้วยังมีกระจกตัวเล็กๆ ที่ส่วนโค้งด้านหลังของตัวกระจก⁹⁰ (ลายเส้นที่ 9)

⁹⁰ สันติ์ ลีสุขุม, กระจกในดินแดนไทย, 35.

ลายเส้นที่ 9 ภาพลายเส้นกระหนกปูนปั้น ศิลปะอยุธยา ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, **กระหนกในดินแดนไทย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ 2545), 35.

จากรูปแบบกระหนกที่โบระกาเหนือกรอบหน้าบันด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกที่กล่าวมาแล้วว่าสัมพันธ์กับกระหนกในศิลปะลพบุรีที่ปรากฏที่ปราสาทสามยอด กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 และกระหนกที่คลี่คลายลงมาตั้งปรากฏที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และกระหนกที่เริ่มพัฒนาเป็นกระหนกสามตัว อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ดังปรากฏที่วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี ประกอบกับข้อเท็จจริงที่ว่าลวดลายปูนปั้นเป็นส่วนประดับลงบนผิวปูนฉาบโบราณสถานจึงเป็นส่วนสำคัญในการช่วยกำหนดอายุได้ทั้งจากรูปแบบลายและชั้นของปูนปั้น ว่าอาจกำหนดอายุกระหนกปูนปั้นปราสาทวัดพระพายหลวงกำหนดอายุเก่าสุดราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ไม่เกินต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และมีงานซ่อมแซมราวพุทธศตวรรษที่ 20

อย่างไรก็ตาม ปูนปั้นที่วัดพระพายหลวงที่มีลวดลายแบบที่ปรากฏในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา อาจเป็นงานเดิม หรืองานเลียนแบบของเดิมโดยกรมศิลปากรก็ได้ เนื่องจาก การบูรณะของกรมศิลปากร มีการทำชั้นปูนทับลวดลายเดิม ทำให้การสืบหาอายุของปูนปั้นจาก ลักษณะเนื้อปูน หรือชั้นลวดลายเป็นไปได้ยากลำบาก ทั้งนี้ บรรดาวัตถุปูนปั้นที่เคยเป็นงานประดับเจดีย์เหลี่ยมทางด้านหน้าปราสาทแบบขอมภายในวัดเดียวกันนี้ นับตั้งแต่ระยะแรกสร้างในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมาก็ได้มีการปฏิสังขรณ์หลายระยะตามที่เคยกล่าวถึงมาแล้ว ซึ่งย่อมแสดงถึงกิจกรรมการสร้างสรรค์ ซ่อมแซมศิลปกรรมภายในวัดอย่างต่อเนื่องตลอดสมัยสุโขทัย

ลายหน้ากระดาน

ภาพที่ 77 ลายหน้ากระดาน ปราสาทวัดพระพายหลวง

ลายหน้ากระดานเป็นลวดลายประดับในแนวระนาบของขอบฐานหรือส่วนอื่นๆของอาคารที่มีลักษณะเดียวกัน ลักษณะลายหน้ากระดานที่ชั้นบัวรดเกล้า บัวเชิงซุ้มปัญญาพรปราสาทวัดพระพายหลวง เป็นแถวลายดอกสี่เหลี่ยมสลักรูปครึ่งของดอกสี่เหลี่ยม ตรงกลางของดอกสี่เหลี่ยมมีเม็ดกลมที่มีวงกลมล้อมรอบ ภายในดอกสี่เหลี่ยมนี้ยังมีลายคล้ายดอกสี่เหลี่ยมอีกสี่ดอกอยู่ภายใน (ภาพที่ 77)

ภาพที่ 78 ลายหน้ากระดาน ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ 79 ลายหน้ากระดาน ปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี

ทั้งนี้ วิวัฒนาการของลายหน้ากระดานแบบนี้มีที่มาจากลายหน้ากระดานแบบเขมรซึ่งเป็นสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนที่มีดอกกลมที่มีสี่กลีบเล็กๆตรงกลาง มีก้านออกทั้งสี่ด้านระหว่างก้านมีกระหนกสองหัวดังเช่นตัวอย่างจากปราสาทหินพิมาย (ภาพที่ 78) โดยรายละเอียดและปริมาตรของลายจากปราสาทวัดพระพายหลวงได้แสดงวิวัฒนาการห่างจากต้นแบบมามากแล้วกล่าวคือ เมื่อดอกกลมตรงกลางมีวงกลมล้อมรอบมาจากดอกกลมสี่กลีบ สี่เหลี่ยมเล็กๆทั้งสี่ที่มีจุดเชื่อมลายที่วงกลมตรงกลางมาจากการที่ก้านทั้งสี่ที่เคยออกจากดอกกลมกับกระหนกสองหัวระหว่างก้านทั้งสี่คลี่คลายลงพร้อมๆกัน (ภาพที่ 79) ซึ่งระเบียบลายเช่นนี้ปรากฏในงานสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ปรางค์มหาธาตุ ราชบุรี (ราว พ.ศ. 1893) ปรางค์หมายเลข 6 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี (ราว พ.ศ. 1893 – 1912) และปรางค์วัดส้ม อยุธยา (ราว พ.ศ. 1913)⁹¹

เป็นที่น่าสังเกตว่า ลายหน้ากระดานจากโบราณสถานข้างต้น เป็นลายที่มีปริมาตรค่อนข้างมากผิดกับลายที่ถูกกรีดโดยเครื่องมือปลายแหลมของวัดพระพายหลวง ซึ่งคงเป็นงานบูรณะสมัยหลังเช่นเดียวกับลวดลายปูนปั้นบางส่วนที่ปราสาทแห่งนี้⁹² ดังนั้นลวดลายปูนปั้นที่วัดพระพายหลวงส่วนหนึ่งอาจซ่อมแซมในสมัยหลังราวพุทธศตวรรษที่ 20 หรืออาจเป็นงานซ่อมแซมโดยกรมศิลปากรเลียนแบบงานรุ่นหลังก็เป็นได้

⁹¹ สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น, 90.

⁹² ให้ความเห็นในการทำงานเดียวกันนี้ใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, 92.

ลายกลีบบัว

ภาพที่ 80 กลีบบัวปราสาทวัดพระพายหลวง อาจมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18

กลีบบัวที่ปราสาทวัดพระพายหลวงที่มีรูปแบบเก่าที่สุด คือกลีบบัวที่ส่วนยอดปราสาท (ภาพที่ 80) เป็นกลีบบัวที่มีพัฒนาการต่อกจากกลีบบัวแบบเขมรซึ่งมีส่วนประธานตรงกลางค่อนข้างใหญ่ขนาดข้างด้วยกลีบแทรกซึ่งมีเนื้อที่น้อยเพราะแต่ละกลีบหลักอยู่ชิดกันมาก ด้านบนทำนูนยื่นคล้ายกระบังหมวก รอบกลีบทำกระหนกตัวเหงา ภายในมีบั๊ว ประดับส่วนบนด้วยกระหนกตัวเหงา⁹³ ดังตัวอย่างที่ปราสาทหินพิมาย (พ.ศ. 1650-1700) (ภาพที่ 81) โดยพัฒนาการของกลีบบัวที่วัดพระพายหลวงมีรูปแบบใกล้เคียงกับกลีบบัวบนปราสาทสามยอด (พ.ศ. 1700-1750)⁹⁴ คือเริ่มนิยมกกลายรูปสามเหลี่ยมมากขึ้น แต่ยังไม่สมำเสมอ (ภาพที่ 83) และงานดังกล่าวควรเป็นงานก่อนกลีบบัวที่มีส่วนประกอบขยายมากขึ้น กระบังที่ส่วนประธานเริ่มน้อยลง กกลายเริ่มมีมากขึ้นและใหญ่ขึ้นกว่าเดิม การแบ่งภายในเป็นแบบแปลกออกไปบ้าง แต่ความนูนหนาวยังเหมือนเดิม ดังปรากฏที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19⁹⁵ (ภาพที่ 84)

⁹³ ดูรายละเอียดวิวัฒนาการลายกลีบบัวแบบเขมรใน สันติ เล็กสุขุม, **วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น**, 58.

⁹⁴ ดูการกำหนดอายุปราสาทสามยอดใน เรื่องเดียวกัน, 1.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, 94.

ภาพที่ 81 กลีบบัวแบบเขมร ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ 82 กลีบบัวปูนปั้น ปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ 83 กลีบบัว ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

ภาพที่ 84 ลายกลีบบัวปราสาทวัดพระพายหลวง สมัยซ่อมแซมราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ดังนั้นสามารถสรุประยะเวลาการทำลวดลายปูนปั้นประดับปราสาทวัดพระพายหลวงไว้ 3 ระยะเวลา คือ ระยะเวลาแรกราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 18-ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ระยะเวลาที่ 2 เป็นงานซ่อมแซมโดยช่างสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่ 20 และสมัยสุดท้ายเป็นงานซ่อมแซมโดยกรมศิลปากร เลียนแบบงานช่างสมัยโบราณ

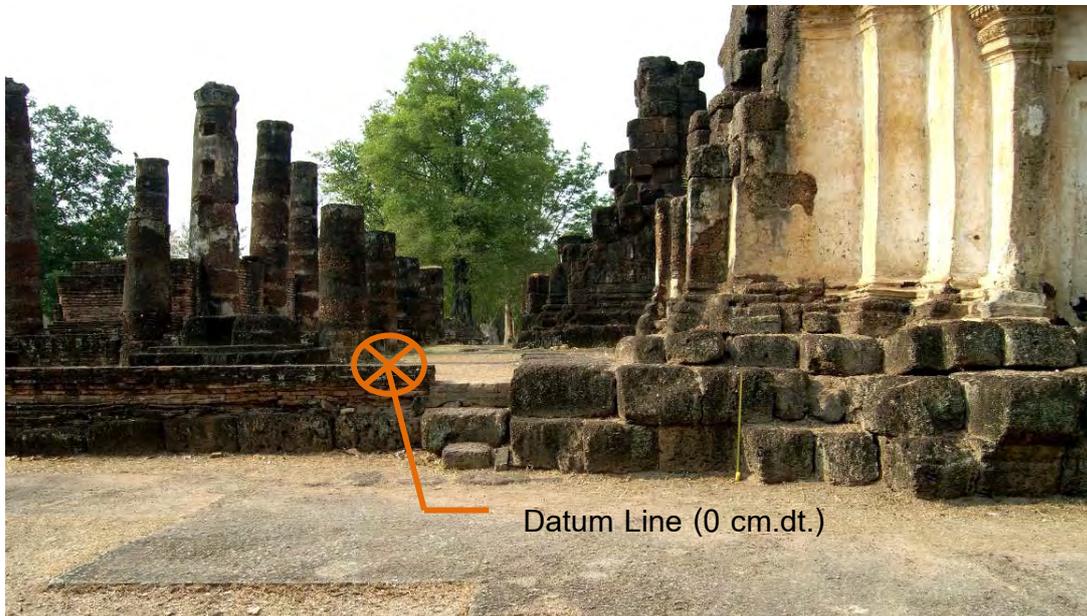
บทที่ 4 งานชุดตรวจทางโบราณคดี

ผลการศึกษาศิลปกรรมปราสาทวัดพระพายหลวงข้างต้น จะเห็นได้ว่ายังมีประเด็นข้อสงสัยบางประการที่จำเป็นต้องมีการตรวจสอบด้วยวิธีการดำเนินงานทางโบราณคดีอันได้แก่การชุดตรวจพื้นที่โบราณสถานวัดพระพายหลวง และพื้นที่ภายในคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าถัดออกไปทางด้านทิศตะวันออกของวัดเพื่อตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ศาสนสถานและพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการระบบน้ำสมัยโบราณ และเพื่อเป็นการตรวจสอบอายุสมัยการสร้างปราสาทสามหลังและลานศิลาแลงทางด้านหน้าปราสาท

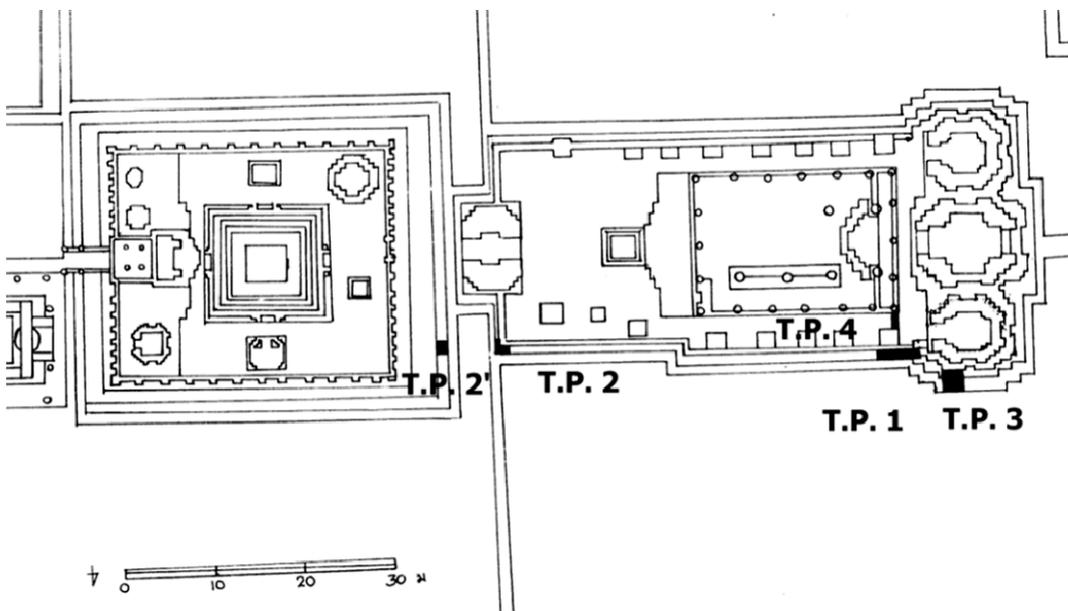
การวางผัง

ในการวางผังเพื่อดำเนินการชุดตรวจทางโบราณคดีภายในวัดพระพายหลวงก่อนทำการชุดตรวจ ได้กำหนดจุดตายตัว (Fixed point) ที่ผิวหน้าอิฐก้อนบนสุดของผนังด้านทิศเหนือของวิหารส่วนที่ติดกับบันไดทางขึ้น และใช้ตำแหน่งนี้เป็นเส้นระดับสมมติฐาน (Datum line) มีค่าเท่ากับ 0 cm.dt. สำหรับเป็นมาตรฐานในการบันทึกตำแหน่งของหลักฐานที่ได้จากการชุดตรวจ (ภาพที่ 85) แล้วจึงวางผังหลุมชุดตรวจตามพื้นที่ที่สามารถตรวจสอบประเด็นปัญหาในงานวิจัยได้ ทั้งนี้พื้นที่และขนาดของหลุมชุดตรวจอยู่ภายใต้ข้อจำกัดของงานหล่อพื้นทางเดินซีเมนต์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการจัดทัศนียภาพบริเวณโบราณสถาน¹ หลุมชุดตรวจมีทั้งหมด 4 หลุม (แผนผังที่ 11) ดังนี้

¹ จากแผนผังบริเวณวัดพระพายหลวง และภาพถ่ายเก่าครั้งที่มีการดำเนินงานทางโบราณคดีของกรมศิลปากรระหว่างปี พ.ศ. 2528 – 2529 พบว่ามีพื้นทางเดินซีเมนต์เชื่อมพื้นที่ระหว่างสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในวัดเข้าด้วยกันแล้ว (ดูแผนผังที่ 11)

ภาพที่ 85 ตำแหน่งระดับอ้างอิงในการขุดค้น อยู่ที่ผิวบนของแนวอิฐบนลานศิลาแดง วัดพระพายหลวง

แผนผังที่ 11 แผนผังแสดงตำแหน่งหลุมขุดตรวจทางโบราณคดีภายในวัดพระพายหลวง และพื้นที่เมณฑที่มีมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528-2529

หลุมขุดตรวจที่ 1 (T.P.1) มีขนาดกว้าง 0.8 เมตร ยาว 4.5 เมตร เป็นหลุมสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวยาวตามด้านเหนือของวิหารและทางด้านทิศใต้อยู่ติดกับฐานไพทีปราสาท (ภาพที่ 86)

หลุมขุดตรวจที่ 2 (T.P.2) ประกอบด้วยหลุมขุดตรวจจำนวนสองหลุม เนื่องจากมีพื้นทางเดินซีเมนต์วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ ทำให้ไม่สามารถเปิดพื้นที่เป็นหลุมยาวในแนวตะวันตก-ตะวันออกได้ โดยกำหนดให้หลุมขุดตรวจที่ติดกับวิหารเป็นหลุมขุดตรวจที่ 2 และหลุมขุดตรวจที่ติดกับระเบียงคคของเจดีย์ประธานเป็นเป็นหลุมขุดตรวจที่ 2' (ภาพที่ 87)

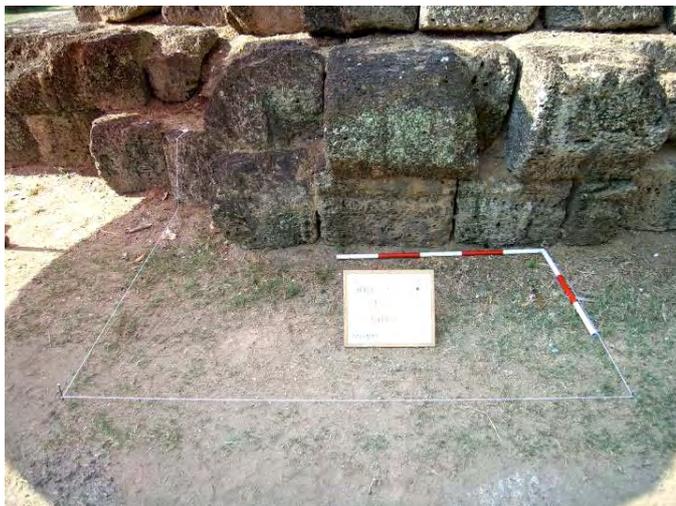

ภาพที่ 86 สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี หลุมขุดตรวจที่ 1
ทางด้านหน้าปราสาทหลังเหนือส่วนที่ติดกับวิหาร

หลุมขุดตรวจที่ 2 เป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยมหักมุมตามมุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือของวิหาร ผนังหลุมด้านทิศใต้กว้าง 1.0 เมตร ผนังด้านทิศตะวันออกมีขนาด 1.9 เมตร ผนังด้านทิศเหนือมีขนาด 2.0 เมตร โดยผนังด้านนี้ห่างจากวิหารที่อยู่ทางด้านทิศใต้ 0.9 เมตร ตามขอบเขตของบริเวณที่สามารถเปิดพื้นที่ได้โดยไม่ต้องรื้อพื้นทางเดินซีเมนต์ ส่วนหลุมขุดตรวจ 2' เป็นหลุมขนาด 2.0 เมตร ตามแนวเหนือ-ใต้ และกว้าง 1 เมตรตามแนวตะวันออก-ตะวันตก โดยมีผนังหลุมด้านทิศตะวันออกติดกับระเบียงคคของกลุ่มเจดีย์ประธาน

ภาพที่ 87 สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี หลุมขุดตรวจที่ 2
อยู่ระหว่างวิหารและกำแพงรอบเจดีย์ประธาน วัดพระพายหลวง

ภาพที่ 88 สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี หลุมขุดตรวจที่ 3
ทางด้านเหนือของปราสาทหลังเหนือ วัดพระพายหลวง

หลุมขุดตรวจที่ 3 (T.P.3) อยู่ทางด้านทิศเหนือติดกับฐานไฟทีของปราสาทแบบขอม ขนาดกว้าง 2.0 เมตร ยาว 2.0 เมตร โดยผนังด้านตะวันออกมีขนาดยาวกว่าด้านอื่นๆประมาณ 0.2 เมตรภายใต้ข้อจำกัดของพื้นที่ (ภาพที่ 88)

หลุมขุดตรวจนี้เป็นงานขยายการขุดตรวจฐานปราสาทแบบขอมจากหลุมขุดตรวจที่ 1 โดยไม่ได้เปิดพื้นที่เชื่อมต่อกัน เนื่องจากมีทางเดินซีเมนต์วางตัวตามการหักมุมด้านทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือของฐานปราสาท โดยอยู่ห่างจากฐานสิ่งก่อสร้างต่างๆที่เป็นหลักของวัดเพียง ประมาณด้านละ 0.90 เมตรเท่านั้น (แผนผังที่ 11) ทั้งนี้จากการเปิดพื้นที่หลุมขุดตรวจที่ 1 ไประยะ หนึ่งพบว่ามีควมจำเป็นต้องเปิดหลุมขุดตรวจนี้โดยได้รื้อพื้นที่ทางเดินซีเมนต์ออกไปบางส่วน

หลุมขุดตรวจที่ 4 (T.P.4) อยู่บนพื้นวิหารห่างจากฐานไฟทีด้านหน้าปราสาทหลังเหนือ 2.15 เมตร มีขนาดกว้าง 0.50 เมตร ยาว 1.50 เมตร วางตัวเชื่อมระหว่างเสาวิหารห้องแรกกับสตุปทรง ระฆังขนาดเล็กบนวิหาร (ภาพที่ 89)

ภาพที่ 89 สภาพก่อนการดำเนินงานทางโบราณคดี หลุมขุดตรวจที่ 4 บนลานศิลาแลง

ส่วนหลุมเจาะตรวจชั้นดินบริเวณคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เลือกตัวแทนของพื้นที่ด้านใน คันดิน และด้านนอกคันดิน โดยให้อยู่ในแนวแกนทิศเดียวกัน (แผนผังที่ 12 และภาพที่ 90)

แผนผังที่ 12 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงตำแหน่งขุดตรวจด้วย Auger

ภาพที่ 90 ขณะขุดเจาะด้วย Auger ภายในคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
ด้านทิศตะวันออกของวัดพระพายหลวง

เทคนิคและวิธีการขุดตรวจ

รูปแบบและขนาดของหลุมขุดตรวจที่ดำเนินการในครั้งนี้ ได้เลือกหลุมรูปสี่เหลี่ยม (Grid system) เนื่องจากพื้นที่ทั้งหมดรอบๆ สิ่งก่อสร้างที่ต้องการตรวจสอบภายในวัดพระพายหลวงเป็นพื้นราบ ส่วนรูปแบบการขุดตรวจ พิจารณาจากลักษณะแหล่งโบราณคดีที่วัดพระพายหลวงที่มีการปรับพื้นที่เพื่อจัดภูมิทัศน์ของโบราณสถาน ทำให้รูปแบบการขุดตรวจเป็นการขุดแบบผสม (Unit system) ที่มีลักษณะของการขุดตามระดับสมมติ (Level system) กับการขุดตามชั้นดินธรรมชาติ (Layer system) คือ ขุดตามระดับความลึกที่กำหนดไว้ 30 เซนติเมตร แต่เมื่อพบว่าชั้นดินนั้นเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงจึงเปลี่ยนวิธีการขุดเป็นการขุดตามชั้นดินธรรมชาติ ขณะดำเนินการขุดตรวจมีการบันทึกถ่ายภาพหลักฐานที่พบขณะดำเนินการขุดตรวจ และเก็บโบราณวัตถุที่พบเพื่อแยกประเภท พร้อมทั้งแบ่งและบันทึกชั้นดินตามธรรมชาติภายหลังการขุดตรวจสิ้นสุดลง

ในการดำเนินงานครั้งนี้มีการใช้เครื่องเจาะตรวจดิน (Soil auger) บริเวณพื้นที่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงนอกวัดพระพายหลวง เพื่อตรวจสอบประเด็นปัญหาเกี่ยวกับระบบการจัดการน้ำของวัดพระพายหลวง โดยเก็บตัวอย่างดินที่ได้จากการเจาะตรวจตามระดับเพื่อความถูกต้องในการวิเคราะห์แปลความ

ผลการขุดตรวจ

การขุดตรวจเพื่อตรวจสอบอายุสมัยของปราสาท วิหาร และกลุ่มเจดีย์ประธาน

จากการขุดตรวจทางโบราณคดีที่วัดพระพายหลวง ระหว่างวันที่ 3 – 12 เมษายน 2549 โดยเปิดพื้นที่หลุมขุดตรวจจำนวน 4 หลุมภายในวัดพระพายหลวง และขุดเจาะชั้นดินบริเวณคันดินรูปสี่เหลี่ยมทางด้านตะวันออกเฉียงนอกวัดพระพายหลวง (แผนผังที่ 11 และ 12) ได้ผลการขุดตรวจเบื้องต้น ดังนี้

ผลการดำเนินงานทางโบราณคดีภายในวัดพระพายหลวง หลุมขุดตรวจที่ 1 และหลุมขุดตรวจที่ 3²

ระดับผิวดินปัจจุบันของหลุมขุดตรวจที่ 1 และ 3 อยู่ต่ำกว่าเส้นระดับสมมติฐานระหว่าง 81 – 95 ซม. โดยพื้นที่ทิศเหนือของฐานไพทีต่อเนื่องมาถึงฐานปราสาทส่วนที่ติดกับวิหารมีระดับสูงกว่าพื้นที่ด้านทิศตะวันตกเล็กน้อย

เดิมทางผนังด้านทิศตะวันตกของหลุมขุดตรวจที่ 1 ติดกับศิลาแลงที่วางในตำแหน่งบันไดขึ้นด้านข้างวิหาร ซึ่งมีผิวหน้าด้านบนอยู่ในระดับเดียวกับลานศิลาแลงที่รองรับแนวผนังวิหารที่ก่อด้วยอิฐ (ลายเส้นที่ 11 และภาพที่ 91) ซึ่งเมื่อเปิดพื้นที่หลุมขุดตรวจไประยะหนึ่ง พบว่าที่ระดับประมาณ 110 cm.dt. ของผนังด้านนี้ลงไปไม่มีศิลาแลงวางตัวต่อเนื่องแล้ว จึงนำบันไดวิหารออกเพื่อตรวจสอบรูปแบบฐานไพทีปราสาทขอมอันเป็นประเด็นปัญหาในการศึกษาครั้งนี้ พบศิลาแลงที่ไม่ได้อยู่ในรูปทรงเรขาคณิต (e) วางรองด้านล่างศิลาแลงก่อนที่เป็นบันไดวิหารที่มีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าซึ่งมีความยาวและความหนาพอกันกับขนาดศิลาแลงที่ใช้ก่อลานวิหาร คือ มีความยาว 89 ซม. กว้าง 63 ซม. หนา 33 ซม. (ภาพที่ 92 และ 93)

ภาพที่ 91 บันไดทางขึ้นด้านข้างวิหารก่อนรื้อออกเพื่อขยายหลุมขุดตรวจที่ 1

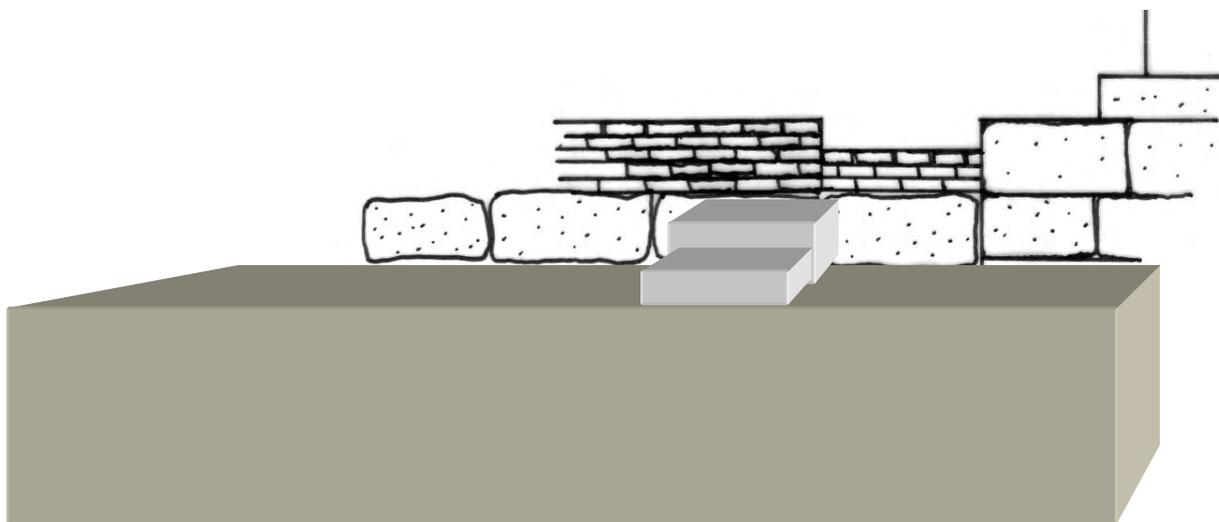
² ในที่นี้ได้อธิบายชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดตรวจที่ 1 และ 3 ในคราวเดียวกัน เนื่องจากทั้งสองหลุมขุดตรวจ มีหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมอันเป็นประเด็นหลักของการดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งนี้ที่สอดคล้องกัน

ภาพที่ 92 ไตบันไดทางขึ้นมีก้อนศิลาแลงรูปทรงไม่ได้เหลี่ยมวางรองอีกหนึ่งชั้น

ภาพที่ 93 แสดงตำแหน่งก้อนศิลาแลงวางรองไตบันไดทางขึ้นวิหาร (e)

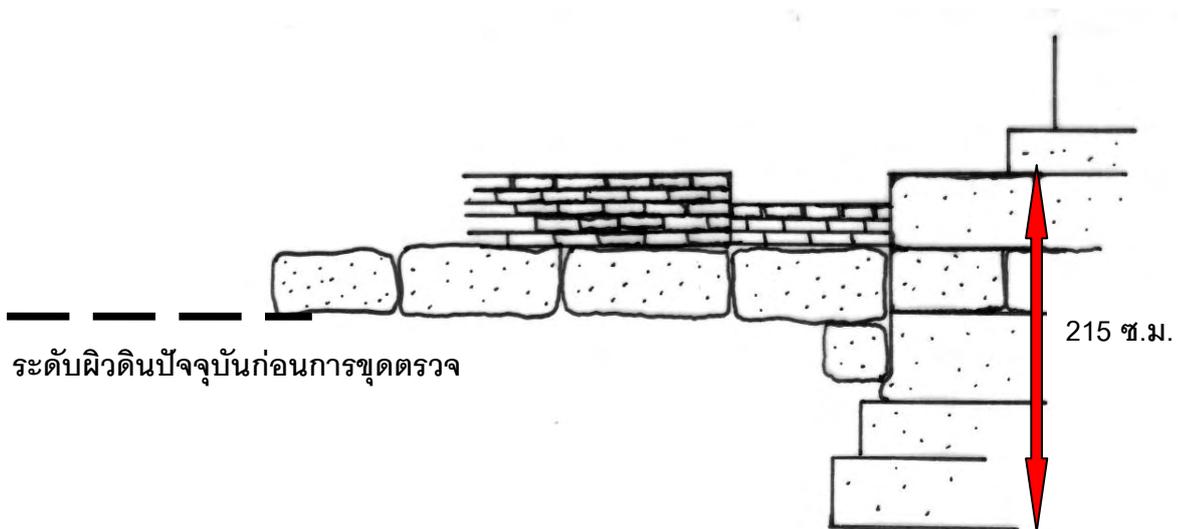

ลายเส้นที่ 10 แสดงสภาพพื้นที่ก่อนการขุดตรวจหลุมขุดตรวจที่ 1

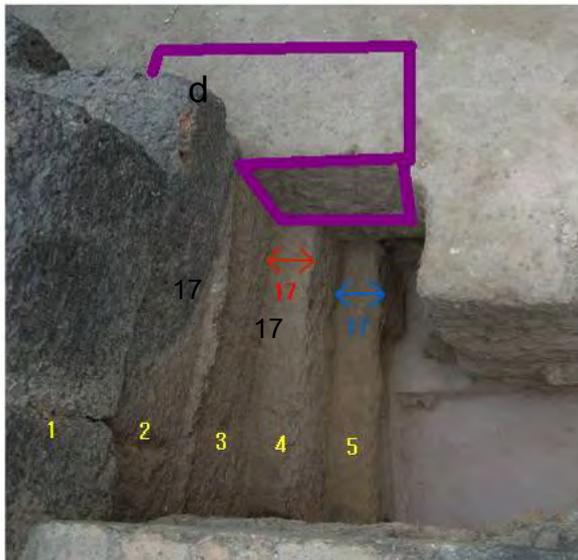
ภายหลังขยายหลุมขุดตรวจที่ 1 โดยการนำบันไดทางขึ้นวิหารออก และทำการปรับพื้นที่หลุมขุดตรวจทั้งหลุมที่ 1 และ 3 แล้ว พบว่าฐานไพทีปราสาทอยู่ลึกจากผิวดินปัจจุบันประมาณ 120 - 125 ซม. มีความหนาของศิลาแลงลงไปสามก้อน (รวมความสูงของฐานไพทีทั้งหมดประมาณ 215 ซม.) (ลายเส้น 10 และ 11 และภาพที่ 94) โดยศิลาแลงที่อยู่ใต้ผิวดินปัจจุบันก่อนแรกอยู่ในตำแหน่งท้องไม้ สูง 50 ซม. มีหน้าตัดเรียบไม่ปรากฏเส้นลวดใดๆประดับ ถัดลงไปเป็นฐานอีกชั้นหนึ่งมีลักษณะเป็นเขียงที่ยื่นออกมา มีความสูง 40 ซม. โดยชั้นเขียงด้านหน้าปราสาทยื่นออกมาจากท้องไม้ 17 ซม. ส่วนด้านเหนือซึ่งเป็นด้านข้างของปราสาทยื่นออกมาถึง 33 ซม. ส่วนศิลาแลงชั้นล่างสุด หรือก่อนที่ห้าของความสูงฐานไพทีทั้งหมดมีลักษณะเป็นฐานหน้ากระดานสูง 43 ซม. ยื่นออกมา 17 ซม. และ 25 ซม. ทางด้านหน้าและด้านข้างของฐานไพทีปราสาทตามลำดับ (ภาพที่ 95 และ 96)

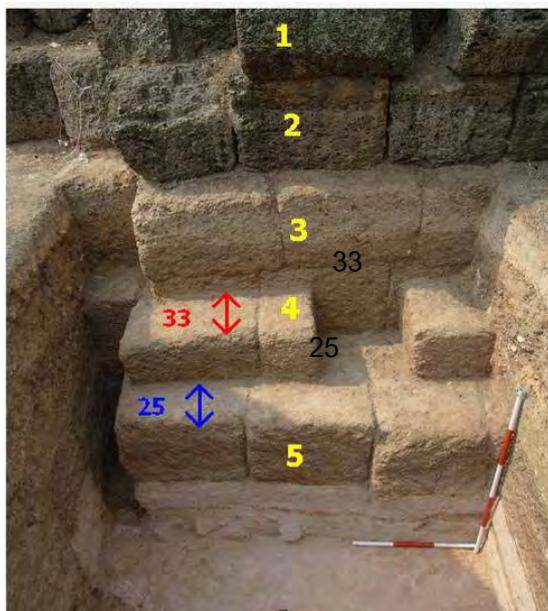
ภาพที่ 94 ภายหลังจากขุดค้นลงไปประมาณ 120 ซม. จากผิวดินปัจจุบัน
พบเชิงชั้นล่างสุดของฐานไพที

รายละเอียด 11 ภายหลังจากนำบันไดทางขึ้นด้านข้างวิหารออก

ภาพที่ 95 ลำดับชั้นไฟที่ปราสาทในหลุมขุดตรวจที่ 1 และก้อนศิลาแดงที่สอดรับได้
ชั้นบัวหงายปราสาท (d)

ภาพที่ 96 ลำดับชั้นไฟที่ปราสาทในหลุมขุดตรวจที่ 3
องค์ประกอบไฟที่แต่ละชั้นยื่นออกมาไม่เท่าไฟที่ในหลุมขุดตรวจที่ 1

นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าศิลาแลงชั้นที่สองที่อยู่เหนือผิวดินปัจจุบันอันอยู่ในตำแหน่ง บัวหงายนั้น ภายหลังจากการนำบันไดวิหารทางด้านหน้าของฐานไพทีออกแล้วมีร่องรอยของการปรับแต่ง ผิวด้านที่ติดกับวิหาร ซึ่งคงเป็นที่มาของชั้นศิลาแลงปน (หรือชั้นดินธรรมชาติที่ III) ที่แทรกอยู่ บริเวณระดับเดียวกันนี้ (ภาพที่ 97) ซึ่งอาจเป็นเพียงงานเก็บรายละเอียดของช่างเพื่อวางบันไดชั้นลาน ศิลาแลงเท่านั้น เนื่องจากไม่มีหลักฐานใดบ่งบอกว่ามีเคยมีชั้นบัวหงายแล้วมีการตัดแต่งศิลาแลง ทางด้านนี้ทั้งหมดในภายหลัง

การไม่พบลวดบัวใดๆประดับที่ตำแหน่งท้องไม้ฐานปราสาทในหลุมขุดค้นที่ 1 ทาง ด้านหน้าปราสาทนี้ สัมพันธ์กับผลการขุดค้นในหลุมขุดค้นที่ 3 ด้านเหนือของปราสาทและในตำแหน่ง บัวคว่ำก็พบเพียงหน้ากระดานที่ยื่นออกมาเท่านั้น (ภาพที่ 98)

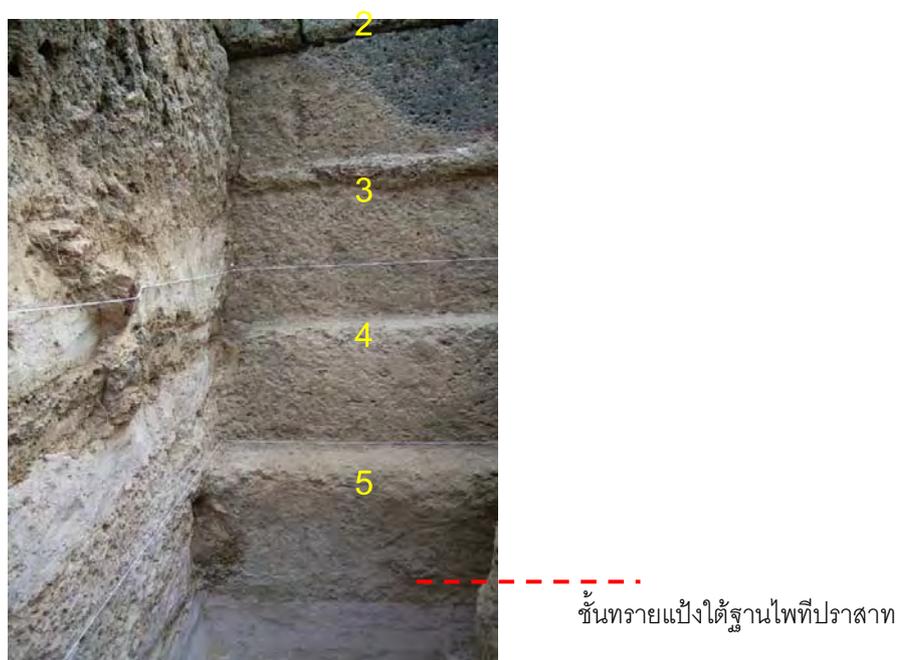
ชั้นศิลาแลงปนที่คงทับถมคราวที่
ปรับแต่งบัวหงายฐานปราสาท

ภาพที่ 97 ศิลาแลงชั้นที่สองในตำแหน่งบัวหงายมีร่องรอยการปรับแต่ง

ระดับสมมติที่ประมาณ 200 cm.dt. หรือประมาณ 120 ซม.จากผิวดินปัจจุบัน เป็นระยะ สิ้นสุดของฐานไพทีปราสาทแบบขอม สัมพันธ์กับการเริ่มมีชั้นทรายเนื้อแป้ง (silt) สีออกชมพูที่คาดว่า

การร่อนก่อนเพื่อตั้งใจให้เป็นชั้นดินอัดที่มั่นคงแข็งแรงในการเป็นระบบฐานรากของปราสาท ประกอบกับที่ระดับประมาณ 280 cm.dt. (จากการขุดตรวจในหลุมที่ 3) พบว่ามีหินฟิลไลต์และหินเชลล์ ซึ่งเป็นหินที่มีในพื้นที่แถบจังหวัดสุโขทัยปะปนชั้นทรายแป้งหนาแน่นมากขึ้น อันเป็นลักษณะโดยทั่วไปของการสร้างปราสาทแบบขอม³ ทั้งนี้ยังไม่พบว่าชั้นดินอัดเพื่อการสร้างปราสาทนี้มีขอบเขตสิ้นสุดทั้งแนวระนาบ และแนวตั้งอยู่ที่ตำแหน่งใดเนื่องจากมีข้อจำกัดด้านระยะเวลา และพื้นที่ที่มีการปรับภูมิทัศน์ของโบราณสถาน

ภาพที่ 98 ศิลาแลงในตำแหน่งท้องไม้ (ชั้นที่3) ไม่ปรากฏลวดบัวใดๆ และชั้นทรายแป้ง (Silt) ใต้ชั้นเชิงของตำแหน่งบัวคว่ำ (ชั้นที่5)

³ ดูตัวอย่างการใช้ทรายเป็นวัสดุหลักในการอัดดินชั้นล่างสุดของการสร้างปราสาทหินพิมายใน คงเดช ประพัฒน์ทอง, “การขุดค้นชั้นดินที่ปราสาทหินพิมาย,” *วารสารโบราณคดี* 3, 3 (ม.ค.-มี.ค. 2514) : 49 – 62. และ ตัวอย่างจากการขุดค้นครั้งล่าสุด (ยังไม่มีเอกสารเผยแพร่) ที่บริเวณฐานด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

ภาพที่ 99 ศิลาแลงสี่ก้อน (a b c d) ขนาดใกล้เคียงกับแลงที่ก่อฐานปราสาท
วางในตำแหน่งเดียวกับศิลาแลงชั้นที่ที่ 3 หรือในตำแหน่งท้องไม้

สำหรับการปรับพื้นที่หลุมขุดตรวจที่ 1 นี้ ยังพบว่าได้ลานวิหารที่ก่อด้วยศิลาแลงไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆแล้ว พบเพียงชั้นดินอัดเพื่อทำฐานรากของลานศิลาแลงนี้ที่มีความหนาประมาณ 40 – 50 ซม. และเป็นที่น่าสังเกตว่าระดับเดียวกับดินอัดของการสร้างลานศิลาแลงของวิหาร คือที่ระดับ 80 – 130 cm.dt. ในพื้นที่ถัดจากวิหารออกมาทางทิศเหนือประมาณ 80 ซม. มีศิลาแลงขนาดใหญ่ใกล้เคียงกับศิลาแลงที่ก่อลานวิหาร และบันไดวิหารวางเรียงกันอย่างเป็นระเบียบจำนวน 4 ก้อน ผิวหน้าของศิลาแลงเท่ากับผิวดินปัจจุบัน โดยก้อนที่ติดกับปราสาททางทิศตะวันตกนั้นสอดเข้าไปด้านใต้ศิลาแลงชั้นที่สองอันเป็นตำแหน่งบัวหางของฐานปราสาทเล็กน้อย (ภาพที่ 99 และ 95)

หลุมขุดตรวจที่ 2

หลุมขุดตรวจที่ 2 ทั้งสองหลุมย่อย (T.P.2 และ T.P.2') มีระดับผิวดินปัจจุบันต่ำกว่าระดับสมมติฐานประมาณ 101 – 119 ซม. โดยพื้นที่ใกล้วิหาร (T.P.2) จะลาดเอียงลงไปทางพื้นที่ติดกับเจดีย์เหลี่ยม (T.P.2')

การขุดตรวจหลุมขุดตรวจที่ 2 นี้ ไม่พบหลักฐานสิ่งก่อสร้างใดได้ผิวดิน พบเพียงชั้นดินอัดเพื่อการสร้างลานศิลาแลงของวิหารตามที่สมมติฐานไว้แต่แรก เนื่องจากจุดประสงค์หลักของการเปิดพื้นที่บริเวณนี้ คือตรวจสอบอายุสมัยของกลุ่มสิ่งก่อสร้างของเจดีย์ประธานกับวิหารจากชั้นดิน

ภาพที่ 100 หลุมขุดค้นที่ 2 พบชั้นดินถมอัดเป็นฐานรากวิหาร

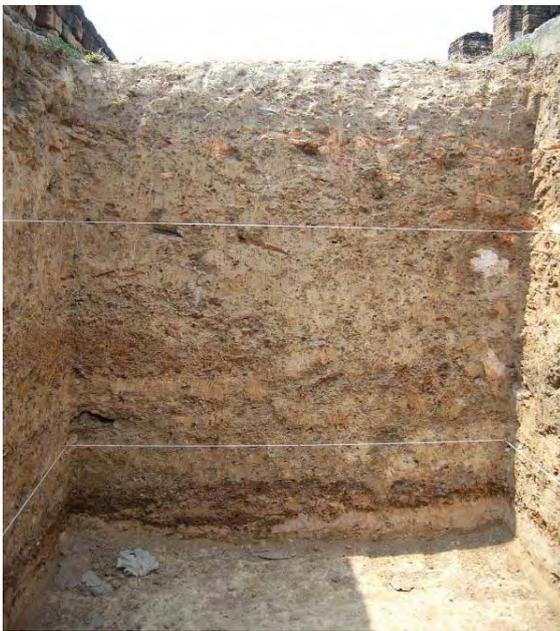
ก่อนการก่อสร้างลานศิลาแดงของวิหาร มีการใช้ทรายละเอียด ดินเหนียวที่มีเศษก้อนศิลาแดงและศิลาแดงปนซึ่งคงปะปนมากับดินรองเป็นชั้นฐานราก (ภาพที่ 100) ซึ่งลักษณะดินสัมพันธ์กับการขุดตรวจในหลุมที่ 1 และ 2' แต่ความหนาของชั้นดินนี้ของหลุมขุดตรวจที่ 1 2 และ 2' มีความแตกต่างกันตามประเภทของสิ่งก่อสร้างที่อยู่ใกล้เคียง กล่าวคือ ในหลุมขุดตรวจที่ 1 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 40 ซม. อาจเนื่องจากใช้ฐานาร่วมกับปราสาทที่อยู่ติดกัน ส่วนหลุมขุดตรวจที่ 2' นั้นชั้นดินนี้หนาเพียงประมาณ 10 – 15 ซม. เนื่องจากอยู่ไกลออกมาจากวิหารออกมาทางระเบียงคดของกลุ่มเจดีย์เหลี่ยม ในขณะที่หลุมขุดตรวจที่ 2 ติดกับวิหาร ชั้นดินนี้ในตำแหน่งใต้วิหารหนาถึงประมาณ 80 ซม.

ในหลุมขุดตรวจ 2 ปรากฏชั้นดินที่มีกระเบื้องมุงหลังคาทำด้วยดินเผาปะปนอยู่ในปริมาณมาก ชั้นดินนี้อยู่เหนือชั้นดินเหนียวอัดขึ้นมา (ภาพที่ 101) คงเป็นระยะของการทิ้งร้าง หรือระยะที่มีการปรับปรุงเครื่องบนวิหาร แต่เป็นไปได้ว่าอยู่ในข้อสมมติฐานแรกมากกว่า เนื่องจากชั้นนี้อยู่ใต้ผิวดินปัจจุบันเพียงเล็กน้อย

สิ่งสำคัญ คือ ชั้นดินที่มีกระเบื้องแทรกนี้ ความหนาแน่นของกระเบื้องลดลงอย่างมากในหลุมขุดตรวจที่ 2' ซึ่งไกลจากวิหารออกมา (ภาพที่ 102) และชั้นดินนี้แทรกอยู่ใต้ระเบียงคดของเจดีย์ประธานทรงสี่เหลี่ยม ดังนั้น ระเบียงคดย่อมเป็นงานหลังการสร้างวิหารที่มีเครื่องบนเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง

ภาพที่ 101 ชั้นกระเบื้องของสมัยของการทิ้งร้าง อยู่ใต้ชั้นดินปัจจุบันเล็กน้อย

ภาพที่ 102 หลุมขุดค้นที่ 2' ชั้นดินการทิ้งร้างวิหารที่มีปริมาณกระเบื้องเบาบางลง
เมื่อใกล้ระเบียงคดของเจดีย์เหลี่ยม

หลุมขุดตรวจที่ 4

หลุมขุดตรวจที่ 4 อยู่บนวิหาร ผิวดินอยู่ต่ำกว่าระดับเส้นสมมติเพียง 10 – 17 cm.dt. เมื่อปรับพื้นที่ลงไปเพียง 39 cm.dt. หรือประมาณ 25 ซม. จากผิวดินบนวิหารก็พบลานศิลาแลงที่ก่อเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ โดยสถาปทรงระฆังขนาดเล็กตั้งอยู่บนลานศิลาแลงนี้โดยไม่มีชั้นกิจกรรมใดๆ แทรกอยู่ (ภาพที่ 103)

ลานศิลาแลงนี้อยู่ใต้แนวอิฐของผนังวิหารควรวที่มีการประดิษฐานพระพุทธรูปบนฐานชุกชี แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า จากผนังหลุมขุดตรวจทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ พบว่าเสาวิหารที่ก่อชนกับลานอิฐที่มีชุกชีพระพุทธรูปนี้อยู่ในระดับสูงกว่าลานศิลาแลง และสถาปทรงระฆัง คือที่ระดับสูงกว่าลานศิลาแลงประมาณ 10 ซม. เป็นชั้นฐานรากของเสาศิลาแลงของวิหารที่ก่อด้วยอิฐ รับกับรอยปูนฉาบที่เจดีย์ทรงระฆังที่ติดกับหลุมขุดตรวจนี้ที่แสดงให้เห็นว่าระยะเวลาการใช้งานวิหารก่อด้วยอิฐนี้อยู่ในสมัยหลังกว่าลานศิลาแลง (ภาพที่ 104) แต่ไม่สามารถทราบได้ว่าในระยะหลังสุดของการใช้งานวิหารนี้มีวัสดุใดพอกปิดส่วนชั้นดินและอิฐถมใต้เสาวิหารซึ่งอยู่เหนือลานศิลาแลงขึ้นมา

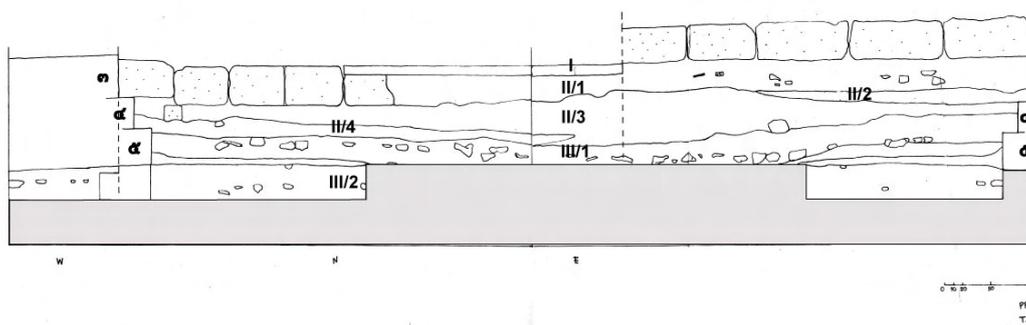
ภาพที่ 103 หลุมขุดค้นที่ 4 แสดงให้เห็นว่าฐานเจดีย์ทรงระฆังคอดเว้าตั้งอยู่บนลานศิลาแลงหน้าปราสาท

ภาพที่ 104 ชั้นดินและเศษอิฐอัดอยู่ระหว่างเสาวิหารอิฐ กับลานศิลาแลง

สรุปชั้นวัฒนธรรมจากหลุมขุดตรวจทางโบราณคดี

หลุมขุดตรวจที่ 1 (ลายเส้นที่ 12)

ลายเส้นที่ 12 ชั้นดินหลุมขุดตรวจที่ 1 ติดกับฐานไพทีปราสาททางด้านทิศตะวันออก

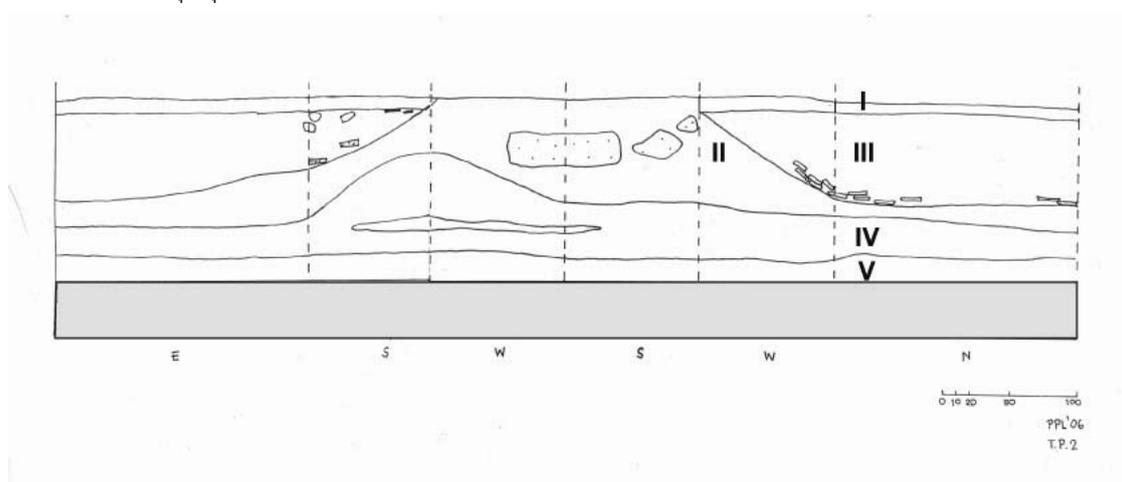
ตารางที่ 1 สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมขุดตรวจที่ 1

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
ระยะสร้าง ปราสาท	III/2 ความหนา 60 ซม.	Llevel 5-6 : 190-250	เป็นชั้นดินใต้ฐานปราสาทแบบขอม มีลักษณะเป็นชั้นทรายละเอียด (fine sand) สีออกชมพู มีหินปะปนอยู่ทั่วไป เป็นที่น่าสังเกตว่า ความละเอียดของทรายชั้นนี้อาจมีการร่อนเพื่อคัดคุณภาพของทรายที่ใช้เป็นชั้นดินถมก่อนเพื่อสร้างปราสาท	/	/		/
	III/1	Level 2- 5 : 140-180	ชั้นทรายละเอียด มีหินและเม็ดศิลาแลงปะปนอยู่ทั่วไป โดยปริมาณหินมากขึ้นกว่าชั้นดินที่ III/2 ขอบเขตของชั้นดินลาดเอียงไปทางทิศตะวันออก อยู่ในระดับเดียวกับศิลาแลงก้อนที่ 4 และ 5 ของฐานปราสาท	/	/		/
		Level 4 : 180-190	มีชั้นทรายละเอียดสีออกชมพู ปนเม็ดแลงเล็กน้อย ไม่มีหินปะปน เป็นชั้นแรกที่ปรากฏเฉพาะผนังด้านเหนือและใต้ ยาวต่อเนื่องจากฐานปราสาทออกมาทางด้านตะวันออก ประมาณ 2.7 เมตร		/		/
ระยะที่มี การสร้าง ลานศิลา แลง (อาจร่วม สมัยการ สร้าง ปราสาท)	II/4 ความหนา 10-40 ซม.	Level 2 - 3 : 120-170	มีศิลาแลงปนเป็นส่วนประกอบใหญ่ของชั้นดินนี้ หินและทรายมีแทรกอยู่น้อยมาก ซึ่งทรายอาจเกิดจากกระบวนการชะล้างของชั้นดินที่ II/3 ขอบเขตของชั้นดินลาดเอียงและค่อยๆหมดไปทางด้านทิศตะวันออก โดยไม่ปรากฏบนผนังหลุมด้านใต้ แต่ปรากฏเป็นชั้นหนาที่ผนังหลุมทิศเหนือติดกับฐานปราสาทชั้นที่ 4	/			/

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
	II/3 ความหนา 50 ซม.	Level 2 - 3 : 120-170	ชั้นทรายหยาบสีออกชมพู มีหินฟิวไลต์ หิน เชลล์ และเม็ดศิลาแลงซึ่งคงเกิดจากการ สลายตัวของหินฟิวไลต์ปะปนอยู่เล็กน้อย กระจายตัวอยู่ทั่วไปในชั้นดินนี้ ขอบเขต ส่วนบนของชั้นดินค่อนข้างเรียบ ขณะที่ ส่วนล่างจะลาดเอียงไปทางทิศตะวันออก	/	/		/
	II/2 ความหนา 10 ซม.	Level 1 : 110-120	ปรากฏเฉพาะผนังหลุมชุดตรวจด้านทิศใต้ วางตัวต่อเนื่องมาจากศิลาแลงในตำแหน่งบัว หงายของฐานไพที มีลักษณะเป็นศิลาแลงปน ขอบเขตชั้นดินวางตัวต่อเนื่องจากส่วนล่าง ของศิลาแลงชั้นที่ 3 ของฐานปราสาท แล้ว สิ้นสุดขอบเขตทางด้านทิศตะวันออกห่างจาก ฐานปราสาทซึ่งเป็นผนังหลุมด้านทิศตะวันตก 3 เมตร		/		

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
	II/1 ความ หนา 20- 40 ซม.	Level 1 : 80-120	เป็นชั้นดินใต้ดินถมและพื้นซีเมนต์ใช้ งานปัจจุบัน เนื้อดินเป็นดินร่วนปนเม็ด ศิลาแลงปน ขอบเขตของชั้นดินนี้ ค่อนข้างเรียบ ทางด้านทิศเหนือของ หลุมขุดตรวจในระดับเดียวกันนี้มีก้อน ศิลาแลงขนาดยาว 94 ซม. กว้าง 54 ซม. หนาประมาณ 40 - 45 ซม. วางเรียง โดยหันด้านยาวชนกันจำนวนสามก้อน (a,b,c) ส่วนก้อนที่ 4 (d) มีขนาด 60x40 ซม. ส่วนพื้นที่ติดกับวิหารใน ระดับนี้เป็นระดับไต่บันไดทางขึ้นวิหาร ซึ่งพบก้อนศิลาแลงรูปทรงไม่เป็นรูป เรขาคณิตวางรองอยู่ไต่บันไดทางขึ้น วิหาร (e)	/	/		/
3 ชั้น กิจกรรม ปัจจุบัน	I ความ หนา 10 ซ.ม.	Level 1 : 80-120	ชั้นผิวดินที่อยู่ในชั้นกิจกรรมปัจจุบัน อยู่ ในระดับเดียวกับศิลาแลงของฐานไฟที่ ปราสาทชั้นที่ 3 มีลักษณะเป็นดิน เหนียว อัดตัวกันแน่น มีหญ้าขึ้นปกคลุม อยู่ในระดับเดียวกับพื้นซีเมนต์ที่ก่อเป็น ทางเดินเชื่อมพื้นที่ระหว่างสิ่งก่อสร้าง แต่ละแห่งภายในวัดพระพายหลวงเข้า ด้วยกัน	/			/

หลุมขุดตรวจที่ 2 (ลายเส้นที่ 13)

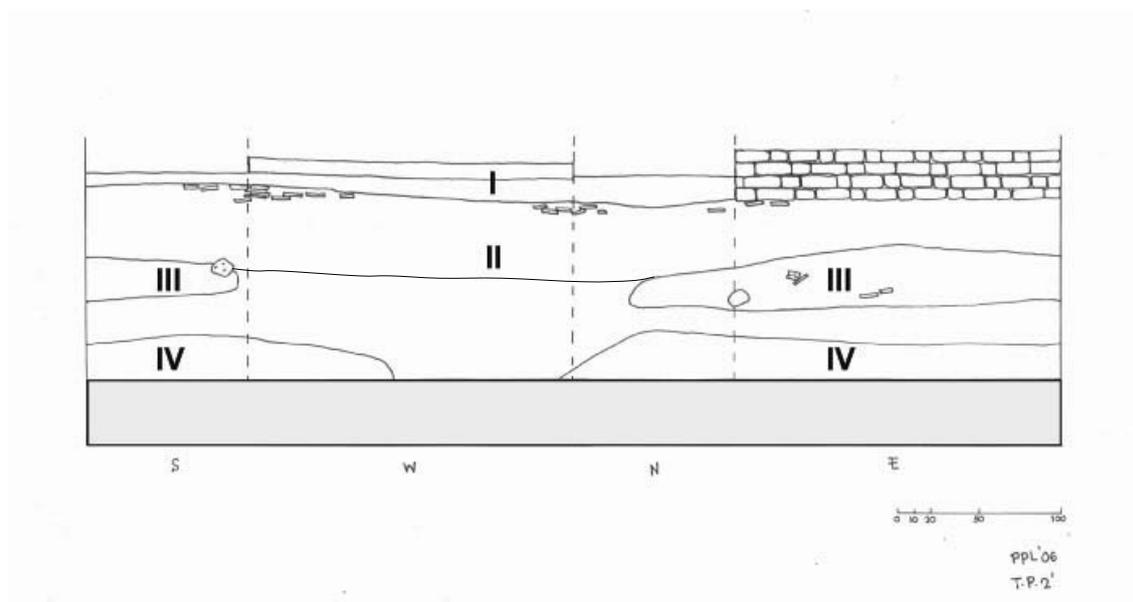
ลายเส้นที่ 13 ชั้นดินหลุมขุดตรวจที่ 2 ติดกับลานศิลาแลงทางด้านทิศตะวันออก

ตารางที่ 2 สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมขุดตรวจที่ 2

ชั้นวัฒนธรรม	ชั้นดินธรรมชาติ	ระดับสมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
ระยะสร้างปราสาท	V	Level 5 : 220 - 240	เป็นชั้นดินร่วนปนดินทราย มีลักษณะการวางตัวของชั้นดินเรียบตลอดชั้นดิน	/	/	/	/
	IV	Level 2 - 5 : 150 - 220	เป็นชั้นดินเหนียวปนเม็ดศิลาแลง และทราย มีลักษณะชั้นดินด้านบนลาดเอียงลงออกทางด้านที่ห่างจากวิหารออกมา รับกับชั้นดินที่ III แต่ส่วนล่างของชั้นดินค่อนข้างเรียบ มีชั้นศิลาแลงผูกมัดตัวแน่นแทรกอยู่ที่ส่วนกลางของชั้นในตำแหน่งใต้วิหาร	/	/	/	/

ชั้น วัดมณฑลธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
2 ระยะ สร้างลาน ศิลาแลง	III ความ หนาเฉลี่ย 45ซ.ม.	Level 1 - 4 : 103 - 200	เป็นชั้นดินใต้ลานศิลาแลง เป็นชั้นดิน เหนียวปนเม็ดศิลาแลง มีขอบเขตของ ชั้นดินไม่เรียบโดยลาดเอียงลงอย่าง มากจากบริเวณใต้วิหาร ในชั้นดินนี้ยัง พบศิลาแลงก้อนใหญ่ใกล้เคียงกับศิลา แลงที่ใช้ก่อปราสาทเขมรและวิหาร ด้านบน การลาดเทของชั้นดินอาจ สะท้อนให้เห็นว่ามีการอัดถมเป็นเนิน ดินเพื่อสร้างลานศิลาแลง	/	/	/	/
3 ระยะที่ เครื่องบน อาคารพัง	II ความ หนา 62 ซ.ม.	Level 1 - 3 : 118 - 180	ชั้นดินค่อนข้างเหนียว มีเศษกระเบื้อง มุงหลังคาทำด้วยดินเผา ก้อนปูน และ เศษอิฐปะปนเป็นจำนวนค่อนข้างมาก ขอบเขตชั้นดินลาดลงออกจากส่วน ล่างสุดของพื้นวิหารทั้งทางด้านทิศ ตะวันออกและด้านทิศใต้	/	/	/	/
4 ชั้น กิจกรรม ปัจจุบัน	I ความ หนา 13 ซ.ม.	Level 1 : 105 - 118	ชั้นผิวดินที่อยู่ในชั้นกิจกรรมปัจจุบัน มี ลักษณะเป็นดินเหนียว อัดตัวกันแน่น มี หญ้าขึ้นปกคลุม อยู่ในระดับเดียวกับ พื้นซีเมนต์ที่ก่อเป็นทางเดินเชื่อมพื้นที่ ระหว่างสิ่งก่อสร้างแต่ละแห่งภายในวัด พระพายหลวงเข้าด้วยกัน	/	/	/	/

หลุมขุดตรวจที่ 2' (ลายเส้นที่ 14)

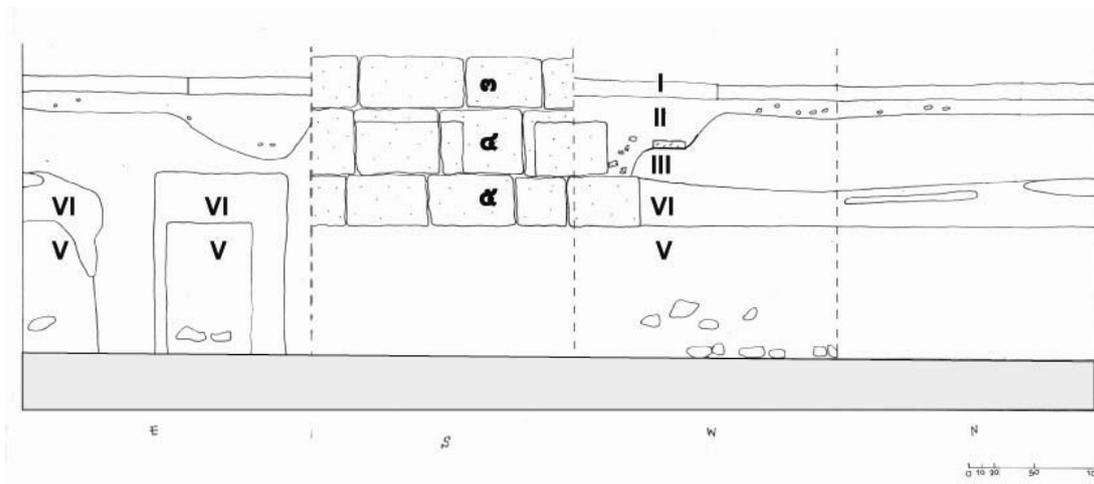
ลายเส้นที่ 14 ชั้นดินหลุมขุดตรวจที่ 2' ต่อเนื่องจากหลุมขุดตรวจที่ 2 อยู่ติดด้านตะวันตก
ของระเบียบคดเจดีย์ประธาน

ตารางที่ 3 สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมขุดตรวจที่ 2'

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
1 ระยะสร้าง ปราสาท	IV ความหนา 20 ซม.	Level 5 : 220 - 240	เป็นชั้นดินร่วนผสมดินทราย ขอบเขตชั้นดิน ค่อนข้างเรียบ เป็นที่น่าสังเกตว่าชั้นดินนี้ขาด หายไปในพื้นที่ด้านทิศตะวันตกเช่นเดียวกับ ชั้นดิน II	/	/	/	/
2 ระยะสร้าง ลานศิลา แลง	III	Level 3 : 150 - 180	ลักษณะเป็นดินเหนียวปนกับศิลาแลงปน เศษกระเบื้อง และเศษอิฐ ที่ผนังด้านตะวันตก ชั้นดินนี้ถูกแทรกด้วยชั้นดินที่ III หรือชั้น วัฒนธรรมที่ 3 ระยะที่เครื่องบนอาคารพัง	/	/		/

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.ct.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
3 ระยะที่ เครื่องบน อาคารพัง	II ความ หนา 90 ซ.ม.	Level 2 - 4 : 120 - 210	ชั้นดินขอบเขตค่อนข้างเรียบวางตัวได้ ระเบียงคคของเจดีย์เหลี่ยม เป็นชั้นดิน เหนียวปะปนกับเศษกระเบื้องเป็น จำนวนมากซึ่งส่วนใหญ่หนาแน่น บริเวณด้านบนของชั้นดินนี้ คงเป็นชั้น ทับถมช่วงที่อาคารด้านบนลานศิลาแลง พังลงแล้วมีการไถเกลี่ยพื้นที่นี้พร้อมกับ พื้นที่บริเวณหลุมที่ 2 ที่ติดกับลานศิลา แลง จึงมีปริมาณกระเบื้องน้อยกว่า ทั้งนี้ชั้นดินนี้แทรกตัวอยู่ใต้ระเบียงคค เจดีย์ประธาน ดังนั้นเครื่องบนอาคารคง พังก่อนสมัยการสร้างระเบียงคคเจดีย์ ประธาน	/	/	/	/
4 ชั้น กิจกรรม ปัจจุบัน	I ความ หนา 18 ซ.ม.	Level 1 : 102 - 120	ชั้นผิวดินปัจจุบัน เป็นดินเหนียวอัดแน่น เป็นชั้นเรียบ ระดับเดียวกับพื้นซีเมนต์ ทางเดินภายในวัด มีหญ้าขึ้นปกคลุม ทั่วไป		/	/	/

หลุมขุดตรวจที่ 3 (สายเส้นที่ 15)

ลายเส้นที่ 15 ชั้นดินหลุมขุดตรวจที่ 3 ติดกับฐานไฟที่ปราสาททางด้านทิศเหนือ

ตารางที่ 4 สรุปชั้นวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมขุดตรวจที่ 3

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
1 ระยะสร้าง ปราสาท	V ความหนา 100 ซม.	Level 4 - 6 : 200 - 300	เป็นชั้นดินหนาอัดตัวกันแน่น อยู่ระดับใต้ฐานไฟที่ปราสาท มีลักษณะเป็นทรายละเอียด (fine sand) สีออกชมพู มีหินเชลล์ และหินฟิวไรต์ปะปนทั่วไป โดยเฉพาะที่ระดับล่างลงมาจากฐานไฟที่มีก้อนหินแทรกอยู่มากขึ้น ไม่พบวัตถุใดๆปะปนในชั้นดิน	/		/	/
	IV ความหนา 40 ซม.	Level 3 - 4 : 160-200	ลักษณะเป็นชั้นเม็ดศิลาแดงอัดตัวกันแน่นมาก ขอบเขตของชั้นดินเรียบ สัมพันธ์กับฐานไฟที่ชั้นล่างสุดของปราสาท คือส่วนที่ติดกับฐานปราสาทด้านทิศตะวันตกชั้นดินจะมีความหนาเท่ากับฐานชั้นล่าง แต่ระยะห่างจากฐานนี้ประมาณ 120 ซม. และ 20 ซม. ที่ผนังด้านตะวันออกชั้นศิลาแดงอัดนี้ถูกรบกวนด้วยชั้นดินที่ III ทำให้ชั้นดินนี้ถูกแบ่ง	/		/	/

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
			ออกเป็นสองช่วง โดยช่วงที่ใกล้กับฐาน ปราสาทมีลักษณะเป็นหลุมขนาดกว้าง ประมาณ 100 ซม. ขอบหลุมวางตัวได้จาก ในแนวตั้ง				
2 ระยะสร้าง ลานศิลา แลง	III ความหนา 50 ซม.	Level 1 - 3 : 110-160	ลักษณะเป็นดินเหนียวที่มีเม็ดศิลาแลงปะปน ระยะห่างจากฐานไฟที่ปราสาทชั้นที่ 4 ประมาณ 27 ซม.	/		/	/
3 ชั้นกิจกรรม ที่มีการตัด แต่งฐาน ไฟที่ ปราสาท (อาจรวม สมัยการ สร้างลาน ศิลาแลง)	II ความหนา 50 ซม.	Level 1 - 2 : 100-150	มีลักษณะเป็นดินร่วนเนื่องจากมีเศษอิฐ ศิลา แลง ก้อนปูนปั้นปะปนอยู่เป็นจำนวนมากทั่ว ทั้งชั้นดิน ขอบเขตผิวบนของชั้นดินเรียบ ในขณะที่ส่วนล่างชั้นดินมีความไม่สม่ำเสมอ คือลาดเอียงโดยทันทีจนเป็นชั้นหนาที่ระยะ ประมาณ 100 ซม. จากฐานไฟที่ปราสาทชั้น ที่ 4 ชั้นดินนี้สัมพันธ์กับระยะการตัดแต่งศิลา แลงของไฟที่นี้ซึ่งเป็นบริเวณที่พบแนวอิฐ วางตัวยาวในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก (ต่อเนื่องเข้าไปในผนังทิศตะวันออกและ ตะวันตกของหลุมชุดตรวจ) ลักษณะการเรียง อิฐใช้ด้านข้างอิฐชนกัน ไม่สอปูน ความหนา ของแนวอิฐเพียงหนึ่งก้อน แต่มีแนวด้าน ตะวันออกที่มีการวางอิฐอีกหนึ่งก้อนซ้อนกัน โดยใช้ด้านข้างสัมผัสกับผิวบนของอิฐก้อน ล่างเรียงต่อกัน ซึ่งเป็นส่วนที่สูงที่สุดของแนว อิฐนี้ คืออยู่ที่ระดับ 122 cm.dt (ภาพที่ 105) อิฐมีขนาดกว้าง 16 ซม. กว้าง 33 ซม. หนา 6.5 ซม.	/		/	/

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
4 ชั้นกิจกรรม ปัจจุบัน	I ความหนา 10-14 ซม.	Level 1 : 86-100	ชั้นผิวดินที่อยู่ในชั้นกิจกรรมปัจจุบัน อยู่ใน ระดับเดียวกับศิลาแลงของฐานไฟที่ปราสาท ชั้นที่ 3 มีลักษณะเป็นดินเหนียว อัดตัวกัน แน่น มีหญ้าขึ้นปกคลุม อยู่ในระดับเดียวกับ พื้นที่เมนต์ที่ก่อเป็นทางเดินเชื่อมพื้นที่ระหว่าง สิ่งก่อสร้างแต่ละแห่งภายในวัดพระพายหลวง เข้าด้วยกัน	/		/	/

หลุมขุดตรวจที่ 4

ตารางที่ 5 สรุปลักษณะวัฒนธรรมทางโบราณคดีหลุมขุดตรวจที่ 4

ชั้น วัฒนธรรม	ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ สมมติ (cm.dt.)	รายละเอียด	ผนังหลุมที่ปรากฏชั้นดิน			
				ตอ.	ใต้	ตต.	เหนือ
1 ชั้นกิจกรรม ปัจจุบัน	I ความหนา 25 ซม.	Level 1 : 14 – 39	เป็นชั้นดินบนลานศิลาแลง จึงมีลักษณะ ค่อนข้างร่วนเนื่องจากถูกรบกวนจากกิจกรรม ปัจจุบัน และมีโบราณวัตถุปะปนอยู่ค่อนข้าง หนาแน่นขอบเขตของชั้นดินเรียบ พื้นหลุมขุด ตรวจนี้คือลานศิลาแลงที่วางตัวกันอย่างเป็น ระเบียบ ไม่สอปูน เพื่อก่อเป็นลานด้านหน้า ปราสาทแบบขอม จากผนังหลุมด้านทิศเหนือ พบว่าชั้นดินนี้อยู่ในระดับเดียวกับฐานชั้น สุดท้ายของสอปรายบนพื้นศิลาแลงและ สิ้นสุดลงระดับเดียวกัน คือบนพื้นลานศิลา แลงที่ระดับ 39 cm.dt.	/		/	/

ภาพที่ 105 ลักษณะแนวอิฐก่อด้วยอิฐก้อนเดียววางด้านข้างเรียงต่อกัน
ยาวเข้าไปในผนังหลุม

โบราณวัตถุที่พบ

โบราณวัตถุที่ได้จากการดำเนินงานทางโบราณคดีในครั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นกระเบื้องมุงหลังคา มีทั้งกระเบื้องชายพับดินเผา กระเบื้องกาบกล้วย (ภาพที่ 106) บางส่วนมีน้ำเคลือบสีเขียวมะกอกที่ผิว สันนิษฐานว่าเป็นเครื่องถ้วยเคลือบ มีข้อสันนิษฐานการกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19¹ (ภาพที่ 107) และกระเบื้องหน้าอุดดินเผารูปกลีบบัว (ภาพที่ 108 และ 109 ลายเส้นที่ 16) ที่มีรูปแบบการแบ่งลายแบบเขมร แต่มีลักษณะการแบ่งลายเป็นเพียงเค้าโครงว่ามีสามส่วนเป็นอย่างช่างไทยที่ต่างกับลายกลีบบัวศิลปะเขมรแล้ว เช่นเดียวกับกระเบื้องหน้าอุดอีกชิ้นหนึ่งที่มีขนาดใหญ่กว่าชิ้นอื่นๆ ระเบียบลายกลับไม่มีการแบ่งลายเป็นสามส่วนดังกระเบื้องที่มีขนาดเล็กกว่าที่พบในหลุมด้านหน้าวิหาร (ภาพที่ 110 และลายเส้นที่ 17) กระเบื้องกาบกล้วยเคลือบผิวและกระเบื้องดินเผารูปกลีบบัวพบในชั้นวัฒนธรรมที่สันนิษฐานว่าเป็นระยะสร้างปราสาทสามหลัง

¹ สายันต์ ไพเราะญจิตร, โบราณคดีสิคราม 2 : เครื่องถ้วยจากทะเล (กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีใต้น้ำ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2532, 80.

ภาพที่ 106 กระเบื้องมุงหลังคาดินเผาประเภทกระเบื้องกาบกล้วย
T.P.2 Level 1 : surface – 120 cm.dt.

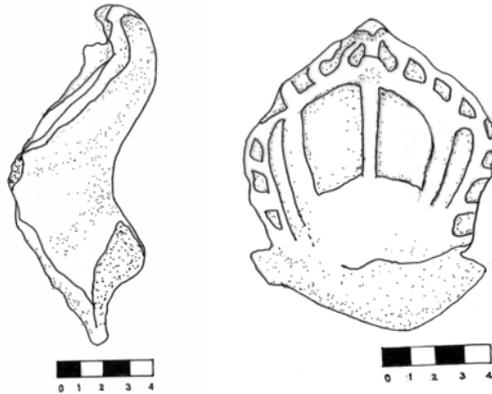
ภาพที่ 107 กระเบื้องมุงหลังคาดินเผาประเภทกระเบื้องกาบกล้วย เคลือบน้ำเคลือบที่ผิว
T.P.2 Level 5 : 210 – 240 cm.dt.

ภาพที่ 108 กระเบื้องหน้าอุคดินเผา ลายกลีบบัว T.P.2 Level 5 : 210 - 240 cm.dt.

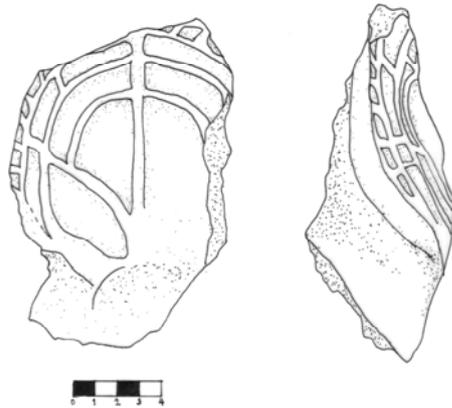
ภาพที่ 109 กระเบื้องหน้าอุตดินเผา ลายกลีบบัว T.P.2 Level 2 : 120 - 150 cm.dt.

ลายเส้นที่ 16 กระเบื้องหน้าอุตดินเผา ลายกลีบบัว

ภาพที่ 110 กระเบื้องหน้าอุตดินเผา ลายกลีบบัว T.P.3 Level 1 : surface - 120 cm.dt.

ลายเส้นที่ 17 กระเบื้องหน้าอุดดินเผา ลายกลีบบัว

เศษปูนปั้นประดับซึ่งคงหลุดร่วงลงมาจากปราสาทแบบขอมด้านบนพบเป็นชั้นทับถมในหลุมขุดตรวจที่ 3 (ทางด้านเหนือของปราสาท) ในชั้นวัฒนธรรมที่มีการก่อแนวอิฐ และการตัดแต่งศิลาแลงในตำแหน่งบัวคว่ำของไพทีปราสาท เป็นที่น่าสังเกตว่าลักษณะเนื้อปูนแบ่งได้เป็นสองประเภทต่างกันที่ความละเอียดของเนื้อ ซึ่งคงเป็นงานทำขึ้นคนละสมัยกัน เช่นเดียวกับเนื้อปูนที่ประดับอยู่ที่ปราสาทสามหลัง (ภาพที่ 111)

ภาพที่ 111 ชิ้นส่วนปูนปั้นประดับปราสาท ส่วนใหญ่พบใน T.P.3

Level 2 : 120 – 150 cm.dt.

โบราณวัตถุสำคัญที่ช่วยกำหนดอายุกิจกรรมต่างๆภายในวัดพระพายหลวง คือเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ แต่หลักฐานที่พบทั้งหมดมีสภาพไม่สมบูรณ์ ประกอบกับน้ำเคลือบและลายบนผิวภาชนะลบเลือนไปมากจึงมีข้อจำกัดในการกำหนดอายุอยู่ค่อนข้างมาก โดยภาชนะดินเผาที่พบทั้งหมดที่วิเคราะห์ได้เป็นภาชนะที่มีแหล่งผลิตจากเตาพื้นเมือง เช่น ภาชนะดินเผาประเภทชาม และอ่างเขียนลายสีดำได้น้ำเคลือบ จากแหล่งเตาเมืองสุโขทัย และเมืองศรีสัชนาลัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 112) ไหดินเผาเคลือบสีน้ำตาล แหล่งเตาศรีสัชนาลัย กลางพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ไหดินเผาไม่เคลือบมีลายปั้นแปะรูปคล้ายใบโพธิ์ติดบริเวณส่วนคอ จากแหล่งเตาศรีสัชนาลัย ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 113) ซึ่งทั้งหมดพบในชั้นดินที่ทับถมเหนือชั้นทรายที่เป็นฐานรากปราสาทขึ้นมาและพบในชั้นดินที่สัมพันธ์กับชั้นวัฒนธรรมสมัยที่มีการปรับแต่งศิลาแลงไฟที่ปราสาทและก่อลานศิลาแลงทางด้านหน้า

ภาพที่ 112 เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาสุโขทัย และเตาศรีสัชนาลัย

อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 พบในทุกหลุมขุดตรวจ

ภาพที่ 113 ไหดินเผาไม่เคลือบมีลายปั้นแปะรูปคล้ายใบโพธิ์ติดบริเวณส่วนคอ
จากแหล่งเตาศรีสังขนาลัย รวบรวมโดยพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงกลาง
พุทธศตวรรษที่ 20

ข้อสันนิษฐานชั้นวัฒนธรรมจากการแปลความร่วมกับโบราณวัตถุ

ตารางที่ 6 แสดงชั้นวัฒนธรรมจากการแปลความร่วมกับโบราณวัตถุที่พบ

ชั้นวัฒนธรรมและ หลักฐานที่พบ	โบราณวัตถุ	T.P.				
		1	2	2'	3	4
1.ระยะสร้างปราสาท	(ไม่พบร่องรอยกิจกรรมสมัยโบราณ)	/	/	/	/	
2.ระยะสร้างลานศิลาแลง (อาจร่วมสมัยการสร้าง ปราสาท)	- กระจับปี่หลังคาดินเผาเคลือบสี เขียว - กระจับปี่หน้าอุคดินเผา ลายกลีบ บัว - เศษภาชนะดินเผาแหล่งเตาเมือง สุโขทัย ศรีสังขนาลัย	/	/	/	/	
3.ระยะที่เครื่องบนอาคาร บริเวณลานศิลาแลงทั้ง	- กระจับปี่หลังคาดินเผาประเภท กระจับปี่ขอ - - เศษภาชนะดินเผาแหล่งเตาเมือง สุโขทัย ศรีสังขนาลัย		/	/		
4.ชั้นกิจกรรมปัจจุบัน		/	/	/	/	/

การเจาะตรวจชั้นดินบริเวณคันดินรูปสี่เหลี่ยมเพื่อตรวจสอบหน้าที่การใช้งานในอดีต

หลุมเจาะตรวจบริเวณคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านนอกวัดพระพายหลวงนี้ กำหนดให้ ขุดจำนวนสองจุด คือด้านนอกและด้านในคันดิน โดยมีความลึกเฉลี่ยประมาณ 5 - 6 เมตร ซึ่งเป็นระดับที่ดินเริ่มไม่มีความเปลี่ยนแปลง และดินมีลักษณะที่เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดินในพื้นที่บริเวณ จังหวัดสุโขทัยแล้ว

- ด้านนอกคันดิน ซึ่งเป็นพื้นที่ทำนาของชาวบ้านในปัจจุบัน

ดินส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดมีพื้นฐานของการประสานกันของดินเหนียวสีน้ำตาลและสีออกเหลืองโดยชั้นดินบนเป็นดินเหนียวที่อยู่ในนาข้าวที่มีน้ำแช่ขังเสมอ จัดว่าอยู่ในพื้นที่ที่มีการระบายน้ำ-อากาศไม่ค่อยดี และสภาพภูมิประเทศที่อยู่ในที่สูงที่เป็นแอ่งต่ำดินจึงมีสีออกเหลือง เมื่อระดับลึกลงไปประมาณ 0.5 - 1 เมตร เริ่มมีจุดประสีแดงซึ่งเกิดจากดินที่มีสารประกอบพวกเหล็กที่มีการระบายน้ำ-อากาศไม่ดีปะปนมากขึ้น แต่การจับตัวและสีเนื้อดินยังคงไม่มีความเปลี่ยนแปลง และที่ระดับ 2 เมตรลงมา ดินเริ่มเปลี่ยนจากสีเหลืองเป็นสีนวลแดงมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากเป็นดินที่เคยมีสภาพการระบายน้ำได้ดี และเป็นดินในที่สูงก่อนมีการทำนาข้าวที่มีน้ำแช่ขังของชาวบ้าน ในเนื้อดินมีการปะปนของเม็ดศิลาแลงและเม็ดทรายสีออกขาวที่สลายตัวจากหินฟิลไลต์ ที่มีอยู่ตามเทือกเขาแถบนี้ เมื่อถึงระดับความลึกที่ประมาณ 4 เมตรจากผิวดิน สีดินที่เคยมีสีออกเหลืองและน้ำตาลเริ่มกลายเป็นสีออกแดง และมีเม็ดแลงที่เกิดจากการสลายตัวของหินฟิลไลต์ปะปนอยู่มาก

- ด้านในคันดิน ไม่มีการทำนาของชาวบ้านในคันดินนี้ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่โล่ง และมีบ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดโดยทั่วไป

ดินส่วนใหญ่เป็นดินทรายปะปนอยู่มาก เนื้อดินค่อนข้างร่วน สีออกชมพู โดยชั้นดินจากผิวดินประมาณ 0.3 เมตร ยังเป็นดินบนที่มีลักษณะดินค่อนข้างเหนียว ที่ระดับระหว่าง 1 - 1.5 เมตร ดินมีจุดประสีแดง และดำ เริ่มจับตัวกันเป็นก้อนเล็กๆ และสีมีแนวโน้มอ่อนลงเรื่อยๆจนเป็นสีชมพูออกนวล ระดับ 1.5 - 2 เมตร สีดินยังคงไม่เปลี่ยนแปลง แต่มีจุดประสีดำ แดง และส้มมากขึ้น กระทั่งที่ระดับประมาณ 2 เมตรดินมีสีออกเหลือง และเป็นดินเหนียวจับตัวกันเป็นก้อน ต่อมาจุดประสีแดงเริ่มน้อยลง กระทั่งที่ระดับประมาณ 3 เมตร ดินมีความร่วนมากขึ้น และเป็นชั้นดินสุดท้ายก่อนที่จะมีจุดประสีดำจากการสลายตัวของหินฟิลไลต์กระจายทั่วชั้นดิน โดยตั้งแต่ความลึก 4 เมตรลงไป ดินมีจุดประสีส้มมากขึ้น กระจายตัวกันแน่น ปะปนกับจุดประสีดำ และตั้งแต่ 5 เมตรลงไปจุดประสีส้มและสีดำจะหนาแน่นขึ้นอีก ทั้งนี้จุดประที่เกิดขึ้นในดินมีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงสภาพการระบายน้ำ-อากาศมากที่สุด ซึ่งการระบายน้ำ-อากาศที่ไม่ดีทำให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงทางเคมีเกิดขึ้นกับสารประกอบพวกเหล็ก จุดประในชั้นดินหนึ่งๆมิได้หลายสี โดยจุดประสีแดงและดำในชั้นดินตื้นๆคงเกิดจากการสลายตัวของดินที่เป็นสารประกอบของเหล็กออกไซด์ และอินทรีย์วัตถุบนผิวดินปัจจุบัน และเมื่อระดับลึกขึ้นก็จะมีจุดประมากขึ้น ซึ่งในที่นี้จุดประสีส้มที่ประมาณ 2 เมตรลงไปแสดงให้เห็นว่าระดับชั้นดินนี้คงเป็นระดับที่เคยมีปฏิกิริยา oxidation-reduction ที่เกิดกับสารประกอบพวกเหล็กออกไซด์ในพื้นที่ที่มีการแช่ขังของน้ำ

จะเห็นได้ว่าลักษณะดินที่มีปริมาณจุดประมากและมีจุดประสีส้มภายในคันดินเป็นดินที่เกิดจากการแช่ขังของน้ำเป็นเวลานาน ซึ่งลักษณะเนื้อดิน สีดิน และการประสานกันของเนื้อดินมีความแตกต่างกับดินภายนอกคันดินอย่างเห็นได้ชัด

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า พื้นที่บริเวณคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางด้านตะวันออกของวัดพระพายหลวงแห่งนี้ คงเคยเป็นพื้นที่เก็บกักน้ำในอดีต และน่าจะสัมพันธ์กับศาสนสถานแบบเขมรที่วัดพระพายหลวงที่มีรูปแบบแผนผังได้รับอิทธิพลจากศาสนสถานสมัยบายนในประเทศกัมพูชา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18

สรุปผลการดำเนินงานทางโบราณคดี

ผลการขุดตรวจหลุมขุดตรวจทั้งสี่ภายในวัดพระพายหลวง พบว่ามีการสร้างปราสาทสามหลังขึ้นโดยมีระบบฐานรากอาคารเช่นเดียวกับปราสาทเขมรโดยทั่วไป คือการใช้หินธรรมชาติเป็นฐานชั้นล่างสุดแล้วทับด้วยทรายละเอียดที่ผ่านการร่อนก่อนจะก่อฐานไพทีปราสาทด้วยศิลาแลง ซึ่งฐานไพทีประกอบด้วยศิลาแลง 5 ชั้น ศิลาแลงสองชั้นบนคือบัวหงายและหน้ากระดานซึ่งโผล่พื้นดินขึ้นมา ส่วนศิลาแลงชั้นที่สามถัดจากบัวหงายลงไปซึ่งเป็นตำแหน่งที่สันนิษฐานว่าควรมีบัวลูกฟักคาดประดับที่ห้องไม้ กลับไม่พบระเบียบดังกล่าว พบเพียงชั้นศิลาแลงที่มีการลอบมูที่ส่วนบนเท่านั้น ส่วนศิลาแลงชั้นที่สี่และห้าในตำแหน่งบัวคว่ำและหน้ากระดานล่างก็พบว่าเป็นเพียงฐานเขียงซ้อนลดหลั่นกันลงไป โดยฐานด้านตะวันออกและตะวันตกยื่นออกมาจากกระนาบไม่เท่ากันผิดกับระเบียบฐานบัวลูกฟักของปราสาทแบบเขมรที่ตั้งใจสร้างให้อยู่เหนือพื้นดิน

การขุดตรวจในครั้งนี้ไม่พบหลักฐานที่แสดงถึงชั้นดินในสมัยการใช้งานปราสาท โดยชั้นดินที่เป็นฐานรากปราสาทอยู่ต่อเนื่องขึ้นมากับชั้นดินที่มีการก่อลานศิลาแลงเลย ซึ่งในสมัยที่มีการสร้างลานศิลาแลงได้พบหลักฐานกระเบื้องมุงหลังคาเคลือบสีเขียว มีข้อสันนิษฐานการกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 และกระเบื้องหน้าอุดดินเผาลายกลีบบัว ที่ต่างกับกระเบื้องหน้าอุดลายเทพนมที่มักพบในเมืองสุโขทัย ซึ่งหลักฐานดังกล่าวอาจบ่งชี้ได้ว่าการสร้างปราสาทอาจเกิดขึ้นร่วมสมัยกับการก่อลานศิลาแลงด้านหน้าจึงไม่มีชั้นดินอยู่อาศัย ประกอบกับการก่อลาน

ด้วยศิลาแลงขนาดเดียวกับที่ใช้ก่อปราสาท และการไม่ทำบันไดทางขึ้นทางด้านหน้า ซึ่งก็รับกับการกำหนดอายุการสร้างปราสาทสามหลังสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 18 และมีการเปลี่ยนแปลงให้ทางเข้าปราสาทอยู่ทางด้านตะวันตกในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 โดยคงเป็นช่วงเดียวกับการสร้างวิหารอิฐบนลานศิลาแลงทางด้านหน้า ซึ่งระยะเวลาทั้งสองเป็นระยะเวลาที่ไม่ห่างกันนัก

ทั้งนี้เดิมเครื่องบนเหนือลานศิลาแลงคงมุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วยเคลือบ พร้อมกับมีกิจกรรมของชุมชนที่ต่อเนื่องลงมาถึงระยะที่มีการใช้เครื่องถ้วยสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย เมื่อเครื่องบนที่เป็นกระเบื้องเคลือบพังลงจึงปะปนกับเศษภาชนะดินเผาสมัยสุโขทัย ต่อมามีการทำเครื่องบนอาคารใหม่โดยการใช้กระเบื้องขอไม่เคลือบผิวซึ่งเป็นกระเบื้องที่พบทั่วไปในโบราณสถานสมัยสุโขทัย จนกระทั่งเครื่องบนพังลงอีกครั้งก่อนการสร้างระเบียงครอบเจดีย์ประธาน ซึ่งจากการสันนิษฐานว่าระเบียงคดสร้างหลังเจดีย์ประธาน คือราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 19² ทำให้อาจกล่าวได้ว่าเครื่องบนที่พังลงสมัยสุดท้ายมีอายุราวก่อนครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 19

ทางด้านนอกวัดพระพายหลวงถัดออกไปทางด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่คันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าคล้ายบารายในวัฒนธรรมเขมร ซึ่งแม้ผลการขุดตรวจพบว่าภายในคันดินนี้เคยเป็นที่กักเก็บน้ำในสมัยโบราณ แต่รูปแบบการก่อกอบสระน้ำเป็นคันดินและมีเพียงสามด้านแตกต่างจากบารายที่มักก่อกอบด้วยศิลาแลงทั้งสี่ด้าน ประกอบกับคันดินนี้สัมพันธ์กับรูปแบบการจัดการระบบน้ำของเมืองสุโขทัยที่มีคันดินที่สร้างขึ้นเพื่อลดแรงปะทะและกักเก็บน้ำจากเทือกเขาทางด้านตะวันตกโดยทั่วไป ซึ่งคันดินของพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้านี้คงสร้างเพื่อกักเก็บน้ำจากลำน้ำแม่ลำพันที่อยู่ติดคันดินทางด้านทิศตะวันตกเป็นสำคัญ

² สันติ เล็กสุขุม, รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัตถุประสงค์คันได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529 (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2540), 6.

บทที่ 5 บทวิเคราะห์และสรุป

จากการตรวจสอบผลการศึกษา และพิจารณารูปแบบศิลปกรรมปราสาทแบบขอมสามหลังวัดพระพายหลวงข้างต้น ร่วมกับการแปลความผลการดำเนินงานทางโบราณคดี สามารถสรุปเป็นผลการวิเคราะห์ได้โดยแยกเป็นประเด็น ดังนี้

ความสัมพันธ์ปราสาทวัดพระพายหลวงกับวิหาร คูน้ำล้อมรอบ และพื้นที่เก็บกักน้ำทางด้านตะวันออก

ผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อตรวจสอบอายุสมัยของสิ่งก่อสร้างหลักภายในวัดพระพายหลวง สามารถสรุปได้ว่า ในบรรดาสสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในวัด ปราสาทสามหลังเป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเป็นลำดับแรก พร้อมกับการทำคูน้ำล้อมรอบวัด และก่อกันดินเป็นพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อเก็บกักน้ำภายใต้วัฒนธรรมเขมร ซึ่งรับกับการศึกษารูปแบบศิลปะที่ผ่านมา โดยผลการขุดตรวจยังทำให้พบข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมเกี่ยวกับรูปแบบฐานไพทีปราสาทที่มีการใช้หินธรรมชาติ และทรายละเอียดรองเป็นชั้นฐานรากอาคารดั่งปราสาทแบบขอมในประเทศกัมพูชาและในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย แต่ที่ฐานไพทีซึ่งก่อด้วยศิลาแลงห้าชั้นกลับไม่ปรากฏระเบียบของฐานบัวลูกฟักดังสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นภายใต้วัฒนธรรมเขมรโดยทั่วไป ประกอบกับสัดส่วนของไพทีปราสาทไม่ได้สมมาตรกันผิดกับส่วนฐานที่จิงใจสร้างขึ้นให้เฝือพื้นดิน แม้ว่าฐานบัวลูกฟักจะมีให้เห็นที่ปราสาทแบบขอมที่เมืองสุโขทัยเช่นที่ศาลตาผาแดง แต่จากการสำรวจโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยได้พบกลุ่มโบราณสถานที่ไม่ทำฐานบัวลูกฟักตามระเบียบที่ปรากฏในปราสาทเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ลงมา เช่น ปราสาทกู่บ้านแดง จังหวัดมหาสารคาม ปราสาทสระกำแพงน้อย จังหวัดศรีสะเกษ จึงอาจสะท้อนว่าข้อจำกัดต่างๆในการสร้างปราสาทส่งผลต่อรูปแบบศิลปกรรมพร้อมกับเป็นผลจากการไม่ยึดตามระเบียบการสร้างปราสาทแบบขอมโดยทั่วไป ซึ่งการไม่ยึดระเบียบปราสาทแบบขอมยังปรากฏในการก่อกันดินเพื่อ

เก็บกักน้ำแตกต่างจากบารายแบบเขมร อันแสดงถึงความเป็นท้องถิ่นด้วยเนื่องจากพื้นที่เก็บกักน้ำนี้ก็สร้างเพื่อช่วยชะลอกระแส น้ำที่ไหลมาจากเทือกเขาทางด้านตะวันตกตามลักษณะการจัดการระบบน้ำของเมืองสุโขทัยเอง

ขนาดศิลาแลง และชั้นวัฒนธรรมสมัยที่มีการก่อลานศิลาแลงทางด้านหน้าปราสาท บ่งชี้ว่าลานศิลาแลงนี้อาจสร้างขึ้นคราวเดียวกับการสร้างปราสาทสามหลัง โดยข้อสันนิษฐานนี้อาจช่วยสนับสนุนการไม่ปรากฏระเบียบของฐานไพทีรองรับปราสาทตามอย่างศิลปะเขมรที่ปราสาทวัดพระพายหลวงข้างต้น สำหรับการก่อลานศิลาแลงอาจเห็นตัวอย่างตำแหน่งที่อยู่ด้านหน้าปราสาทและหน้าที่การใช้งานมาแล้วที่(ปราสาท) กู่สันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม ปราสาทสระกำแพงน้อย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นศาสนสถานประจำโรงพยาบาลหรือที่เรียกว่าโรคยาศาลา ซึ่งลานศิลาแลงดังกล่าวคงเกี่ยวข้องกับความเป็นพื้นที่ประกอบศาสนพิธีบูชารูปเคารพที่ประดิษฐานภายในปราสาท ทั้งนี้สามารถกำหนดอายุปราสาทวัดพระพายหลวงและลานศิลาแลงด้านหน้าจากโบราณวัตถุประเภทกระเบื้องมุงหลังคาดินเผาเคลือบสีเขียวที่พบได้ว่า ระยะเวลาสร้างมีอายุตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยหรือสมัยแรกเริ่มสุโขทัย และมีกิจกรรมต่างๆเกิดขึ้นกระทั่งถึงสมัยที่มีการใช้เครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาพื้นเมือง (แหล่งเตาเมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 รักับผลการดำเนินงานทางโบราณคดีที่ผ่านมาที่พบเครื่องถ้วยจีนแบบชิงไป๋ และเครื่องเคลือบสีเขียวไข่กาสสมัยราชวงศ์ซ้อง (ราวพุทธศตวรรษที่ 17 – 18) ร่วมกับเครื่องถ้วยเขมร (ราวพุทธศตวรรษที่ 17 – 18) ภายในเมืองสุโขทัย ที่แสดงร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนบริเวณนี้ตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย และสอดคล้องกับหลักฐานศิลปกรรมที่วัดพระพายหลวงที่แสดงให้เห็นรูปแบบที่ใกล้ชิดกับศิลปะเขมรแบบบายน

ผลการศึกษาศิลปกรรมปราสาทวัดพระพายหลวง

รูปแบบปราสาทวัดพระพายหลวงแสดงพัฒนาการจากปราสาทสมัยบายนในพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ทั้งวัสดุ เทคนิคการก่อศิลาแลง การแบ่งพื้นที่ภายในครภคฤหะเป็นห้องในผังรูปกากบาท ความเพริ้วสูงที่เกิดจากการทำเรือนธาตุชั้นซ้อน ระเบียบลดลายนูนปั้นบางส่วน รวมทั้งโบราณวัตถุที่เคยได้จากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง ได้แก่ พระพุทธรูปปางสมาธิศิลาที่สันนิษฐานว่าเป็นรูปเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สถูปจำลองสำริด ซึ่งหลักฐานศิลปกรรมส่วนใหญ่แสดงให้เห็นการปรับปรุงให้เข้ากับบริบทนิยมของช่างไทยเช่นความนิยมปราสาทรูปทรงขลุ่ยยิ่งกว่า เช่นเดียวกับหลักฐานในเมืองศรีสัชนาลัยและสุโขทัยที่มีอายุช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ได้แก่ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ ปราสาทวัดศรีสวาย

รูปแบบกรอบหน้าบัน และพระพุทธรูปภายในแสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่จะพัฒนาต่อมาเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปะสุโขทัย นอกจากนี้การก่อลานศิลาแลงที่มีสถูปทรงระฆังไม่มีบัลลังก์อันเป็นรูปแบบที่อาจเกี่ยวข้องกับทางพุทธศาสนาก็อาจแสดงความเป็นท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ด้วย

ผลการตรวจสอบลวดลายปูนปั้นพบว่ามิ่งงานสร้างในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 18 และสมัยซ่อมแซมปราสาทในอดีตโดยช่างสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่ 20 อาจเป็นช่วงเวลาเดียวกับการเปลี่ยนแปลงให้ด้านทิศตะวันตกเป็นประตูทางเข้าปราสาท และประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นซึ่งภายในมีพระพุทธรูปสุโขทัยรุ่นแรกที่มีอายุราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19

สำหรับคติการสร้างปราสาทสามหลังที่วัดพระพายหลวง คงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าการสร้างปราสาทสามหลังตั้งแต่แรกเริ่มที่ปรากฏในประเทศกัมพูชานั้นกระทั่งปราสาทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเป็นการสร้างเพื่อประดิษฐานรูปเคารพเป็นสำคัญ แต่เนื่องจากไม่พบหลักฐานใดบ่งชี้ว่าปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นภายใต้คติการบูชาพระรัตนตรัยในพุทธศาสนาเถรวาทอันเป็นคติที่แพร่หลายในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประกอบกับที่ปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรีซึ่งมักมีการกล่าวโยงถึงคติพระรัตนตรัยมหายานเสมอ นั้น ก็ไม่มีหลักฐานใดชี้ว่าปราสาททั้งสามหลังเคยประดิษฐานพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นางปรัชญาปารมิตาตามคติดังกล่าว และสิ่งสำคัญคือรูปนางปรัชญาปารมิตาที่พบก็มีจำนวนน้อยเมื่อเทียบสัดส่วนกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่อาจมีการบูชาอย่างเป็นเอกเทศ อย่างไรก็ตามการพบพระพิมพ์ และแม่พิมพ์รูปพระรัตนตรัยมหายานทั้งในเมืองสุโขทัย และเมืองลพบุรีก็แสดงว่าคติการบูชาพระรัตนตรัยมหายานย่อมเป็นที่รู้จักในชุมชนโบราณที่เมืองสุโขทัยซึ่งมีการอยู่อาศัยของชุมชนภายใต้วัฒนธรรมเขมรระยะหนึ่ง

บทสรุปลำดับอายุสมัย

อาจสรุปภาพกิจกรรมต่างๆภายในวัดพระพายหลวงได้โดยแบ่งเป็นระยะดังนี้ ระยะแรก มีการสร้างปราสาทสามหลัง คูน้ำล้อมรอบ คันดินกักเก็บน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านนอกวัด ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 18 พร้อมกับอาจมีการสร้างลานศิลาแลงเพื่อเป็นพื้นที่ประกอบศาสนพิธีทางด้านหน้าปราสาท ด้านบนมีสถูปขนาดเล็กเรียงกันเป็นแถว มีเครื่องบนเป็นโครงสร้างไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบ ประดับด้วยกระเบื้องหน้าอุดรูปกลีบบัว ซึ่งการกำหนดอายุนี้นับกับหลักฐานจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงที่กล่าวถึงปราสาททางด้านทิศเหนือที่มีมาก่อนต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และสมัยนี้เองที่คงมีชุมชนภายใต้วัฒนธรรมเขมรอาศัยอยู่ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 2 กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำก่อนการตั้งเมืองสุโขทัยกับ

กษัตริย์ที่เมืองพระนครของประเทศกัมพูชา รวมทั้งหลักฐานศิลปกรรมแบบเขมรในระยะเวลาเดียวกันนี้ ที่เมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย แต่งานก่อสร้างคงมีการปรับเปลี่ยนตามความนิยมของท้องถิ่นแล้ว

ระยะที่สอง การเปลี่ยนแปลงทางเข้าปราสาทประธานเป็นด้านทิศตะวันตก โดยประดิษฐานพระพุทธรูปภายในปราสาท รวมถึงอาจมีการสร้างวิหารก่อด้วยอิฐ ทำยวิหารมีฐานชุกชีพระพุทธรูปหันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งคงมีการสร้างเจดีย์ประธานทางด้านหน้าในสมัยนี้ คือราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 19 รั้งกับหลักฐานโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาแหล่งเตาเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัยที่พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดี

ระยะต่อมาคือการสร้างอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปหลายอิริยาบถทางด้านหน้าสุดของสิ่งก่อสร้างตามแกนทิศหลักของวัดในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 19 ใกล้เคียงกับระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงเจดีย์ประธานฝั่งสี่เหลี่ยมให้เป็นเจดีย์ยอดดอกบัวตูม ทั้งนี้การใช้งานศาสนสถานแห่งนี้มีอยู่อย่างต่อเนื่องดังปรากฏสิ่งก่อสร้างกำหนดอายุสมัยการสร้างและซ่อมแซมตั้งแต่ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 18 – ราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นอย่างน้อย ดังปรากฏหลักฐานระยะซ่อมแซมเพิ่มเติมลวดลายปูนปั้นประดับปราสาทแบบขอมในราวพุทธศตวรรษที่ 20 อันแสดงรูปแบบศิลปกรรมสมัยสุโขทัยแล้ว

จากผลการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ปราสาทแบบขอมที่วัดพระพายหลวงจังหวัดสุโขทัย เป็นตัวแทนแสดงให้เห็นว่าพัฒนาการของเมืองสุโขทัยที่ทำให้เกิดราชธานีสุโขทัยในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 นั้น นอกจากเป็นการเจริญขึ้นโดยมีรากฐานจากวัฒนธรรมภายนอกอย่างวัฒนธรรมเขมรเป็นสำคัญแล้ว วัฒนธรรมของชุมชนบริเวณนี้เองที่มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา ก็เป็นปัจจัยสำคัญทำให้เกิดการตั้งบ้านเมือง และการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมต่างๆภายใต้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้ปรับประยุกต์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่ตั้ง และระสนิยมของตนเองโดยมีวัฒนธรรมทางศาสนาเป็นวัฒนธรรมพื้นฐานสำคัญ

ทั้งนี้ผลการศึกษาข้างต้น เป็นเพียงข้อสันนิษฐานจากกระบวนการทางโบราณคดี ร่วมกับหลักฐานศิลปกรรมที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้เมื่อพบหลักฐานเพิ่มเติม เนื่องจากการดำเนินงานประกอบด้วยข้อจำกัดทั้งด้านระยะเวลาและข้อกำหนดของกรมศิลปากร ทำให้การดำเนินงานทางโบราณคดีครั้งนี้เป็นเพียงการเปิดพื้นที่หลุมขุดตรวจซึ่งยังไม่ครอบคลุมพื้นที่โบราณสถานที่ยังเป็นประเด็นสงสัยได้ทั้งหมด ประกอบกับยังมีพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างหลุมขุดตรวจบริเวณฐานไพทีปราสาทที่ยังไม่ได้ขุดตรวจ ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญที่จะช่วยให้การศึกษางานศิลปกรรมที่วัด

พระพายหลวงสมบุรณ์ยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงเสนอให้มีการดำเนินงานทางโบราณคดีต่อไปภายในพื้นที่วัด
พระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย เพื่อช่วยให้ภาพกิจกรรมในระยะแรกเริ่มของเมืองสุโขทัยชัดเจน
ยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมศิลปากร. รายงานการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสถาปัตยกรรม. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, 2520.
- _____. รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ภาคที่ 2 พ.ศ. 2503-2504. พระนคร : กรมศิลปากร, 2510.
- _____. รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ.
2508 – 2512. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512.
- คงเดช ประพัฒน์ทอง. “การขุดค้นชั้นดินที่ปราสาทหินพิมาย.” วารสารโบราณคดี 3, 3
(มกราคม-มีนาคม 2514) : 49 – 62.
- เซเดส์. ยอร์ช. ตำนานพระพิมพ์. พระนคร : รัชดาธรรมการพิมพ์, 2508.
- ณัฐสุภัทร จันทวิช. “โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งวัดพระพายหลวง.” ศิลปากร 45, 6
(พฤศจิกายน – ธันวาคม 2545) : 41 – 63.
- บวรเวท รุ่งรุจี. รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีหลุมขุดค้นที่ T.P. II Zone D (เนิน
ปราสาท). กรุงเทพฯ : งานเทคโนโลยี-โบราณคดี กองงานอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย,
2525.
- ปรมาณูชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดี
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2530.
- ประชาภักจกรจักร, พระยา(แช่ม บุนนาค). ผู้เรียบเรียง. พงศาวดารโยนก. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2515.

ประชุมจารึกภาคที่ 1 : จารึกกรุงสุโขทัย. พระนคร : กรมศิลปากร, 2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิ์ทิคุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย 8 เมษายน 2515).

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.

พริยะ ไกรฤกษ์. “ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 1750 – 1900).” **เมืองโบราณ** 12, 1 (มกราคม – มีนาคม 2529) : 23 – 45.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เที่ยวเมืองพระร่วง.** กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณสุภา, 2526.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2548.

วรรณวิภา สุเนตต์ตา. “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

_____ . **ชัยวัฒน์ที่ 7 มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรกัมพูชา ผู้เนรมิตสถาปนาปราสาทบายนและเมืองนครธม.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2548

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **โครงการเมืองลพบุรีศึกษา : พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-24.** (อัดสำเนา).

_____ . **รายงานการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดีร่วมกับข้อมูลด้านศิลาจารึก และประวัติศาสตร์ศิลปะ สมัยสุโขทัย เพื่อการวิจัยหาประเด็นใหม่ทางวิชาการ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **รายงานการวิจัยเรื่อง “นาหลวงหรือบาราย”.** กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2519.

- สมิทธิ ศิริภักดิ์. “วิวัฒนาการพระปรางค์” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513.
- สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัดนะ. **จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดี
ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.
- สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547.
- _____. **กระหนกในดินแดนไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545.
- _____. “ก่อนจะปรากฏในศิลปะไทย และก่อนจะหายไปไหนที่สุด : ฐานบัวลูกฟัก.” **วารสาร
ราชบัณฑิตยสถาน** 18,1 (มกราคม - มีนาคม 2546) : 154 – 164.
- _____. “เจดีย์บริวารประจำทิศทั้งแปด และพระศรีมหาธาตุ วัดพระศรีมหาธาตุ สุโขทัย.”
วารสารเมืองโบราณ 27, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2544) : 44 – 50.
- _____. **ปาฐกถาศิลป์ พีระศรี ครั้งที่ 13 ประจำปี พ.ศ. 2552 ศิลปะสุโขทัย : ก่อนสมัย-
ในสมัย-เมื่อสิ้นสมัย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551.
- _____. **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างใน
ศาสนา**. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2544.
- _____. **รายงานผลการวิจัยเรื่อง วัดถูปูนปั้นขุดค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัด
สุโขทัย ระหว่าง พ.ศ. 2528 – 2529**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2540.
- _____. **วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น**.
กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522.
- _____. **ศิลปะภาคเหนือ : ทธิฤกษ์-ล้านนา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538
- _____. **ศิลปะสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540.
- _____. “หลักฐานจากอดีตที่วัดพระพายหลวง.” **ศิลปวัฒนธรรม** 16, 10 (สิงหาคม 2538) :
186-188.
- สายนต์ ไพเราะญจิตร. **โบราณคดีสีคราม 2 : เครื่องถ้วยจากทะเล**. กรุงเทพฯ : โครงการ
โบราณคดีได้นำ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2532.
- _____. **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีหลุมทดสอบ T.P.1 Zone B**. กรุงเทพฯ : งาน
เทคโนโลยี-โบราณคดี กองงานอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย, 2525.

- สินชัย กระบวนแสง. การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง
พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.
- _____. **รวมบทความ อาจารย์สินชัย กระบวนแสง.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. “การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย.” **ศิลปากร** 9, 6
(มีนาคม 2509) : 52-57.
- _____. ทรงเรียบเรียง. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถึง พ.ศ. 2000.** กรุงเทพฯ :
สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช
กุมารี, 2535.
- _____. ทรงเรียบเรียง. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2543. (ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุ
ภัทรดิศ ดิศกุล ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
กรุงเทพมหานคร วันอังคารที่ 29 มิถุนายนพุทธศักราช 2543).
- _____. **ศิลปะขอม.** กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2547.
- _____. **ศิลปะสมัยลพบุรี.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.
- _____. **ศิลปะสุโขทัย.** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายวัฒนธรรม ของคณะกรรมการว่าด้วย
การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมสหประชาชาติ, ม.ป.ป.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. “ปราสาทเมืองสิงห์.” ใน **ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
พื้นบ้านจังหวัดกาญจนบุรี.** กาญจนบุรี : ศูนย์วัฒนธรรม, 2525.
- _____. **ปราสาทหินและทับหลัง.** กรุงเทพฯ : โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, 2542.
- _____. **กัมพูชาราชลัทธิถึงศรีชยวรมัน.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2543.
- สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ. **จากห้วงอวกาศสู่พื้นแผ่นดินไทย พ.ศ.
2546.** กรุงเทพฯ : สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ, 2546.

อรสา แสงทอง. “พระปรางค์สามยอด ต.ท่าหิน อ.เมือง จ.ลพบุรี” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร
บัณฑิต สาขาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

ภาษาต่างประเทศ

Aasen, Clarence. **Architecture of Siam**. Kuala Lumpur : Oxford University, 1964

Aymonier, Etienne. **Khmer heritage in the old Siamese provinces of Cambodia**.
Bangkok : White Lotus Press, 1999.

Boisselier, Jean. **Ceylan, Sri Lanka**. Geneve : Les Editions Nagel, 1980.

_____. “Rapport de Mission (25 juillet – 28 november 1964.” **ศิลปากร** 9, 2
(กรกฎาคม 2508) : 35-60.

_____. “The Symbolism of Neak Pean and its important for the Angkorian
monarchy.” SPAFA digest XL, 3 (1990).

Briggs, Lawrance. **The Ancient Khmer Empire**. Philadelphia : the American Philisophical
society, 1951.

Cœdes, Gorge. “Les Premieres capitals du Siam ans XIII – XIV.” **Arts Asiatiques**. Paris :
Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1966.

Dumarcay, Jacques. **The site of Angkor**. Kuala Lumpur : Oxford university press, 1998.

Ference, Garami. “Water management in the ancient Angkor.” **Hydrological conference
on the hydrological resource of the historic area of Angkor**. Budapest : The
Commission, 1994.

Giteau, M. **Iconographie du Cambodge Post-angkorien**. EFEO : Paris, 1975.

Gosling, Betty. **A Chronology of Religious Architectures at Sukhothai**. Bangkok :
O.S.Printing house, 1998.

_____. **Sukhothai : its history, culture, and art**. Oxford : Oxford University Press,
1991.

- Griswold, A.B. **Towards a history of Sukhodaya art.** Bangkok : Fine Arts Department. National Museum, 1967.
- Jacques, Claude, Freeman, Michael. **Angkor : cities and the temple.** Bangkok : River Books, 1997.
- Kloi Nilasri. "Wat Phra Phai Luang's stucco conservation." **Sukhothai newsletter** No. 1 (October 1986). No page.
- Luce, Gordon, H. **Old Burma – Early Pagan Vol. III.** New York : J.J.Auguslin, 1969-1970.
- Mabbet, Ian. **Angkor celestial temples of the Khmer empire.** New York : Abbeville, 2002.
- Macdonald, Malcolm. **Angkor.** London : Richard Clay and Company Ltd., 1959.
- Marchal, Henri. "Monuments secondaires et terraces bouddiques d' Angkor Thom." **Bulletin de l' ecole Francais d' extreme – orient** 18, 8 (1918) : 1 – 36.
- Parmentier, Henri. **L'art architectural hindou dans l' Inde et en extreme – orient.** Paris : G. Van Oest, 1994.
- _____. **L' art Khmer classique.** Paris : Editions d'art et d'histoire, 1939.
- Sharan, Mahesh Kumar. **Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia.** New Delhi : Abhinav Publications, 1974.
- Percy, Brown. **Indian architecture.** India : D.B. Taraporevala sons & Co. private Ltd.
- Roveda, Vittorio. **Images of the gods.** Bangkok : River books, 2005.
- Sod Daeng-eid. "Progress in the excavation at Wat Phra Phai Luang." **Sukhothai newsletter** No. 1 (March 1986), No page.
- Sumet Jumsai. **Naga cultural origins in Siam and West Pacific.** Singapore : Oxford University press, 1988.
- Surat Lertlum. Final report Remote Sensing and GIS Study at Sukhothai world heritage site. (photocopied).
- Thavatchai Polabutra. "Restoration." **Sukhothai newsletter.** No. 1 (October 1986), n.p.

Vichanee bunnag and Nujchanard Boonyaswin. "News from the project." **Sukhothai newsletter**. No. 2 (August 1985), no page.

Woodward, H.W.Jr. "Central Siam in the 12 and 13 century." Lecture at the Siam Society, February 1971, (typewritten).

_____. "Studies in the art of Central Siam 905-1350 A.D." A Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy. Yale University in candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, May 1975.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวภาวิณี รัตนเสรีสุข
ที่อยู่	74 ถ.ยิงเป้า ตำบลสนามจันทร์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม 73000
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2542	สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนพระปฐมวิทยาลัย จังหวัดนครปฐม
พ.ศ. 2546	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) เกียรตินิยมอันดับ 1 คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
พ.ศ. 2547	ศึกษาต่อระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. 2546-2547	นักโบราณคดีประจำโครงการขุดแต่งพระราชวังโบราณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา
พ.ศ. 2549-ปัจจุบัน	นักโบราณคดีประจำบริษัท นอร์ทเทิร์นชั่น (1935) จำกัด
พ.ศ. 2551-ปัจจุบัน	อาจารย์พิเศษ ภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ